

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE
AZERBAYCAN UYGULAMASI**

Reşat AHMEDOV
(Doktora Tezi)
Eskişehir, 2010

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE
AZERBAYCAN UYGULAMASI**

Reşat AHMEDOV

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. S.Rıdvan KARLUK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mart 2010

DOKTORA TEZ ÖZÜ**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE AZERBAIJAN
UYGULAMASI****Reşat AHMEDOV****İktisat Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan 2010****Danışman: Prof.Dr. S.Rıdvan KARLUK**

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, küreselleşme sürecinin hız kazanması ile, uluslararası ekonomik entegrasyonun sağlanmasında en önemli araçlardan birine çevrilmiştir. Bu açıdan DYSY'nın, 1950 ve 1960'lı yıllarda emtia ticaretinin dünya ölçeğinde gördüğü fonksiyonu üstlendiği söylenebilir. Yabancı yatırımların ve neden olduğu sosyo-ekonomik etkilerin dev boyutlara ulaşması, konuya çeşitli yaklaşım tarzlarından doğan tutum farklılıklarını ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışma ile, bilimsel nesnellik çerçevesinde, DYSY'nın Azerbaycan'da değişim sonrası gelişim seyri incelenmiş ve alan araştırması yönteminden yararlanılarak yabancı yatırımların ekonomi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Teorik temellerin ortaya konulmasından sonra Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının çeşitli yönleri ortaya konulmuş ve muhtelif yönlerin incelenerek SWOT analizi yardımı ile sonuca gidilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yatırım, Direkt Yabancı Sermaye Yatırımı, Dış Ticaret, Globalleşme

ABSTRACT

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS, STUDY CASE; AZERBAIJAN

Reşat AHMEDOV

Economics Department

Anadolu University Graduate School of Social Sciences, April 2010

Advisor: Prof.Dr. S.Rıdvan KARLUK

Nowadays due to acceleration of the globalization process foreign direct investments (FDI) became one of the most important goals in the way to achieve economic integration. In this respect it is fair to say that FDI replaced the worldwide function of the international trade of 1950's and 1960's years. Foreign investments and its social and economic influences in gigantic dimensions resulted with different views originated from different types of approaches.

With this study within borders of scientific objectivity, the development process had DFI after the evolution had been investigated and the influences of foreign investments on economy had been evaluated benefiting from area investigating.

After analyzing theory of Foreign Direct Investment in this theses investigated **Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats of FDI** in Azerbaijan.

Key Words: Investment, Foreign Direct Investment, Foreign Trade, Globalization

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Reşat AHMEDOV'un “**Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Azerbaycan Uygulaması**” başlıklı tezi..... tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı)	: Prof.Dr. S.Rıdvan KARLUK	
Üye	: Prof.Dr.Davut AYDIN	
Üye	: Prof.Dr.Necat BERBEROĞLU	
Üye	: Prof.Dr.Erol İYIBOZKURT	
Üye	: Prof.Dr. Nüvit OKTAY	

Prof. Dr. Ramazan GEYLAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu tezin tamamlanmasında en büyük katkı tabii ki, çok değerli Hocam Prof.Dr. S.Rıdvan Karluk'a aittir. Gerek lisans yıllarında, gerekse yüksek lisans ve doktora dönemlerinde bana vermiş oldukları destek için kendilerine çok teşekkür ediyorum.

Jüri üyeleri Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Davut Aydın, İİBF öğretim üyesi Prof.Dr.Necat Berberoğlu, Rektör Yardımcısı Prof.Dr. Nüvit Oktay'a, özellikle izleme jürilerinde Bursa Uludağ Üniversitesi'nden iki kere değerli katılımları için Prof.Dr. Erol İyiboçkurt'a, tezin tamamlanarak her şekilde bana katkıda bulunması hususunu devamlı dikkat merkezinde tutan ve izleme jürilerine zamanında katılabilmemde destekleri için Yönetim Kurulu Başkanım Sn. Ahmet Yeman Bey'e, değerli katkıları için Dr. Ceyhun Mecidov'a teşekkür ediyorum.

Türkiye'de aldığım 12 senelik lisans, yüksek lisans, doktora eğitimi süresince ailemden uzak olsam da bana aile sıcaklığı eksikliğini hiç hissettirmeyen çok değerli büyüğüm, bir ömür boyu minnet borcum olacak Mehmet Ali Bey'e teşekkür ediyorum.

Tezin tamamlanmasında burada ismini anamadığım bütün dostlara ve ailemin değerli fertlerine katkılarından dolayı içten teşekkürü borç biliyorum.

Reşat AHMEDOV

Eskişehir, 2010

ÖZGEÇMİŞ

Reşat AHMEDOV

İktisat Anabilim Dalı
Doktora

Eğitim

Y.Ls. 2002 Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ls. 2000 Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) İktisat Bölümü

Lise 1996 Bakü Fizik, Matematik ve Bilgisayar Lisesi

İş

2005- Azerbaycan Senaye Sigorta A.Ş. Genel Müdür

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: 05 Mart 1979 Cinsiyet: Erkek Yabancı dil: İngilizce, Rusça

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
TEZ ÖZÜ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**YABANCI DOĞRUDAN SERMAYE YATIRIMLARININ TEORİK
TEMELLERİ VE TEMEL BELİRLEYİCİLERİ**

1. GENEL OLARAK YABANCI SERMAYE KAVRAMI	5
2. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÇEŞİTLERİ	7
2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (FDI)	7
2.2. Portföy Yatırımları	11
2.3. Portföy Yatırımları İle Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki Farklılıklar	13
3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI AÇIKLAMAYA YÖNELİK GÖRÜŞLER VE TEORİLER	15
3.1. Tavrılar Teorisi (The Behavioral Theory)	20
3.2. Ürün Döngüsü Teorisi	21
3.3. Sermaye Hareketleri Teorisi	23
3.4. Firma Büyümesi Teorisi	24
3.5. Tekelci Rekabet Teorisi	25
3.6. Eklektik Yaklaşım	27
4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TÜRLERİ VE ŞEKİLLERİ	27

4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri	27
4.1.1. İhracata Yönelik Olarak Yapılan Yatırımlar	28
4.1.2. Pazar Geliştirici Yatırımlar (Market Development)	28
4.1.3. Hükümet Öncülüğünde Yapılan Yatırımlar	29
4.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Şekilleri	31
4.2.1. Çokuluslu Şirketler	31
4.2.2. Lisans Anlaşmaları	36
4.2.3. Birleşme veya Satın Alma	38
4.2.4. Uluslararası Çok Ortaklı Girişimler (Joint Venture)	38

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHİ GELİŞİMİ VE YATIRIMLARIN GERÇEKLEŞMESİNE İTEN NEDENLER VE ENGELLER

1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ	40
1.1. Ekonomik Faktörler	45
1.2. Siyasi Faktörler	46
1.3. Psikolojik Faktörler	47
1.4. Ahlaki Ve Moral Değerler	48
1.5. Maliyetlerin Düşürülmesi Avantajı	49
1.6. Ucuz Hammadde Avantajından Yararlanma	50
2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ	51
3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINDA TEMEL EĞİLİMLER	53
4. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	59
5. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ DÜNYA EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	61
5.1. Dünya Ticareti Üzerindeki Etkileri	63
5.2. İstihdam Piyasası Üzerindeki Etkileri	65

5.3. Teknolojik Gelişmeler Üzerindeki Etkileri ve Teknoloji Transferi	66
--	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA: AZERBAYCAN’DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI, SWOT ANALİZİ

1. GÜÇLÜ YÖNLER	77
1.1. Siyasal İstikrarın Mevcutluğu	77
1.2. Yabancı Sermaye İle İlgili Yasal Altyapı	78
1.3. Azpromo’nun (Azerbaijani Export & Investment Promotion Foundation) Kurulmuş Olması	79
1.4. İşgücü Piyasasının Esnekliği Ve Ucuz İşgücü Kaynakları	81
1.5. Yabancı Sermayenin İşini Kolaylaştırma Amaçlı Alınan Önlemler	83
1.6. Enerji Fiyatlarının Görece Düşüklüğü	84
1.7. Sabit Döviz Kuru Rejiminin Uygulanması	85
1.8. Çeşitli Uluslararası Kurumların Raporlarında Genel Ülke Puanının Giderek Yükselmesi	87
1.9. Ülke Ekonomisinin Rekabet Gücünün Dünya Ekonomisi Ortalamasının Üzerinde Olması	89
1.10. Eğitim Düzeyinin Yüksek Olması	90
1.11. Ucuz Doğal Kaynaklara Sahip Olması	92
1.12. Makroekonomik Açıdan İstikrarlı Bir Ortamın Olması	94
1.13. Ülkenin Dünya Ticaretindeki Payının Hızla Artması	95
1.14. Ülke Ekonomisinin Bölge Ülkeleri İçin Önem Arz Etmesi	96
1.15. Ekonomide Kamu-Özel Sektör Payının Giderek Özel Sektör Lehine Değişmesi	98
1.16. Uluslararası Mali Kurumlarla Yapıcı İşbirliği	99
1.17. Dünya Ülkeleri İçin Jeopolitik Konumuna Sahip Olması	101
1.18. Ülke Ekonomisinde Sanayinin Öneminin Artması	102
1.19. İnşaat Sektörünün Gelişmesi	104
1.20. Ekonomide Liberalizasyon Çalışmaları Ve Özelleştirme	105
1.21. Yoksulluğun Azaltılması	107

1.22. Sosyo-Ekonomik Kalkınmaya Yönelik Devlet Programının Olması	108
2. ZAYIF YÖNLER	109
2.1. Etkin Olmayan Mahkeme Sistemi	109
2.2. Geç İşleyen Özelleştirme Ve Yapısal Sorunlar	111
2.3. Yıllar İtibariyle Petrol Dışı Bütçe Açığının Petrol Dışı GSYİH'ya Oranının Sürdürülemez Boyutlarda Seyretmesi	112
2.4. Kayıtdışı Ekonomi Ve Yolsuzluğun Azerbaycan Boyutları	112
2.5. Yerel Firmalarda Profesyonel Yönetimin Eksikliği	114
2.6. Eğitimli Ve Kalifiye İşgücünün Yurtdışına Göçü, Bölgelerde Yaşanan İşgücü Sıkıntısı	114
2.7. İşgücünün Yabancı Sermayenin Aradığı Kalitativ Özelliklerden Uzak Olması	115
2.8. Yasal Bazda İyileşmelere Rağmen Bürokrasinin Etkin Olmayan İşleyişi	115
2.9. Resmi İstatistiklerin Güvenilir Olmaması	116
2.10. Libelleştirme Konusunda Uygulanan Tedrici Reformların Hızının Görece Düşük Kalması	117
2.11. Sanayinin Petrole Dayalı Olması Ve Petrol Sektörünün Özelleştirilmemesi	119
2.12. Kamunun Ekonomideki Payının Düşük Olmasına Rağmen Devletin Ekonomik Birimlerin Kararlarında Belirleyici Ve İmperativ Rol Üstlenmesi	120
2.13. Ekonomik Ve Ticaret Özgürlüklerinin Aşağı Düzeyde Olması	121
2.14. Dış Borçlar	123
2.15. Bankacılık Ve Sigortacılık Sisteminin, Menkul Kıymetler Piyasasının Azgelişmişliği	124
2.16. Telekomünikasyon Şebekesinin Yetersizliği Ve Görece Pahalı Olması	125
2.17. Altyapı Yetersizliği	127
2.18. Yatırım Teşviklerinin Yetersizliği	127
2.19. Ulaşım Ve Haberleşme	128
3. FIRSATLAR	128
3.1. İç Piyasanın Gelişme Potansiyeli	128
3.2. Dünya Ticaret Örgütü'ne Tam Üyelik Perspektifinde Gümrük Engellerinin Azalması	129

3.3. Hızla Öğrenen İşgücü Potansiyeli.....	130
3.4. Son Yıllarda Petrol Dışı Sektörlerde (Turizm, Tarım, İnşaat vb.) Gözlenen Gelişmeler.....	132
3.5. Yasal Bazda Yapılan İyileştirmelerin Siyasal İrade Ve Uygulamalarla Bütünleştirilmesi Halinde Ülkenin Yabancı Sermaye Açısından Çekici Hale Gelmesi.....	133
3.6. Ülkede Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Yönündeki Çabaların Yoğunluğu.....	134
3.7. Petrol Dışı Sektörlerin Gelişimi Konusunun Ülkenin En Önemli Gündem Maddesini Oluşturması.....	135
3.8. Serbest Ekonomik Bölgelerin Ve Teknoparkların Kurulması, Bilgi-İletişim Teknolojileri Sektörünün Öncelikli Sektör Olarak Geliştirilmesi Konusundaki Çalışmalar.....	136
3.9. Turizmin Gelişimi Bakımından Elverişli Doğal, Tarihsel Ve Kültürel Zenginliklerin Varlığı.....	136
3.10. Petrol-Kimya Sanayinin Gelişimi İçin Gereken Hammadde Ve Bilgi Düzeyinin Mevcutluğu.....	137
3.11. Ulaşım-Haberleşme, Bankacılık-Finans, İnşaat, Endüstriyel Tarım vb. Sektörlerin Yüksek Gelişim Potansiyeli.....	138
4. TEHDİTLER.....	142
4.1. Ekonominin Bütünüyle Ham Petrol Ve Petrol Ürünlerine Bağımlı Olması.....	142
4.2. Ar-Ge Harcamalarının GSYİH Oranının Yüzde 0,5'in Altında Olması.....	143
4.3. Yetersiz Teknolojik Altyapı.....	143
4.4. Teknik Eğitim Düzeyinin Aşağı Olması.....	144
4.5. Ülkede Yüksek Yolsuzluk Seviyesinin Mevcutluğu.....	144
4.6. Ermenistan İle Savaş Olasılığı.....	146
4.7. Küresel Mali Krizden Olumsuz Etkilenme.....	146
4.8. Rekabetçi Bir Ekonominin Olmaması.....	148
4.9. İç Piyasanın Küçüklüğü.....	150
4.10. Yasal Mevzuatın Çok Sık Değişmesi.....	151
4.11. Ülkenin Tanıtım Eksikliği.....	152
4.12. İhracat Gelirleri İçerisinde, Bütçe Gelirlerinin Oluşumunda Ham Petrolün Mutlak Üstünlüğe Sahip Olmasının Ülkeyi Petrolün Dünya Piyasalarındaki Fiyat Konjonktürüne Oldukça Duyarlı Hale Getirmesi.....	152

4.13. Petrol Gelirleriyle İlgili Büyük Beklentilerin Devletin Ekonomideki Ağırlığını Artıracak Şekilde Yatırım Faaliyetlerine Özendirme	154
4.14. Artan Petrol Gelirlerine Bağlı Olarak Ulusal Para Biriminin Değerlenmesi Ve Dış Ticaret Hadlerinin Bundan Olumsuz Etkilenmesi	154
SONUÇ	156
KAYNAKÇA	160

TABLOLAR LİSTESİ

		<u>Sayfa No</u>
Tablo 1.	Seçilmiş Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Yatırımların Dağılımı (1914-1985) %	18
Tablo 2.	2000 ve 2008 Yıllarında Dünyada En Fazla DYSY Çeken ve Kaynaklık Eden 20 Ülke (Milyar \$)	56
Tablo 3.	2004-2008 Yıllarında Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (Milyar \$).....	58
Tablo 4.	Seçilmiş Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Ülkelerin GSYİH'sı İçindeki Payları (%).....	62

ŞEKİLLER LİSTESİ

		<u>Sayfa No</u>
Şekil 1.	Seçilmiş Ülkelerin Toplam Ar-Ge Harcamalarının GSMH İçindeki Payı* (2000).....	69
Şekil 2.	Bazı Ülkelerde 1000 Kişiye Düşen Ar-Ge Personeli Sayısı* (2000).....	70
Şekil 3.	Bazı Ülkelerde 100.000 Kişiye Düşen Patent Sayısı* (1999).....	72

GİRİŞ

Gelişme düzeyinden bağımsız olarak her bir ülke istikrarlı bir büyüme izlemek için çaba harcamaktadır. Ülkenin ekonomik kalkınması ve aynı zamanda da büyümesi için yatırımların özellikle sabit sermaye yatırımlarının önemi çok büyüktür. Ülkenin yüksek bir gelişme hızı elde edebilmek için kaynakları yetersizse, bu eksikliğin giderilmesi için iki yoldan birisine başvurmak gerekir. Bunlardan birincisi ilgili ülkenin eski tasarruflarının kalkınmasıdır. Diğer bir yol ise yabancı tasarrufları yurda çekmek ve böylece yetersiz kaynak birikimini tamamlayarak kalkınma ve büyüme için üretimde bulunmaktır. Bu yolların dışında ülkelerin izledikleri bir diğer yol ise yabancı kaynak temini için diğer ülkelere borçlanmaktır. Bu yol da kaynak sağlamak için sıklıkla başvuru olan bir araç olarak nitelendirilse bile sermaye yatırımları ile karşılaştırıldığında daha az faydalı olduğu görülmektedir.

Büyüme ve kalkınmanın sağlanması için son derece önemli olan faktör tasarruf sağlanması ve bunun sayesinde daha ekonomik üretim gerçekleştirmektir. Dolayısıyla eğer ülke ekonomisinde üretim faktörlerinin artışı söz konusu ise bu büyüme ve kalkınmaya önemli ölçülerde olumlu etki edecektir veya üretim faktörlerinin miktarı aynı kalmış ise bu üretim faktörlerinin yardımı ile daha fazla üretim yapmanın tek yolu teknolojik gelişmedir. Dolayısıyla ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli kaynakların artışı kadar teknolojik gelişme de önemlidir¹.

Kısacası tasarruf, büyüme ve kalkınmanın motoru olduğundan az gelişmiş ülkeler bu darboğazı geçmek için yatırımları finanse etmek için bir şekilde tasarruf elde etmeli gerekirse dış tasarruflara başvurmalıdırlar. Kalkınma ve büyümenin sağlanması için günümüzde en önemli araçlardan birisi Yabancı Sermaye Yatırımlarıdır.

Genel anlam itibarıyla yatırımlar; ister yabancı ister yerli yatırım olsun, elde edilmiş belli bir gelirden sağlanmış tasarruftur. Bu tasarrufun boyutunun bir sıra eksojen değişkenlere bağımlılığının yanı sıra, en önemli bağımlılığın gelire bağlı olmasını belirtmekte fayda vardır. Az gelişmiş ülkelerin gelir düzeylerinin düşük olmasının doğal

¹ J.R. Hicks, **The Theory of Wages** (London:Macmillan 1932), s.131.

sonucu olarak, tasarrufları da düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Bu durumu aşağıdaki formül yardımıyla açıklamamız mümkündür.

Gelirler diğer faktörlerin sabit veya nötr olmasını farzederek tasarruf ve tüketim harcamaları arasında paylaşılmaktadır $Y = C + S$. Burada S tasarrufları direkt yatırımlara yöneleceği varsayımından hareketle $S = I$ (yatırım) doğrudur. Bu durumda $Y = C + I$ olacaktır. Konumuz yatırımlar olduğundan $I = Y - C$ eşitliğinden yatırımların hacmini bulmamız mümkündür. Bu eşitlikten anlaşılabacağı gibi yatırımlar gelirle tüketim arasındaki farktan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu eşitlik gelirin büyük olması durumunda yatırımlarında büyüyeceği anlamını ortaya koymaktadır. Bu durumda yatırımların artırılmasının sağlanması için gelirin artırılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde nüfus yoğunluğu ve gelirin düşük seviyelerde olması tüketim hacminin büyüklüğü tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların düşük düzeyde kalmasını ortaya koymaktadır.

Yatırımlarda, parasal boyut dışında teknoloji ve diğer hususları da gözardı etmemek gerekir. Yatırımların yapılması için gerekli paranın bulunması halinde mutlaka teknoloji ve bilgi birikimi gerekli olacaktır. Bu gereksinimin de sağlanmasında gelişmiş ülkelere yararlanma yolu, en çok tercih edilen yoldur.

İster teknolojik istersede parasal tasarruflar olsun her iki gereksinim için gelişmiş dünya ülkelerinin kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Önemli gelişme kaydetmiş ülkelere tüketim ve tasarruf oranları yatırımların lehine bir gelişme göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin bu ülkelerin tasarruflarına ihtiyaçları sözkonusu olmaktadır.

Önceleri doğrudan yardımlar şeklinde ülkelere transfer edilen kaynakların yerini günümüzde doğrudan yabancı sermaye yatırımları almıştır.

Genellikle yabancı yatırımların tarihsel gelişimleri ele alınacak olursa; yabancı yatırımların ortaya çıkış şekli iki özellik arz etmektedir. İlk aşamalarda yabancı

yatırımlar gittikleri ülkelerde önemli ölçüde sömürgeleştirme siyasetini tatbik etmek için harekete geçmişlerdir. Bu anlamda ilgili yatırım türünün ilk zamanlarda sömürgeciliğin tarihsel başlangıcını oluşturduğunu söylersek yanılmayız. Bu yatırımların akışı gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru tek yönlü akış şeklinde olmuştur. Diğer yandan bu yatırımların amacı, az gelişmiş ülkelerin doğal servetini veya kaynaklarını kullanmak olmuştur. Bunun önemli bir örneği Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden birisi olan Azerbaycan'dır. İster SSCB devrinden önce, ister SSCB devrinde, isterse de Birliğin dağılmasından sonra olsun yapılan yatırımlar ilk aşamalarda doğal kaynakların kullanılmasına yönelik olmuştur. SSCB önceleri yani 19.-20. asır aralığında yapılmış yatırımlardan Nobel Yatırımları, SSCB devrinde yapılan yatırımlar veya SSCB sonrası yani günümüzde örneğin BP ve benzeri çokuluslu petrol şirketlerinin yatırımları örnek teşkil etmektedir.

Yabancı yatırımların başlangıçta doğal kaynaklara yönelmiş olması ve sömürgeci yaklaşımı yani az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere sömürülmesi yabancı sermayeye tepkilerin temelini oluşturan nedenlerdendir.

Bu konu çok çeşitli yönleriyle ele alınabilir. Örneğin doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve diğer yatırım şekilleri. Bu çalışmada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ele alınarak incelenecektir. Çalışmada özellikle bu konunun ele alınmasının nedeni örnek ülkenin taşıdığı özellik, diğer yandan portföy yatırımlarının sadece sıcak para olarak kısa dönemli yükselişlere, belirli dönemlerde ise geri çekilmesi durumlarda ciddi bir durgunluğa neden olması, yani geçicilik arz etmesidir. Bu konu ileri ki aşamalarda ayrıntılı olarak incelenecektir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının incelenmesi ve bunun Azerbaycan ekonomisine ev sahibi ülke olma açısından etkileri olacaktır. Konun incelenmesi üç bölümden oluşacaktır. Uzman kişilerin tavsiye ve talimatları doğrultusunda birinci bölümde geniş bir teorik temellere yönelik açıklamalara yer verilmektedir. Yabancı sermaye kavramı, türleri ve belirleyicileri ele alınarak ev sahibi ve yatırımcı ülkeler açısından değerlendirmelere açıklık getirilecektir. Özellikle örnek ülke bakımından son derece önemli olması düşüncesinden hareketle yasal

düzenin ilgili konuya etkisi ele alınarak incelenecektir. İkinci bölümde Azerbaycan ekonomisine SSCB döneminde ve bağımsızlığını kazandıktan sonra yapılmış yatırımlar incelenecektir. Yabancı sermayenin Azerbaycan'a geliş şartları, yatırımcılara sağlanan haklar, yabancı yatırımcılara yönelik vergi mevzuatları, yabancı sermaye yatırımlarının Azerbaycan ekonomisine çeşitli etkileri incelenecektir. Daha sonra Azerbaycan'da yabancı sermayenin karşılaştığı sorunlara açıklık getirilecek, özellikle şu anda Uluslararası Ekonomi Mahkemelerinde gündemde olan Azerbaycan ile ilgili konulara örnek getirilerek konu daha çok somutlaştırılacaktır. En son bölümde ise Azerbaycan'a gelmiş doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile diğer ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak bir model geliştirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCI DOĞRUDAN SERMAYE YATIRIMLARININ TEORİK TEMELLERİ VE TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

1. GENEL OLARAK YABANCI SERMAYE KAVRAMI

Yabancı sermaye bir ülkeye dışarıdan gelmiş kaynağı ifade etmektedir. Bu kaynağın para transferi şeklinde sağlanacağı gibi, makine ve benzeri üretim faktörleri şeklinde de sağlanması mümkündür. Trasfer edilen sermaye günümüzde elektron veya e-transfer şeklinde olabileceği gibi, konumuzun nerdeyse tamamını kapsayan yabancı doğrudan sermaye yatırımları şeklinde de yapılabilir. Diğer bir tanımlamaya göre yabancı doğrudan sermaye yatırımları olarak nitelendirilen bu olgu bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle beraber teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisinin de beraberinde getiren yatırımlardır².

Diğer bir tanım da genel olarak yabancı sermaye bir ülkenin başka ülkelere, karşılığı değişik biçimlerde ileri de ödenmek üzere, kısa dönemde ekonomik gücünün artırmak amacıyla sağladığı mali ve teknolojik kaynaklardır şeklinde açıklanmaktadır³. Mali ve/veya mali ve teknolojik kaynaklar bir ülkeden diğer ülkeye ya borç olarak gider, karşılığı anapara ve faiz şeklinde olur veya yatırım ve üretime katılma şeklinde gider, bu durumda bir ülkenin diğer ülkede mülkiyet hakkı doğar, karşılığı rant veya kâr şeklinde olur. Ülkedeki yetersiz sermaye birikiminin olması, dışarıdan yabancı sermaye sağlanır.⁴

Azerbaycan Cumhuriyeti YSKK m. 3 yabancı yatırım kavramını aşağıdaki şekilde belirlemiştir: “Yabancı yatırımcıların kâr elde etmek amacıyla girişimcilik faaliyeti ve faaliyetin diğer sahalarına yaptıkları yatırımların ve yatırım haklarının tüm

² S. Rıdvan Karluk, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları** (İstanbul:1983), s.14.

³ Kenan Bulutoğlu, **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye** (İstanbul:Gerçek Yayınevi, 1970), s.5.

⁴ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü** (İstanbul:2000), s.279.

çeşitlerinin yanı sıra entellektüel faaliyetin sonuçlarına ait haklar ve eşya haklarına ait olmayan diğer haklar yabancı yatırımlar adededir.”

Yabancı sermaye az gelişmiş ülkelerde kaynakların kısa bir sürede arttırmanın tek yoludur. Bu açıdan yabancı sermaye yatırımları hem sıcak para hem teknoloji anlamında ekonomiye kısa sürede ferahlık getirecek tek araçtır. Bu da kısa sürede mevcut kaynakların ötesinde tüketim ve yatırım olanağı sağlar.

Yabancı sermaye yatırımı aynı zamanda ülke dışından bir firmaya ortak olarak katılımdır. Burada mülkiyetin ve idari kontrolün yerli ve yabancı ortaklar arasında dağılımı önemli değildir. Genel olarak mülkiyet payı ile idari kontrol arasında oransal bir ilişki söz konusudur. Yerli ve yabancı katılımcıların anlaşma öncesi pazarlık koşulları belirlemektedir⁵.

Bir ülkenin cari işlemler açığı vermesi, o ülkenin ya özel kesim birikimi kaynak açığı ya da kamu birikimi kaynak açığının olması demektir. Ödemeler dengesi çerçevesinde cari işlemler açığının sermaye işlemleri fazlalığına eşit olması gerekir. Yani ülke içi ya özel kesim ya da kamu kesimi kaynak eksikliği olan bir ülke yabancı kaynak kullanır. Bu yabancı kaynak kullanımı ya resmi ya da özel yabancı sermaye girişi ile olur.

Uluslararası sermaye akımları özel mali akımlar, kalkınma amaçlı resmi sermaye akımları ve doğrudan sermaye akımları diye üç gruba bölünmektedir.

Bunun dışında günümüz gelişmiş ülkeleri özellikle az gelişmiş veya gelişme yolunda olan ülkelere çalışma şartlarının zorluğundan yararlanarak beyin transferini de sağlamaktadırlar. Bununla birlikte burada etkin olabilecek bir diğer faktöründe, daha iyi çalışma şartlarının olabileceğini gözardı etmemek gerek.

Eğer iş gücünün bir üretim faktörü olduğunu düşünürsek ki böyledir beyin göçünün sağlanması yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ile aynı etkiyi vereceklerdir.

⁵ Bulutoğlu, a.g.e., s.5.

Yani nasıl ki, belli bir sermaye birikimi ülkeyi terkettiğinde ülke ekonomisi sendeleme dönemi geçiriyor, sıcak para girişi durumunda ise canlanma yaşıyorsa aynı etki beyin ihracatı veya ithalatı durumunda da söz konusu olabilmektedir. Hatta beyin veya beşeri sermaye kaybının gerçekleşmesi durumunda kaybedilen faktörün bir şekilde telafi edilmesi uzun süreler alıyorsa diğer üretim faktörlerinin kaybedilmesi halinde giderme buna göre çok daha kolay gerçekleşmektedir.

2. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÇEŞİTLERİ

Doğrudan Yabancı sermaye yatırımları yukarıda da kısaca belirtmiş olduğumuz gibi genel anlam itibariyle iki grup şeklinde iktisat teorisyenleri tarafından incelenmektedir. Bunlardan birinci portföy yatırımları diğeri ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Her iki tür yatırımlarla ilgili aşağıda geniş açıklama yapılacaktır.

2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (FDI)

Kavram konusunda çeşitli görüşler söz konusudur. Bir firmanın üretimini, kurulu olduğu ülkenin sınırları ötesine yaymak üzere yabancı ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesisini satın almak yoluyla ilgili pazara girmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak nitelendirilmektedir.⁶ Genellikle uluslararası iktisat yazınında belirtiler Direkt Yabancı Sermaye Yatırımı, Özel Yabancı Sermaye Yatırımları ifadeleri arasında önemli hiç bir fark bulunmamaktadır. Bu ifadelerde yabancı kelimesi herhangi bir ülke dışından olmak, yabancı sermaye terimi, herhangi bir ülkedeki belirli bir miktar sermayeye başka bir ülkenin vatandaşlarının sahip olması, özel kelimesi ise ülkeye gelen yabancı sermayenin o ülkenin devletine değil vatandaşlarına ait olduğu gösterilmektedir. Doğrudan kelimesi ile Know-How, işletmecilik bilgilerini de ifade etmektedir⁷. Yabancı direkt sermaye yatırımları (FDI - Foreign Direct Investment) bir diğer tanımda basit bir ifadeyle şu şekilde ifade edilmekte: Yabancı Sermaye Yatırımlarında yabancı ifadesi özellikle ülke sınırları dışına çıkan maddi değerler bütünüünün varlığını ortaya koyar. İlgili değer bir ülkeden

⁶Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat** (Onüçüncü basım. İstanbul:1999), s.664.

⁷ S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi** (Üçüncü basım. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi., 1991), s.472.

(“Home” State) diğerk bir ÷lkeye (“Host” State) hareket eder.⁸ Burada verilmiş tanım daha çok portföy yatırımlarının özelliklerini hatırlatmaktadır. Doğrudan (Direct) ifadesi anlamı yatırımcının gerekli üretim faktörlerinin de ev sahibi (host) ÷lkeye götürmesidir. Bunun portföy yatırımlarından farkı uzun süreli olmasıdır. Doğrudan yatırım yapan firma ilgili yatırım konusunda ÷lkede söz sahibi olmak isteyecektir. Portföy yatırımlarında ise uzun sürelik söz konusu olmamakta ve yatırım istediğı anda daha iyi şartların söz konusu olduğı diğerk bir ÷lkeye gidebilmektedir.⁹

Doğrudan Dış Yatırımlar ile Çokuluslu Şirketler arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü doğrudan yatırımları yapanlar, genellikle çokuluslu şirketlerdir. Çokuluslu şirketlerin amaçları dünya çapında faaliyette bulunarak kârlarını maksimuma ulaştırmaktır.

Bir ana merkezin denetimi altında farklı ÷lkelerde faaliyet gösteren ortak politikalara izin veren, kaynakları paylaşarak mülkiyet ya da diğerk kontrol şekilleri ile birbirine bağı olan çokuluslu şirketler¹⁰ ileri üretim teknolojileri ve yönetim bilgileri kullanarak yabancı ÷lkelerde doğrudan dış yatırım yaparlar. Çokuluslu şirketler, doğrudan dış yatırım yapacakları ÷lkelerde yeterli bir alt yapının oluşmasına , ekonomik ve siyasal iktidarın sağlanmasına ve hukuki düzenlemelere büyük önem verirler. Bu nedenle gelişmekte olan ÷lkeler yerine gelişmiş ÷lkeleri tercih ederler. Doğrudan dış yatırımların %80’e yakın kısmının gelişmiş ÷lkeler arasında gerçekleşmesi ve gelişmiş ÷lkeler arasındaki doğrudan dış yatırımlara çok büyük kısmının çokuluslu şirketlerin sınır ötesi satınalma ve birleşme faaliyetleri sonucu gerçekleşmesi (2000 yılında %79’nun) bu şirketlerin önemini attırmaktadır.¹¹

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, çokuluslu şirketlerin başka ÷lkelerde mevcut bir firmayı satın alma, yeni bir bir firma için kuruluş semayesi sağlama veya

⁸ John M. Stopford and Susan Strange with John S. Henley, **Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares Cambridge** (Cambridge University Press, 1991).

⁹ John H.Duning, “Multinational Enterprises and the Global Economy,” Wokingham: Addison-Wesley Publishing.

¹⁰ Cem Alpar veTuba Ongun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Özel Kuruluşlar: Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirmesi** (İkinci basım. İstanbul: Türkiye Ekonomi Kurumu, 1987), s.107.

¹¹ İSO, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye Durum Tespiti ve Stratejik Plan** (İstanbul: Ocak 2002), s.33.

mevcut firmanın sermayesini artırmak yoluyla, yabancı bir ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini gerektiren yatırımlardır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişme yolunda olan ülkelerin, özellikle endüstriyel kalkınmaları için önemli bir kaynaktır. Bu tür yatırımlar, kalkınma sürecindeki ülkeler için uzun vadeli finansman, teknoloji, eğitim know-how, işletme uzmanlığı ve kombinasyonunu sağlamaktadır. Bütün bu yararların bilincinde olan gelişme yolunda olan ülkeler, yabancı sermaye için uygun ortamı oluşturmada ellerinden gelen çabayı harcamaktadırlar. Ancak doğrudan yatırımlar şeklinde olan yabancı sermaye, gelişmekte olan ülkelere kolaylıkla gitmemektedirler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, daha çok gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleşmektedir. Bunun nedeni doğrudan yabancı sermaye yatırımları için önemli olan, iyi bir yatırım ortamı, siyasi istikrar, ekonomik istikrar gelmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere göre hiç şüphesiz çok daha rahattır.¹²

Doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin altında yatan temel güdü doğal olarak girişimcinin uluslararası alanda kâr yapma isteği ve bu isteği gerçekleştirmek amacıyla sürekli rekabet gücünü artırabileceği yeni pazarlar aramasıdır. Ancak bir başka ülkede yatırım kararı girişimcinin rekabet gücünü arttırsa da önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar ülkenin mevcut durumu yanında gelecekteki konumuna da bağlı olarak yönlendirilmektedir. Küresel boyutta artan rekabet yabancı sermayeyi daha seçici olmaya itmekte, bu olgu yabancı sermaye için geçmiş dönemlerde etkili olmayan bir çok faktörün önem kazanmasına da neden olmuştur.¹³

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları bir ülkenin kalkınma sürecinde olumlu veya olumsuz etki edeceği tartışmaları devam etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş ülke iktisatçıları ve yöneticileri arasında hakim görüş sermaye yetersizliğinin kalkınmayı etkileyen en önemli faktör olduğu şeklinde idi. Gelişmiş

¹²Pınar Önertürk, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinde ve Mali Piyasalardaki Son Gelişmeler," Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu, (Yayın No: 1986 – 273), s.17-18.

¹³ Eyüp Zengin ve Yavuz Burak Canpolat, "Azerbaycan'da Bulunan Türk işletmelerinin Yapıları ve Sorunlar," **Journal of Gafgaz University**, Volume-1, N-2, (Baku 1998), s.62.

lkelerden sağlanan yardımların altyapı, ulaşım, haberleşme ve enerji alanlarında önemli bir gelişme sağlaması bekleniyordu. Temel altyapının bu şekilde kurulmasıyla gelişmiş ülkelerde hızlı büyüyen kaynakların doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde az gelişmiş ülkelere akması sağlanacaktı.

Ancak Birleşmiş Milletlerin Güney Amerika komisyonunca hazırlanan bir araştırmaya göre yabancı sermayenin az gelişmiş ülkelerdeki etkinliği temelde bir sömürü ilişkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla yabancı sermaye bu ülkelerin az gelişmişliğini pekiştiren, onu sürekli kılan özellikler taşımaktadır.¹⁴

Yabancı Doğrudan sermaye yatırımlarının belirleyicileri son derece önemlidir. Konun akışında bununla ilgili geniş yorumlara ve açıklamalara yer verilecek, özellikle yasal düzenin yatırım belirleyicisi olarak rolü örnek ülke bakımından önem arzettiğinden geniş olarak irdelenecektir. Burada iki soruya cevap bulunacaktır. İlk olarak yasal sistem ve onun çalışma düzeni bir belirleyici midir? İkinci olarak bu bir belirleyici ise bunun ölçüsü nedir?

Yukarıdaki ve ileri ki aşamalarda genel anlam itibarıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke için sadece avantajlardan bahsedileceğinden burada bu tip yatırımların her iki taraftan; avantaj ve dezavantajlarının ele alınması faydalı olabilir.

Her nimetin bir külfeti olduğu gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da bazı dezavantajları yok değildir. Doğrudan Dış Yatırımlar ev sahibi ülkenin üretim kapasitesine katkıda bulunması , yeni teknoloji ve işletmecilik bilgisi getirmesi, döviz girişi sağlaması, rekabet nedeniyle ekonomiye hareketlilik kazandırması, işsizliği azaltması ve de hazine için vergi geliri sağlaması gibi olumlu sebeplerden dolayı tercih edilmektedir¹⁵.

¹⁴Frank Isaiah, **Foreign Enterprise in Developing Countries** (The John Hopking University Press, Baltimore:1980) s.2-3.

¹⁵ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat** (Ondördüncü Basım, İstanbul:Güzem Yayınları., 2001), s.676,677.

Ancak bu avantajları yanında tabii ki doğrudan dış yatırımların ev sahibi ülke ekonomisinin kilit sektörlerinin yabancı ülkelerin denetimi altına sokması ve ekonomik bütünlüğünü bozması, gümrük vergileri ve ithalat yasakları gibi koruyucu dış ticaret kısıtlamalarının aşılması, yerli şirketler karşısında yabancı şirketlerin yüksek sermayeleri, teknoloji, yöneticilik bilgisi gibi artılarından dolayı, haksız rekabet üstünlüğü sağlaması, aşırı kâr transferleriyle o ülkenin ödemeler dengesinin sarsılması ve yeni teknolojiyi kendi ülkelerinde üreterek ev sahibi ülkeleri bu teknolojileri ithal etmek yoluyla teknolojik bağımlılık yaratmaları gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır.¹⁶

2.2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları tasarruf sahiplerinin bir faiz veya dividend geliri elde etmek amacıyla uluslararası sermaye piyasalarından hisse senetleri satın almakla yaptıkları yatırımları ifade eder.¹⁷ Dolaylı yatırımlar (Hot money) olarak da isimlendirilen, spekülatif amacı ağırlıklı olan istikrarsız bir ekonomik kaynaktır. Bu tip sıcak para girişleri ülkeye hızlı giriş yaptığı gibi olası bir ekonomik veya siyasi istikrarsızlık veya diğer sebeplerden çıkışı da oldukça hızlı olabilmektedir. Hatta bu giriş ve çıkışlar elektronik ortamlarda kişilerce rahat bir şekilde gerçekleştirildiğinden hız dakikaya kadar inebilmektedir.

IMF ise portföy yatırımlarını doğrudan yatırım ve rezervler dışında bir yıldan fazla süreli tahvil ve hisse senetleri olarak nitelendirmektedir.¹⁸ Diğer bir ifadeyle uluslararası sermaye piyasalarından tahvil veya hisse senedi almak yoluyla yapılan yatırımlar portföy yatırımlarıdır. Çokuluslu şirketler ya da hükümetler ihraç ettikleri tahvilleri bu piyasalardan satışa çıkararak, işletme kredisi veya yatırım kredisi sağlayabilirler. Portföy yatırımları ayrıca bu piyasalardan tahviller ve kısa vadeli borçlar yoluyla borçlanma yanında banka borçlarını ve ihracat kredilerini de kapsar.

¹⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.677,678.

¹⁷ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat** (Onbirinci Basım, İstanbul:Güzem Yayınları, 1996), s.410.

¹⁸ IMF, **Balance of Payment Manuel** (Fourth Edition, 1997).s.136

Bu tip yatırımlarda yurt dışına sermaye ihracı ulusal paranın konvertibil olmasına bağlıdır. Ayrıca tasarruf sahipleri fonlarını bir faiz veya dividend geliri elde etmek amacıyla en yüksek gelir getiren, güvenilir menkul değerlere yatırmak isteyeceklerdir. Bu da yabancı sermayenin faiz gelirlerinin düşük olduğu ülkelere, bu gelirlerin yüksek olduğu ülkelere doğru akmasına neden olacaktır.

Bu tip yatırımları gerçekleştiren ekonomik birimlerin yatırım yaptığı firma yönetiminde doğrudan hiç bir etkinliği yoktur. Firma yalnızca sahip olduğu hisse oranında söz sahibidir. Faiz, gelir ve amortismanın geri ödenmesi gibi koşulların önceden belirlendiği portföy yatırımları temelde ülke açısından bir döviz borcu niteliğini taşır.

19 ve 20. yy’larda Avrupa ve ABD’den gelişmekte olan ülkelere hem doğrudan hem de portföy yatırımları şeklinde önemli sermaye akımları olmuştur. Bu dönemlerde portföy yatırımları genellikle gelişmekte olan ülke hükümetlerinin çıkarıp, Londra, Paris ve New York piyasalarına sürdükleri tahviller şeklindeydi. Hatta portföy yatırımları öyle büyük boyutlara ulaşmıştı ki, bazı ekonomistler dünya ekonomisinde baskın sermayenin, sanayi sermayesi olmaktan çıkıp mali sermaye haline geldiğini bile ileri sürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı ve ardından 1929 bunalımı portföy yatırımlarının duraklamasına, İkinci Dünya Savaşı ise tamamen durmasına neden olmuştur.¹⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası bu süreç neredeyse tamamiyle değişti. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının portföy yatırımlarıyla karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan gerçek, uluslararası bankaların gelişme sürecindeki ülkelere verdikleri borçların 1960’ların sonlarında çok sınırlı olmasına karşın, 1970’lerde çarpıcı bir büyüme göstermesi, 1975’den sonra doğrudan yabancı yatırımları geçilmesi ve daha sonra hatta doğrudan yabancı yatırımların iki katına çıkmasıdır.²⁰ Bankaların verdiği bu borçların aslında önemli bir bölümü portföy yatırımları niteliğinde olmuştur.

¹⁹ Önertürk, a.g.e. s.17-18.

²⁰ Charles Oman, **New Form of International Investment in Developing Countries, Investing in Development: New Roles for Private Capital**. Der.:Theodore H. Morgan Transaction Books, (Washington: 1986). s.131.

Yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir bileşeni olan portföy yatırımları, özellikle 1980’li yılların başında daha etkin ve doğrudan yabancı yatırımlardan daha etkin ve büyük düzeye ulaşmıştır. Ancak, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ortaya çıkan “kontrol” etkisi bu yatırım türünde fazla görülmediğinden aynı ölçüde tartışma konusu olmuştur. Çünkü portföy yatırımları, çok yönlü (sosyal, kültürel, politik, ve ekonomik) etkilere fazlaca yol açmamıştır.

2.3. Portföy Yatırımları İle Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki Farklılıklar

Doğrudan yatırımların ne olduğunu daha iyi açıklamak için onun portföy yatırımlarında olan farkını ortaya koymak gerekir. Bu iki yatırım türlerinin arasındaki farkları ise aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

Portföy yatırımları sabit bir faiz, doğrudan yatırım ise esnek bir karşılık ödemeyi gerektirmektedir. Portföy yatırımlarında ana para ve faiz ödemeleri ekonomik koşullara göre değişmeyen, ödeme koşulları önceden belli, sabit döviz döviz borçlarıdır.

Doğrudan yatırımlarda ise genellikle belli bir amortisman yoktur. Kâr transferi, işletmenin kârlılık duruman ve ülkelerin döviz rezervlerine bağımlı kalmaktadır;

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genellikle uzun dönemli (1 yıldan daha uzun süreli) yatırımları kapsar. Şöyle ki, doğrudan yabancı sermaye izninin alınması, sabit yatırımın başlaması ve sonlandırılması, üretime geçilmesi, başabaş noktasına ulaşıldıktan sonra kâra geçilmesi orta vadeli bir sürenin geçmesini gerekli kılabilir. Buna rağmen uluslararası portföy yatırımları çok daha kısa vadeli yatırımlar olup, dolaşım hızı oldukça yüksektir. Ayrıca DYSY’nın gittiği ülkede uzun süreli kalması, bu yatırımları uzun vadeli reel faiz oranlarına duyarlı hale getirmektedir. Fakat uluslararası portföy yatırımları daha çok kısa vadeli faiz oranlarının yüksekliğinden olumlu etkilenmektedirler.²¹

²¹ Seyidoğlu, (2003), **a.g.e.**, s.630.

Portföy yatırımları, endüstri ağırlıklı olma eğiliminde olan doğrudan daha genel karakterli olma eğilimindedir;

Doğrudan yatırımlarda genellikle yatırımı gerçekleştiren ana ülkede bulunan şirket kuralları kendisi tespit eder ve denetimi devamlı elinde tutmakla stratejik kararları ve diğer işlemleri kontrol eder. Oysa, uluslararası portföy yatırımlarında genellikle böyle bir hak yoktur. Çünkü bu tür yatırımlarda yabancı yatırımcı firmanın hisse senetlerinin bir kısmını elinde tutmakta, fakat yönetimde doğrudan bir denetim yetkisine sahip olmamaktadır. Dolayısıyla portföy yatırımları yerli mülkiyeti ve denetimi doğrudan etkilemez. Doğrudan yatırım ise yabancı mülkiyeti ve işletme üzerindeki denetimi artırır. Doğrudan yatırımlarda yatırımın denetimi ya da dönemle ilgili karar alma yetkisi doğrudan yabancıların elindedir. Portföy yatırımlarında ise yönetimde doğrudan etkinlik söz konusu değildir. Doğrudan yatırımlarda işletme yönetiminde denetimin yabancı sermayede olması, sahip olunan hisse senedi düzeyinin belirlenmesini önemli kılmaktadır. Hükümetin getireceği bir takım kısıtlamalar nedeniyle bazı durumlarda %100 mülkiyet bile denetimin garantisi olarak kabul edilemez. Buna karşın işletme sermayesi çok sayıda ortak elinde toplanmışsa, hisselerin küçük bir yüzdesine bile sahip olmakla işletmenin denetimi mümkün olabilir.²²

Portföy yatırımları genellikle vadeli işlem sözleşmelerine dayalı olarak gerçekleştirildiğinden bu yatırımların kârlarının dışarıya transfer edilmesinde problem yaşanmamaktadır. Doğrudan yatırımlarda ise kârların transferi yasalarla çeşitli engellerle ülkede tutulabilir.

Portföy yatırımları sadece sermaye transferini kapsadığı halde doğrudan yatırımlar sermayenin yanında, işletmecilik bilgisini üretim teknolojisini de genelde yanında getirir.

Yabancı sermaye gittiği ülkelerde çeşitli şekillerde yatırım yapabilir. Bunlar döviz olarak getirilen sermaye ve oto finansman yoluyla sermayeye eklenen kârlar

²² Hezi Eynalov ve Ercan Sancak, "Azerbaycan'da Yabancı Sermaye," Bakü: Kafkazy Araştırmaları Merkezi, Yayın No:2, (1999) s.10.

(nakdi sermaye), makine ve donatım şeklinde getirilen aynı sermaye ve lisans, patent, teknik bilgi gibi parayla ölçülmesi zor olan haklar ve hizmetlerdir.

Genellikle doğrudan yatırımlar büyük tüzel kişiler tarafından gerçekleştirilir. Portföy yatırımları ise çoğu zaman gerçek kişilerce üstlenmektedir. Bu da portföy yatırımlarının genellikle daha riskli ve sıklıkla görülen spekülative sorunlara yol açmasına neden olmaktadır.

3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI AÇIKLAMAYA YÖNELİK GÖRÜŞLER VE TEORİLER

Jamuna P. Agarwal 1930’lu yıllardan sonra Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımlarına yönelik teorilerin gelişimini aşağıdaki şekilde yorumlamaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusu ilgili dönemin başlangıçlarında temel iktisat yazınında klasik iktisatçılar tarafından ilgilenilen konu olmamıştır. İlgili dönemde iktisatçıların daha fazla ilgilendikleri konuların başında ülkelerarası ekonomik ilişkiler, özellikle üretim faktörleri temeline bağlı karşılaştırmalı maliyetlere dayalı üretim ve ticaret sözkonusu olmuştur.

Günümüz iktisat yazınında “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi” olarak bilinen yaklaşımda genel olarak üretim faktörlerinin mobil olmaması, diğer bir ifadeyle ilgili faktörlerin uluslararası dolaşımda yer almaması sabit kabul edilmektedir.

İleriki aşamalarda iktisatçıların faktörlerin mobil olduklarını varsaymalarından sonra ülkeler arasında faktör dolaşımının serbestleşmesi uluslararası ticaretten ulusal ticaretin daha çok ön plana çıkacağını ortaya koymuş, diğer bir ifadeyle önceleri teorik olarak faktör dolaşımının serbest olmaması nedeniyle ithal edilmesi zaruri olan bir takım mal ve hizmetler ülke içinde üretilebilecektir. Bu dönemde faktör mobilizasyonunun sıfır olması varsayımı YDSY ile ilgili hiç bir ampirik ve ya diğer tartışmaların ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Ohlin (1935), Haberler (1933), İversen (1935), ve Nurkse (1935) gibi dönemin önemli iktisatçılarının sermaye hareketleri üzerinde tartışmaları özellikle portföy yatırımları ile ilgili önemli boyut kazanmasının nedeni ise Birinci

Dünya Savaşı sonrası savaş tazminatları ve diğer şekilde sağlanan ek kaynaklar olmuştur.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde 1931 sonrası para kontrolü, uluslararası finansal kriz ve karşılıklı güvensizlik ekonomik krizin daha da derinleşmesine neden olmuş adeta uluslararası para hareketi durmuştur²³. Nurkse'un ifade ettiği gibi; ilgili dönemde klasik iktisat yazınının ortaya koyduğu faktörlerin mobil olmaması reel olguya dönüşmüştür²⁴. Daha sonra ortaya çıkan Keynesyen inkılap ekonimistleri uzun dönemden daha çok YDSY'ları ile daha fazla ilgili olan kısa dönem üzerinde düşünmeye itmiştir. İkinci dünya savaşından sonra çoğunlukla ABD tarafından portföy yatırımları ve devletin yeniden yapılanma ihtiyaçları; Avrupa'nın inşa edilmesi için sağlanan kaynaklar büyük sermaye hareketlerini ortaya koymuştur. Genellikle devlet ihtiyaçlarına yönelik ellili ve altmışlı yıllarda sağlanan bu sermaye transferleri ilgili dönem iktisatçıların YDSY'a dikkat çekmelerine neden olmuştur. Böylelikle iktisat yazınında YDSY (FDI - Foreign Direct Investment) popüler araştırma konusuna dönüşmüştür²⁵.

1950'li yılların başlarında uluslararası ilişkiler teorisi gelişmiş uluslararası ticaret ve tamamlayıcı, fakat daha az gelişmiş sermaye hareketleri teorisine dayanıyordu²⁶. 1960'lı yılların başlarından itibaren iktisatçılar YDSY'larının nedenlerine dikkat çekmeye başlamış ve ekonomi bilimi bu dönemden sonra ilgili konuda onlarca teori kazanmıştır. Bunlara örnek olarak; Fiyat Farklılaştırması, Portföy yatırımları, Çıktı ve Pazar büyüklüğü, Tavırlar yaklaşımı, Ürün döngüsü, Oligopolcü davranış, Internalizasyon, Likidite ve diğer teoriler gösterilebilir.

Yukarıda kısaca bahsedilen teori ve düşüncelerin temel iki sınırlaması söz konusudur:

²³ UN, 1949

²⁴ Nurkse (1966), s.121.

²⁵ Jamuna P. Agarwal, "Determination of Foreign Direct Investmens: A Survey," **Review of World Economics**, Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 116, (1980) , pp 739.

²⁶ John H Dunning, "Studies in International Investment," –**G. Allen & Unwin**, London: (1970) pp 395.

- Öncelikle, YDSY'nın belirleyicileri konusunda کافی açıklama söz konusu değildir²⁷. Bu teorinin istenen hızla gelişmesi iki faktöre dayanmaktadır. Bunlardan birincisi yabancı yatırımcıların ilgili oldukları farklı sektörlerle yönelik yabancı doğrudan sermaye yatırımlarını açıklamaya yönelik faktörlerin farklılık arz etmesidir. Diğer önemli bir konu ise ev sahibi ülkeler arasında üretim faktörlerinin ülkelere göre nispi önemi farklılık arz etmektedir. Bu durum belirli ülkelerin yabancı direkt sermaye yatırımlarına açık, belirli ülkelerin ise kapalı olmasını ortaya koymaktadır²⁸.
- Diğer yandan ABD, Japonya ve Avrupa ülkesi gibi gelişmiş ekonomilerde yer alan firmaların doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik motivasyon sağlamaları ile ilgili iktisat teorisyenleri yeterli araştırmalar yapmışlardır. Fakat, azgelişmiş veya gelişme yolunda olan ülkelere yer alan firmalara yönelik bunu söylemek mümkün değildir²⁹. Diğer bir ifadeyle gelişmiş ülkelerin yabancı sermaye yatırımlarına yönelik motivasyon güçleri çok açıktır; yatırım yapmak ve azgelişmiş ülkelere olan atıl kapasite ve diğer olanaklardan faydalanarak kazanç elde etmek. Azgelişmiş ülkelere yer alan firmaların yabancı ülkelere yatırım yapmalarını açıklayan hiç bir teorinin olmaması dikkat çekicidir. Neden azgelişmiş ülkelere olan firmalar yurtdışına yatırım yapma ihtiyacı hissederler? Onların diğer yabancı yatırımcılarla rekabet olanakları nedir? Bu konu iktisat yazınında hiç birazaman teorik açıklamaya kavuşmamıştır.

Azgelişmiş ülkelere yer alan firmaların gelişmiş ülkelere yatırım yapma isteğinin bir nedeni azgelişmiş ülkelere her ne kadar atıl kapasite, ucuz işgücü, yeni pazarın avantajlarından yararlanma olanağı bulunmasına rağmen hukuksal düzen, illegal işlemlerin yoğunluğu, rüşvet, bürokratik engeller, sahte monopol ve diğer nedenlere ilgili firmaların daha çok gelişmiş ülkelere fırsat aramasına neden olmaktadır. Bunun açık örneği daha sonra da geniş bir şekilde ele alacağımız Post Sovyet Mekanı'dır.

²⁷ Agarwal, a.g.e, p.763 ve Thomsen and Nicolaides, **The Evolutin of Japanese Direct Investment in Europe** (New York and London: Harvester Wheatsheaf press, 1992) p.44.

²⁸ Jamuna P.Agarwal, Andrea Gubitz and Peter Nunnenkamp, **Foreign Direct Investment in Developing Countries: The Case of Germany** (Germany Tubingen: JCB Mohr., 1991).

²⁹ Aynı, s.5.

Teorik açıklamaların gelişmiş ülkelerde yer alan firmalara yönelik olmasının nedeni İkinci Dünya Savaşı sonrası kabul görmüş genel olgudur. Şöyle ki, savaş öncesi yapılan yatırımların büyük bir kısmı (yapılan yatırımların %60'dan daha fazlası) gelişme yolunda olan ülkelere yapılmaktaydı. Fakat ilgili dönem sonrası yatırımlar sanayileşmiş ülkelere doğru yön değiştirmişti. Bu durum Tablo 1'den de görülmektedir.

Tablo 1. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Yatırımların Dağılımı (1914-1985)³⁰(%)

Ev Sahibi Ülke	1914	1938	1960	1971	1975	1978	1980	1983	1985
GÜ	32.2	34.3	67.3	65.2	75.1	69.6	71.1	75.6	70
GYÜ	62.8	65.7	32.3	30.9	24.9	27.8	26.6	24.4	25
Diğer	u	u	0.4	3.9	u	2.6	2.3	u	u

Not: Bazı yıllar için verilmiş yüzdelerin toplamı 100 olmamaktadır. Bunun nedeni yüzdelerin toplanmasında bazı toplamaların yuvarlanmasıdır.

GÜ – Gelişmiş Ülkeler

GYÜ – Gelişme Yolunda Olan Ülkeler

U - Ulaşılmadı

Tabloda gösterildiği üzere savaş dönemine kadar gelişme yolunda olan ülkelere yapılan yatırımlar oransal olarak daha fazla olmasına karşılık savaş sonrası dönemde ise gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar fazlalık arz etmektedir. Bu durum muhtelif iktisat teorisyenleri tarafından farklı yorumlanmaktadır. Örneğin görüşlerden birisine göre savaş öncesi dönemde yapılmış yatırımların daha fazla gelişme yolunda olan ülkelere yapılmasının nedeni ilgili dönemde firmaların kendi ülkelerinde olan doğal kaynakları muhafaza etmeleridir. Savaş sonrası dönemde ise sanayileşmenin hızlanması ve gelişmiş ülkelerde mevcut olan piyasa yapısı ve potansiyel alış gücü yaban doğrudan sermaye yatırımlarının ilgili ülkelere yönelmesine yol açmıştır³¹.

³⁰ 1914-1938 yılları ile ilgili bilgiler Dunning, **a.g.e.**, 1960, 1971, 1978, 1980 yılları ile ilgili bilgiler Stopford and Dunning, **a.g.e.**, s.12, 1983. 1975, 1983, 1985

³¹ Letto-Gilles, (1992), p.23.

Diğer bir görüşe göre ise bunun nedeni o dönemde ilgili ülkelerde olan ekonomik ve sosyo-politik durum olmuştur.³² Bir diğer ifadeyle ilgili dönem itibarıyla yatırımcılar gelişme yolunda olan ülkelere yatırım yapmanın daha riskli olduğu kanısını taşımışlardır. Her ne kadar bu görüş genel iktisat teorisi bakımından doğru bulunmasa bile günümüzde bunun belirli ülke örnekleri bazında gerçekleri yansıttığını görmekteyiz. İleri ki aşamalarda örnek ülke olarak ele alacağımız Azerbaycan ve diğer Bağımsız Devletler Birliği ülkeleri için bu durumun ortada olduğu sabittir. Geçiş dönemini hala atlatamamış bu ülkelerde yatırımcıların Devlet Teminatı olmadan yatırım yapmak istememeleri ve en önemlisi yaşanmış belirli olumsuz sonuçlar bu gerçeği daha da belirgin olarak ortaya koymaktadır. Bu gibi ülkelerin bazı örneklerinde ucuz işgücü, ucuz hammadde ve diğer olanakların bol miktarda bulunmasına rağmen politik ve ekonomik dengesizlikler gerçekten de yatırımcıları daha gelişmiş ülkelere yatırım yapmaya zorlamakta³³, dolayısıyla Uluslararası Ekonomi biliminin temelini teşkil eden “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”nin özünü teşkil eden kaynak israfının karşısına geçilmesini de engellemektedir.

Özellikle ABD’de yatırımların devlet garantisi altına alınması, büyük ölçüde siyasi istikrarsızlığın giderilmesi, yatırımların diğer gelişmiş ülkelere gitmesini engellemiştir. Bu sonuç 1973 senesinde J.Rock tarafında gerçekleştirilmiş araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ekonomik istikrarsızlıkların bu olguya etkileri ile ilgili belirli bilim adamlarının çeşitli araştırmaları olmuştur. Schnedier ve Frey (1985) enflasyon olgusunun ekonominin “sessiz yönetici” olduğunu ve bunun yatırımların belirlenmesinde önemli rolünün olduğunu vurgulamaktadırlar. Diğer bir ünlü iktisat teorisyeni Harey’de (1989/1990) döviz kurunda belirsizliklerin olması veya yüksek dalgalanmaların yabancı doğrudan sermaye yatırımlarını etkilediğini söylemektedir.

İlgili konuda 1973 yılında ortaya çıkmış belli değişikliklere rağmen iktisat yazınında herhangi bir yeni teori ortaya konmamıştır. 1973 ekonomik olayları çokuluslu

³² Petrochilos, (1989), p.18.

³³ US Depatment of Commerce, 1954 ; Robinson, 1961; Basi, 1963; Aharoni, 1966; US National Industrial Conferance Board, 1969; Suansbrough, 1972.

işbirliğinin yenilmezliğini ortaya koymuştur. O dönemde az sayıda Amerikan olmayan, diğer bir deyişle çoğunluğu Amerikan şirketi olan, çokuluslu şirketler büyük başarı sergilemişlerdir.³⁴

1970'lerde çoğulukla Avrupa ve Japon firmalarının üstünlük teşkil etsede yeni sanayileşen ülkelerden Brezilya, Hindistan ve Güney Kore supranasyonel şirketleri de önemli başarı sergilemişlerdir.³⁵

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya yönelik teorilerden bazıları aşağıda belirtilen başlıklar altında ortaya konulacaktır.

3.1. Tavrılar Teorisi (The Behavioral Theory)

Bu yaklaşıma göre aşağıda belirtilen üç faktör doğrudan yabancı sermaye yatırımının gerçekleşmesi için karar alma mekanizmasında önemlidir. Bunlar kuşku, bilgi ve garantidir. Bu üç faktör tavrılar yaklaşımının temelini oluşturmaktadır³⁶.

İlk hareketin oluşması, diğer bir ifadeyle itici güç dışsal ve içsel olabilir. Dışsal etkilere örnek olarak aşağıdakiler gösterilebilir; yabancı ülkelerin devlet seviyesinde müracaatları, distribütörler ve istehlakçılar, pazarın kaybedilmesi korkusu, yabancı ekonomilerin sert rekabetleri ve d.

İlk itici güce bağlı olarak yöneticilerin konuya sıcak bakmaları kısa bir sürede ilgili konudan araştırmaların yapılmasına yol açacaktır. İşin gidişi zamanı bilgi toplama çalışma gruplarının elemanları arasında harcadıkları zamanı dikkate almaları ve gelecek kariyerleri bakımından önemli olabileceğini düşünmeleri yöneticilerin beyinlerinden muhtemel doğrudan yatırımın olumsuzluklarını silmeleri ile sonuçlanabilir.

³⁴ Glipin 1987. p 232

³⁵ **The Economist**, (July 23, 1983), pp. 55-6.

³⁶ Agarwal, **a.g.e.**, s.750.

Yukarıdaki araştırma ilgili konuda her ne kadar ışık tutuyor olsa bile, bu araştırmanın belli sınırları vardır. Birincisi bu çalışma sadece test edilebilecek amprık çalışma değildir. Diğer yandan çalışmanın temelini belirli sayıda olan firmalarda yapılmış görüşmeler teşkil etmektedir. İstatistiksel sonuçların güvenirliliğinin direkt olarak örneklemenin sayısına bağlı olduğunu düşünürsek ve bu çalışamada sadece 38 firmanın işbirliğinin yetersiz olduğunu söylememiz mümkündür.³⁷

3.2. rn Döngüsü Teorisi

Bu teori yabancı direkt sermaye yatırımları ve uluslararası ticareti açıklamaya yönelik ortaya atılmıştır.

Vernon tarafından geliştirilmiştir. Teoriye göre, bir ürünün ilk icat aşamasıyla kitlesel üretim aşaması arasında yenilik, olgunluk ve standartlaşma olmak üzere üç yaşam devresi geçirir. Yenilik aşamasında ürün nitelikleri yönünden henüz tam olarak standartlaşmamıştır. Üretim teknolojisinin yalnız icat eden firmanın elinde bulunduğu bu devrede, daha çok iç piyasaya yönelik üretim söz konusudur. Olgunluk aşamasında firmaya ait teknolojiye başka firmalar da ulaşmaya başlarlar. Piyasada retici sayısının artmasıyla, icatı firmanın monopolistik krı azalmaya başlar. Bu dönemde ülke söz konusu ürünü ihraç daha çok etmeye başlamıştır. Ürünün ve üretim teknolojisinin standart hale geldiği son aşamada, üreticiler arası rekabet oldukça kızışmış durumdadır. Artık yenilikçi firma ite ve dışta teknoloji lisansı vermeyi kârlı bulmaya başlar.³⁸

Teoride teknolojik yenilikler temeli teşkil etmektedir. Teorideki orjinal düşünce şu şekilde izah edilmektedir; üç aşama szkonusur. Bunlardan birincisi firmanın yeni teknoloji kullanmakla ortaya çıkardığı ürünün ilgili ülkede üretim aşamasıdır. Bu aşamada ürünün yeni olması ve dolayısıyla yeterli talebin varlığı sözkonusudur. Diğer yandan üretimi gerçekleştiren firma monopol güce sahip olacaktır. Ayrıca teknolojinin yeni olması dolayısıyla diğer firmalar tarafından bilinmemesi de önemli bir

³⁷ Araştırma İsrail’de bulunan 38 firma arasında gerçekleştirilmiştir.

³⁸ Seyidoğlu, (2003), **a.g.e.**, s.84.

avantajdır. Yüksek gelir elde eden gruplar tarafından talebin fiyat esnekliğinin az olması nedeniyle diğer bir avantajın da söz konusu olduğunu ve üreticinin iç pazara yönelmesinin akılcı olduğunu söylememiz mümkündür.³⁹

İkinci aşama ise olgunluk aşaması olarak ifade edilmekte olup, artık ilgili malın ihracata yöneldiği sayfayı ifade eder. Nihayet üçüncü aşama ise ürünü ortaya koymuş ekonomik birimin yabancı direkt sermaye yatırımını gerçekleştirmesidir. Bu aşama kaçınılmazlığını ortaya koyan belli nedenler vardır. Teknolojinin artık eskimiş olması ve diğer üreticilerle ortaya çıkan büyük fiyat rekabeti artık maliyetlerin düşürülmesi için bir takım adımların atılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bunun en kolay yollarından biri uygun yabancı ülkeye ilgili yatırımın yapılması ve özellikle başta ucuz iş gücü olmak üzere diğer avantajlardan yararlanmaktır.

Bununla birlikte teorinin geniş bir şekilde eleştiriye açık bir yapısı vardır. Teori sadece gelişmiş ve sanayileşmiş ülke ekonomilerinde ortaya çıkan yenilikleri temel almaktadır. Oysa, günümüzde gelişme yolunda olan bir ülkenin, gelişmiş bir ülkeye yatırım yaptığını da görmekteyiz. Teorinin diğer eksik yönlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

- Teori çokuluslu şirketlerin yaptığı yatırımların izah edilmesinde acizdir. Teori sanki sadece yenilikler ülkesine adanmış görüntüsü arz etmektedir. Mesela bu yaklaşım vertikal, yani doğal kaynaklara yapılan yatırımları ve ya bankacılık ve sigortacılık sektörlerine yapılan yatırımları da açıklayamamaktadır.
- Ürün döngüsü teorisi yabancı doğrudan sermaye yatırımlarının, daha sonra geniş bir şekilde ele alacağımız diğer tüm belirleyicilerini gözardı etmektedir. Model yabancı yatırımın ne zaman gerçekleşeceğini ve nereye yatırım yapılacağını haber vermekte, fakat mülkiyet şeklini ne olacağı ile ilgili bilgi vermemektedir. Bunun nedeni teknolojik yeniliğin diğer ülkelerde yatırıma dönüştürülmesinde

³⁹ Reymond Vernon, "International Investment and International Trade in the Product Cycle," **The Quarterly Journal Economics**, Vol 80, No 2, (1996), s.190.

mülkiyet şeklinin belirlenmesi için fayda maliyet analizinin yapılmamış olmasıdır.

- Teori geliştirmekte olan üçüncü dünya ülkesinin sanayileşmiş bir Avrupa ülkesine doğrudan yabancı sermaye yatırımının nedenini ve belirleyicilerini de açıklayamamaktadır. Aslında ürün döngüsü teorisi sadece ABD'nin yabancı doğrudan sermaye yatırımlarını açıklamaya yönelik olarak oluşturulduğundan diğer ülkelerde olan firma ve ekonomik birimlerle ilgili olarakta izah verebilmemektedir.

3.3. Sermaye Hareketleri Teorisi

Bu teorinin temel dayanağı günümüz koşullarında ve olanaklarında daha çok gerçekçi görünüm arz etmektedir. Şöyleki internet ve diğer bilgi işlem teknolojileri yardımıyla günümüz koşullarına dünyanın hemen hemen her ülkesinde faiz oranları ile ilgili bilgi almamız mümkündür. Bilgi ve olanaklar yardımıyla ekonomik birimler rasyonel kararlar almakta ve ellerinde mevcut kaynakların ilgili ülkelere transfer etmektedirler. Bu sermaye hareketlerinin şeffaf ve mobil ortamda hızlı bir şekilde gerçekleşmesi sermaye dolaşımının gerçekleştiği ülke ekonomilerinde de faiz oranlarının yeniden şekillenmesine etki gösterecektir⁴⁰.

Ekonomi biliminin temelini oluşturan arz talep dengesinin işleyiş biçimine uygun olarak sermaye akımının daha fazla artmasıyla, akımın gerçekleştiği ülkede bollaşma sonucu fiyat, yani faiz oranları düşecektir ve akım daha fazla faiz getirisi olan diğer ülkelere yönelecektir. Genellikle sermayenin eksik bulunması nedeniyle karşılığının çok daha yüksek olduğu azgelişmiş ülkeler bu durumdan tabi ki kârlı çıkacaklardır.

Fakat bu yaklaşım doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorisini açıklamakta kesinlikle yetersiz kalmaktadır.⁴¹ Doğrudan yabancı sermaye yatırımları spekülâtif kâr

⁴⁰ Floyd, "International Capital Movements and Monetary Equilibrium," **American Economic Review**, Vol. 59, No. 4 (1969), s.472.

⁴¹ John Dunning and Allan Rugman, "In Honor of Stephen Hymer: The First Quarter Century of the Theory of Foreign Direct Investment," **The American Economic Review**, Vol. 75, No.2,(May. 1985), s.24.

peşinde dolaşan bir tür sermaye birikimi değil, belirli alanlarda kâr seviyesini belirleyerek ilgili mekânın avantajlarından yararlanarak getiri elde eden sermaye hareketidir. Bu teori doğrudan yabancı sermaye hareketlerinden daha çok portföy yatırımlarına yönelik olarak gerçekliğini koruyabilir.

3.4. Firma Büyümesi Teorisi

Piyasa etkisi ve sermayenin firmaya maliyeti esas alınmış bu yaklaşım belli ölçüde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamıştır.

Bu yaklaşıma göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en mühim belirleyicisi piyasalardır. Firmaların amacı kısa sürede kâr elde etmek değil uzun dönemde piyasanın gelişmesine paralel olarak faaliyet göstererek boyutlarını büyütmelidir. Firmanın amacı kısa sürede kâr etmek olsaydı zaten bunun gerçekleştirilmesi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına değil, iyi bir analiz sonrası portföy ve diğer yatırım türlerine yönelmiş olmalıydı. Firma piyasanın genişlemesine paralel olarak büyümesini ve gelişmesini sağlamak durumundadır. Piyasa gelişmesine paralel gelişmeyi sürdürememe durumunda, sonucun firma aleyhine olacağı da açıktır⁴². Firmanın elde ettiği kârları tekrar yatırımı yöneltmesi, kaynak elde etmek için gerekli faiz ödemeleri giderlerini de minimize etmiş olacaktır.

Buna örnek olarak Anadolu Grubu tarafından 90'lı yılların başında Azerbaycan'a yapılmış yatırımlar gösterilebilir. Yukarıdaki açıklamalara uygun bir yapı içinde olan Azerbaycan'nın o dönemdeki piyasa şekli azgelişmişlik ve yetersiz talep koşullarının habercisi olsa bile Anadolu Grubu Efes Invest aracılığı ile pazara dönemin en büyük direkt yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirmiştir. Bu gün hala üretime devam eden bu Baku Cocal-Cola Bottlers Ltd. piyasanın en önemli içecek üreticisi olarak pazarı gayri resmi açıklamalara göre %50 içecek arzını da elinde bulundurmaktadır. Yaklaşık ilk 7 sene ise firmanın kârsız çalıştığı firma yöneticileri tarafından belirtilmektedir.

⁴² Charles Kindleberger, **American Business Abroad; Six Leatures on Direct Investment** (Yale University Aess LTD, London:1969), s.7-8.

Bununla beraber teori belirli konularda eleştirilmektedir. Örneğin firmaların belirsiz piyasa genişlemesi şartlarında kapasite genişletmesi ve bunun uluslararası boyuta yükselteceği varsayımı yapılmaktadır. Bu varsayım pek gerçekçi değildir. Şöyle ki firmaların faaliyetlerinin genişletilmesi için gerekli satış hacminin, gerektiğinde ihracat hacminin belirli kotalarla sınırlandırılması ve ya dış ödemeler dengesi sorununa bağlı olarak çeşitli engellerle karşılaşması da olasıdır.

Diğer yandan çokuluslu şirket olması halinde, ana şirket kaynaklarından yararlanma veya finans sektörünün imkanlarından faydalanmak kaydıyla, firmaların gerekli büyüme hızına ulaşmaları her zaman geçerli olmayabilir.

Teori yukarıda da belirtilmiş eksiklikler ve eleştiriler gözönünde bulundurulursa doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamakta yeterli kalmamaktadır. Uluslararası firmaların girişimleri ve başarılarının açıklanması bakımından modelde belirtilen beşeri sermaye faktörlerinin önemle altının çizilmesi ise açıklamalara anlamlı bir renk katması açısından önem arz etmektedir.

3.5. Tekelci Rekabet Teorisi

Oligopol bir piyasada çok az firma faaliyet gösterdiğinden, piyasadaki herhangi bir firmanın üretim, fiyat, satış ve kârla ilgili kararının diğer firmaları da yakından ilgilendirdiğini savunur. Teoriye göre, bir firma maliyetlerini aşağı salmak için yurt dışında yatırım yapmaya başladığı zaman, diğer firmalar da bu duruma kayıtsız kalmayacak ve öncü firmayı izleyeceklerdir. Kısacası oligopolistik piyasa yapısının temel özelliğini şirketler arası karşılıklı bağımlılık oluşturmaktadır.⁴³ F.T. Knickerbocker çalışmalarında ABD'deki ÇUŞ'ların doğrudan yatırımlarını incelemiş ve bu şirketlerin oligopolistik bir piyasa yapısında faaliyet gösterdikleri sonucuna

⁴³ Nejla Adanur Aklan, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları," **Dış Ticaret Dergisi**, (Temmuz, 1997), (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem97/2.htm>, 18 Mart 2004.

varmıştır.⁴⁴ ÇUŞ'ların tekelci ayrıcalıkları aynı zamanda geniş pazarları ele geçirebilme olanağını sağlayan en önemli araçtır. Steven'e göre, ÇUŞ yatırım kararı vermeden önce, yabancı ülkedeki yatırımdan elde edeceği gelirle taşıdığı risk faktörünü dikkate alarak mevcut sermayeyi ülkeler arasında dağıtmaktadır.⁴⁵ Hymer ve Kindlebergen'in geliştirmiş oldukları teoriye göre, bu risk unsurunun varlığından dolayı, ÇUŞ yabancı ülkede kendi ülkesinde kazandığından fazlasını kazanma amacı güdecektir. Ayrıca bu kazanç ev sahibi ülkedeki yerli firmaların kazancını da aşmalıdır.⁴⁶ ÇUŞ'lar yatay ve dikey bütünleşmeler yolu ile dışsal ekonomiler sağlayarak,⁴⁷ ürün çeşitlendirmesi yaparak, üstün pazarlama teknikleri ve fiyat politikaları uygulayarak özellikle, gelişmekte olan ülkelerdeki yerli üreticileri daha rahat devreden çıkarabilirler. Bütün bunların yanında, gelişmekte olan ülke hükümetlerinin ÇUŞ'ların çıkarlarına uygun ekonomi ve maliye politikalarını yürürlüğe koymaları (tam rekabet koşullarının aksaklığı, korumacı dış ticaret politikaları vb.), ÇUŞ'ların sahip olduğu tekelci konumu daha da güçlendirmekte ve dolayısıyla başarılarını artırmaktadır.⁴⁸

Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni öne süren Kojima'ya göre, ABD firmaları ürün yaşam aşamaları modelindeki gibi davranmamaktadırlar. Tam tersine, doğrudan yatırımlar ürün yaşam eğrisinin en üst noktasında gerçekleşmektedir. Yine Kojima'ya göre, Japon firmaları geleneksel teoride olduğu kendilerine karşılaştırmalı üstünlük sağlayacak alanlara yatırım yapmamaktadırlar. Yatırımın yapıldığı ülkeye uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlükler sağlayan Japon yatırımlarının, bu üstünlüğü yatırımın yapıldığı ülkedeki sanayinin ihracat potansiyelini artırarak sağladığı

⁴⁴ F.T.Knickerbocker, **Oligopolistik Reaction and Multinational Enterprise** (Boston:Harvard University Press, 1973), s.4-15.

⁴⁵ Cem Alpar, "Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma," Ankara Üniversitesi İ.T.İ.A. Yayın No:124, (1978), s.53.

⁴⁶ Mustafa Çalışır, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Riski Açısından Analizi ve Türkiye." (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s.102.

⁴⁷ Aklan, **a.g.e.**

⁴⁸ Cem Alpar ve Tuba M. Ogun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar: Gelişmekte Olan Ülkeler Yönünden Değerlendirme** (Ankara:Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, 1985), s.95.

savunulmaktadır. Ayrıca ÇUŞ'ların orijini olan ülkelerde veya yatırımın yapılacağı ev sahibi ülkede monopol ve oligopol durumlarının egemen olma zorunluluğu yoktur.⁴⁹

3.6. Eklektik Yaklaşım

J.Dunning tarafından ortaya çıkarılan bu teori, uluslararası üretimin gerçekleşmesi için firmaların üç temel avantaja sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunlar:

- Rakip firmaların sahip olmadığı ve sahip olan firmalara bazı olanaklar sağlayacak olan mülkiyet avantajları (**ownership advantages**)
- Sahiplik avantajına haiz firmaların bunları yabancı firmalara satmak veya kiralamak yerine kendi içlerinde kullanılmalarının daha kârlı olacağı varsayımı (**internalization advantages**)
- İlk iki koşulun gerçekleşmesi varsayımı altında, ülke dışındaki girdi maliyetlerinin düşüklüğü ve verimlilik gibi faktörlere bağlı bir diğer avantaj olan yerleşim avantajı (**location advantages**)⁵⁰

Bahsedilen avantajların oluşması çokuluslu şirketlerin bundan yararlanmak istemesini ve doğrudan yatırım isteğini ortaya çıkaracaktır.

4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TÜRLERİ VE ŞEKİLLERİ

4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sermaye transferi şeklinde olabileceği gibi aynı sermaye ve gayri maddi hakların girişi şeklinde de olabilir. Ayrıca doğrudan yatırımların tamamı iradi olmayabilir. Kâr transferlerinin yerli hükümetlerce

⁴⁹ Oğuz Kaymakçı, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye’nin Makro Ekonomik Performansına Etkileri ve AB Ekonomik Kriterlerine Uyumdaki Rolü.” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s.24.

⁵⁰ John H. Duninng, **Explaining International Production** (London:Unwin Hyman Ltd., 1972), s.269-270.

sınırlandırıldığı durumlarda, transfer edilemeyen kârlar işletmenin genişletilmesinde ya da yeni yatırımlarda kullanılırsa, gayri iradi olarak yabancı sermaye yatırımı yapılmış olacaktır.

4.1.1. İhracata Yönelik Olarak Yapılan Yatırımlar

Bu tip yatırımların çoğu genellikle hammadde alanlarına yapılan yatırımlardır. Ortadoğu ülkelerinde (Azerbaycan'da buraya dahil edilebilir) petrole yapılan yatırımlar, Ekvator ve Panama gibi ülkelerde ise muza, Karayipler'de ise boksit alanlarına yapılan yatırımlar bu tip yatırımlara birer örnek teşkil etmektedir. Genellikle bu tip yatırımlarda yerli ülkelere çıkarılan hammaddeler bunların işlendiği diğer ülkelere satılır. Bu yatırımlarda firmalar bazen kendileri için gerekli olan alt yapı yatırımlarına da gidebilirler.

İmalat kesiminde ise azgelişmiş ülkelerdeki ihracata yönelik yatırımların çoğu parça üretimi alanına yapılır. Üretilen parçalar montaj için yatırımcının ülkesine ya da başka bir ülkeye gönderilir. Firmaları bu tip yatırımlara yatırımlara yönelten etkenler, yerli ülkede ya da uluslararası piyasada firmanın rekabetçi durumunu korumaktır. Yerli ülkede elde edilen ürünün pazarı ya çok küçükse ya da hiç yoksa üretimin maliyetini düşürücü düşük ücret düzeylerinde emek bolluğu, hükümetin teşvik edici politikaları, siyasi ve mali istikrar yatırımcıları yönlendiren önemli etkenlerdir.

4.1.2. Pazar Geliştirici Yatırımlar (Market Development)

Bu tür yatırımların başlıca özelliği ise, ürünlerin öncelikle yerli ülkede satılmak üzere üretilmiş olması, yatırımın yerel ülkede, üretim maliyetleri dikkate alınarak, yerel pazarın hacminin ve uzun dönemli potansiyelinin geliştirilmesiyle meydana getirilen ekonomik ihtiyaçlara cevap olarak yapılmasıdır. Bu gibi yatırımlar genellikle uzun vadeli düşüncelerle yapılır.

Yerli ülkede hükümetin geçmişteki, yürürlükteki ve gelecekteki politikaları, gümrük tarife politikaları, ticari kontrolleri, vergiler, para yardımları, yabancı yatırımlar üzerinde önemli düzenlemeler bu tür yatırımları doğrudan etkiler.

Ev sahibi ülkeler, yerli pazarlara yönelik yatırımcılarla ilişkilerinde çok önemli pazarlık gücüne sahiptirler. Ekonomi büyüdükçe, yani yatırımlar cezp edebilir, bunlar arasında rekabet doğabilir.

4.1.3. Hükümet Öncülüğünde Yapılan Yatırımlar

Bu yatırımlar, ev sahibi ülke hükümetinin inisiyatifinde ortaya çıkar. Hükümet piyasadaki olumsuz talep ve maliyet koşullarına rağmen, teşvik tedbirleri, ithalat kısıtlamaları, yabancı dövize tercihli izin, vergi ayrıcalıkları, doğrudan para yardımları, finansal destek, altyapı yatırımları ve hükümetin sağlayabileceği hizmetlerle, yatırımları içe çekmeye çalışır.

Hükümet öncülüğünde yatırım projelerini diğer yatırım projelerinden ayırmak güçtür. Aslında az gelişmiş ülkelerdeki ihracata yönelik projeleri içeren bütün yabancı yatırımlar hükümet tarafından destekleniyor. Bu yatırım tipini ayırıcı ölçüt, projelerin ev sahibi ülke tarafından direkt olarak başlatılmadığıdır.

Özel kişileri yabancı ülkelerde gayri menkul almaları yabancı doğrudan yatırımlar kapsamına girmektedir. Ancak bu yatırım türü, toplam yabancı sermaye yatırımları içinde oldukça küçük bir yüzdeye sahiptir. Bu gün yabancı doğrudan sermaye yatırımlarının neredeyse tümü çokuluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Çokuluslu şirketler tek merkezden yönetilen ancak birden fazla ülkede aynı anda üretim faktörleri aracılığıyla ya da know-how, lisans, patent, gibi maddi haklarla da gerçekleştirilebilir. Bu yatırımlar genelde sanayi sektörüne yöneliktir. Yani sermaye transferi bir ülkenin sanayi sektöründen, diğer ülkenin sanayi sektörüne yönelir. Bu transfer süreci yatay ve dikey yatırımları ortaya koymaktadır. Yatırım yapan firma kendi ülkesinde de aynı tür yatırıma sahiptirse yatırım yatay yatırım olarak nitelendirilir. Dikey yatırım ile ileriye ve geriye bağıntılı yatırım süreçleri tanımlanır. Geriye yönelik yatırımlarda, ana firmanın

üretimi için gerekli hammaddelere yönelik yatırımlar sözkonusudur. İleriye bağıntılı yatırımlar ana firmanın yabancı ülkelerdeki satışlarını ve pazarlama olanaklarını artırmasına yönelik yatırımlardır.

Doğrudan yabancı yatırımlar özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren çeşitli biçimlerde görülmeye başlamıştır. Bu yatırımlar, yabancı ortakların sahip olduğu genellikle %50 dolayında olduğu Ortak Girişim (Joint Venture) ya da yabancı firmanın sermaye katkısının olmadığı, serbest bölge, kıyı bankacılığı, lisans anlaşmaları, işletme, hizmet, ürün paylaşma anlaşmaları gibi uluslararası anlaşmalar şeklinde yatırımlardır.

Yabancı sermaye yatırımlarının adları geçen çeşitli biçimleri Azerbaycan Cumhuriyeti YSSK md. 3 belirlenmiştir. Bu maddenin ikinci fıkrasına göre, yabancı yatırımcılar Azerbaycan sınırlarında yatırım yaptıkları zaman aşağıdaki usüllerden yararlanmalıdırlar:

-Azerbaycan gerçek ve tüzel kişileri ile birlikte kurulacak müesseselerde ve teşkilatlarda hisse sahibi olmak;

-Yalnız yabancı yatırımcılara ait müesseselerin kurulması;

-Müesseselerin, demirbaşların, binaların, tesislerin, müesseselerde pay sahibi olmanın, hisselerin, istikrazların, ve diğer değerli kağıtların yanı sıra Azerbaycan yasalarına uygun olarak yabancı yatırımcının elde edebilecek diğer emlakların elde edilmesi;

-Arsa ve diğer doğal kaynakların kullanım hakkının yanı sıra diğer emlak haklarının elde edilmesi;

-Azerbaycan gerçek ve tüzel kişileri ile yabancı yatırım yapmanın diğer usullerini öngören anlaşmaların yapılması.

4.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Şekilleri

4.2.1. Çokuluslu Şirketler

Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının en önemli özelliklerinden biri, bunların yalnızca tabi şirketin mülkiyetini elinde bulundurmakla (kısmen veya tamamen) kalmamaları, aynı zamanda onun yönetimini de denetimleri altında bulundurmalarıdır. Yavru şirket genellikle, ana şirketin elinde bulunan teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri, ticaret ünvanı ve öteki kolaylıklardan yararlanma ayrıcalığına sahiptir.

Karşılığında ise, kazanılan kârlar, kısmen veya tamamen ana şirkete kalır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (Direct Foreign Investment-DFI) adı verilen bu yatırımlarda, yabancı ülkedeki fiziki sermayeye sahip olan ve bunu işleten firmaya, Çokuluslu Şirket adı verilir. Bunun dışında Dunning çokuluslu şirketleri şu şekilde tanımlamıştır: şirketin çokuluslu şirket olarak nitelendirilmesi için birden fazla ülkede yatırım gerçekleştirmeli, bunları kontrol etmeli, ve uluslararası düzeyde üretim yapmalıdır⁵¹. Vernon ise, çokuluslu şirketleri çeşitli milliyetlere sahip olan firmalar grubu olarak tanımlamaktadır⁵². Bu tanımların daha fazla arttırmak mümkün olsa da tümünün ortak iki özelliğinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi ölçüsü, bir diğeri ise yönetici kadronun milliyet karışımı ölçüsüdür⁵³.

Çokuluslu şirketler, uluslararası borç alma ve borç verme konularında kullanılan önemli araçlardır. Çokuluslu şirketler genellikle, daha sonra geri döneceği ümidiyle, tabi şirketleri aracılığıyla (tabi şirketlerinin bulundukları ülkelere) sermaye tedarik ederler. Bu süreç, yani çokuluslu şirketlerin tabi şirketlerine sermaye tedarik etmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, uluslararası kredi verme işlemlerine (borç verme-ödünç alma), kısmen de olsa, alternatif haline getirmektedir. Gene de niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, diğer fon transferlerine oranla daha çok tercih

⁵¹ J. Dunning, **The Future Of The Multinational Enterprise** (Georgie Allen and Unwin LTD. 1971), s.16.

⁵² Vernon Raymond, **Sovereignty at Bay** (New York :Basic Books Inc, 1964), s.4.

⁵³ S. Rıdvan Karluk,, “Çokuluslu Şirketler Üzerine Bir İnceleme,” **Eskişehir AÜ.İİBF Dergisi**, (1977), s.189.

edildiği konusunda akla takılan bazı sorular vardır. Her durumda da, çokuluslu şirketlerin mevcudiyeti, bir ülkeden diğer bir ülkeye net bir sermaye akışı ile sonuçlanmaz. Ancak, çokuluslu şirketler bazen, yabancı ülkelerde faaliyet gösteren tabi şirketleri aracılığıyla yaptıkları büyüme operasyonları için ihtiyaç duydukları fonları karşılamak amacıyla, o ülkede kaynak yaratma yolunu seçebilirler. Bu durumda da ülkeye dışarıdan, bir kaynak akışı sağlanmamış olur. Dahası, bazen bir çokuluslu şirket, yabancı bir ülkede genişlemek için, tabi şirketine ve dolayısıyla, o ülkeye kaynak transferi yapar. Buna karşılık, tabi şirketin bulunduğu ülkede yer alan, başka bir çokuluslu şirket de, diğer çokuluslu şirketin bulunduğu ülkedeki tabi şirketine sermaye transfer etmek kaydıyla genişleme yoluna gidebilir. Bu durumun sonucunda ise, bu iki ülkeye hem kaynak transferi yapılmış olurken (birbirlerine), hem de bu ülkelerden (birbirlerine) kaynak transferi yapılmış olur ve sonuçta, iki ülkeye de, hem kaynak girip, hem de çıkmış olduğundan, net bir kaynak transferi girdisi sağlanamamış olur. Bu itibarla, çokuluslu şirketlerin bazen uluslararası sermaye akışını gerçekleştiren bir araç olarak görülmelerine rağmen, uluslararası kredi verme işlemlerine tamamiyle alternatif olarak düşünmek yanlıştır.

Bilindiği üzere, geleneksel uluslararası ticaret teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne ve onun değişik bir yorumu olan Heckscher-Ohlin Modeli'ne dayanır. David Ricardo tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre "Her ülke göreceli olarak hangi malları daha ucuza üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır." Heckscher-Ohlin Teorisi'ne göre ise, "Her ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahip bulunuyorsa, üretimi bu faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder." Özetle, emeğin ucuz ve bol olduğu ülkelerde emek yoğun, sermayenin zengin olduğu ülkelerde ise sermaye yoğun mallar üretilmeli ve ihraç edilmelidir.⁵⁴ Geleneksel dış ticaret teorilerinin temelini oluşturan bu teorilerden de anlaşıldığı üzere, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bu teorilerde ele alınmamıştır. Bunun nedeni ise, çokuluslu şirketlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin özelliği olmasıdır. Bu nedenle de bu konudaki teorileri geliştirmek modern iktisatçıların görevi olmuştur. Modern iktisatçıları tarafından geliştirilen bu teorilere çokuluslu şirketler teorisi adı verilmiştir.

⁵⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans**, (İstanbul:1994), s.46.

Çokuluslu şirketler teorisini daha iyi açıklayabilmek için bir örnek üzerinden gitmek faydalı olacaktır. Örnek olarak, Meksika otomobil endüstrisini ele alalım. Meksika, büyük ve kendi kendine yeten bir otomobil endüstrisine sahiptir, üretilen tüm arabalar iç piyasada satılmaktadır ve araba üretimine ilişkin tüm parçaların üretimi Meksika'da yapılmaktadır. Ancak, Meksika'da otomobil üreten firmaların çoğu çokuluslu büyük Amerikan otomobil firmalarının tabi firmalarıdır. Söz konusu üretime iki alternatif vardır: Meksika'da tabi firmalar aracılığıyla otomobil üretimi yapmak yerine, ABD'de otomobil üreterek Meksika'ya ihraç etmek; yerel Meksika firmaları tarafından otomobil üretimi yapmak. O zaman niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapılmaktadır?

Çokuluslu şirketlere ilişkin modern teori⁵⁵, yukarıda yer alan bu kapsamlı soruyu, iki ayrı soruya ayırmaktadır. İlk olarak, bir mal neden bir ülkeden ziyade, iki veya daha çok ülkede üretilir? Bu soru bir lokasyon (Location) sorusudur. İkinci olarak, neden değişik yerlerdeki üretim, bir çok firma tarafından yapılmak yerine, aynı firma tarafından yapılmaktadır? Bu da bir uluslararasılaşma (Internalization) sorusudur. Meksika'nın neden ABD'den araba ithal etmediğini açıklamak için, lokasyon teorisine, Meksika'nın otomobil endüstrisinin neden bağımsız olarak kontrol edilemediğini açıklamak için ise, uluslararasılaşma teorisine ihtiyaç vardır. Lokasyon teorisine göre, üretim yapılacak yer, kaynaklar tarafından belirlenir. Örneğin, alüminyum madenciliği, boksit madeninin bulunduğu yerlerde, alüminyumun işlenmesi ise elektiriğin ucuz olarak bulunduğu yerlerde yapıldığında ekonomik olacaktır. Benzer şekilde, ulaşım maliyetleri ve ticari engeller üretim yerinin tesbit edilmesinde, belirleyici faktörlerdir. Meksika otomobil endüstrisi, mevcut ithalat kotaları ve diğer ithalatı zorlaştıran önlemler nedeniyle mevcudiyetini sürdürebilmektedir. Bu önlemler de doğal olarak ülkeye araba ithalatını ekonomik olmaktan çıkarmaktadır. ABD firmaları da bu nedenle, ülkeye araba ihracatı yapmak yerine, bu ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmaktadır.

⁵⁵ Paul R.Krugman and Maurice Obstfeld, **International Economics** (Newyork:Theory and Policy, Harper Collins College Publishers, 1994)

Uluslararasılaşma teorisi de ayrı bir konudur. Meksika'da bağımsız, yani yerel oto üreticileri yoktur. İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, bir çokuluslu şirketin çeşitli ülkelerdeki faaliyetleri arasında, önemli işlemler vardır: Genellikle, bir yavru şirketin çıktısı, bir başka tabi şirketin üretim girdisi olabilir veya bir ülkede geliştirilen teknoloji diğer ülkelerdeki tabi şirketlerde de kullanılır. Ya da yöneticiler, pek çok ülkedeki fabrikalarının faaliyetlerini rahat bir şekilde koordine ederler. İşte bu işlemler, tabi şirketleri birbirine bağlar ve artık çokuluslu şirketler, bu ilişkileri ve işlemleri yürütmek için vardır. Çokuluslu şirketler vardır, çünkü söz konusu işlemleri şirketler arasında yapmaktansa, tek bir şirket bünyesinde (çokuluslu şirket) gerçekleştirmek daha kârlıdır. Bu konuda çok değişik teoriler vardır, ancak bu teorilerin hiçbiri, konuşlandırma teorisindeki gibi, sağlam delillere dayanmamaktadır. Bunlardan ikisi en önemlilerindendir. Birinci teori, uluslararasılaşmanın avantajlarını belirlerken, teknoloji transferinin önemi üzerinde durur. Teknoloji, zaman zaman satılan veya lisans altında verilen ve ekonomik açıdan fayda sağlayan, her çeşit bilgi olarak tanımlanabilir. Fakat, teknoloji transferi konusunda bazen birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır. Örneğin bir fabrikanın nasıl işlediğine ilişkin bilgiler hiç bir zaman yazılı olmayıp, onu çalıştıran insanların bilgi dağarcığında bulunur ki bu da paketlenip satılan bir meta değildir. Aynı zamanda, potansiyel bir alıcının bilginin gerçek ederini de bilmesi çok zordur. Zira konu ile ilgili alıcı da, satıcı kadar bilgi sahibi olsa, zaten satın almasına ihtiyaç kalmayacaktır.

Son olarak, bilgi üzerindeki hakların korunması çoğunlukla zordur. Çünkü bir firma, başka bir firmaya lisans altında teknoloji verirse, teknolojiyi alan ülkedeki diğer firmalarda aynı teknolojiyi taklit edebilirler. Bütün bu sorunlar da, yabancı ülkelerde çokuluslu şirketlerin kendi şirketlerini kurmalarını, teknolojiyi başka şirketlere satmaya göre daha kârlı hale getirmektedir. İkinci teori de, uluslararasılaşmanın avantajlarını açıklarken, dikey entegrasyonun önemini vurgulamaktadır. Eğer bir firma, iyi bir mal üretiyorsa ve bu mal bir başka firmanın üretim girdisiyse, bazı problemler ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, eğer iki firma da piyasada bir monopol pozisyonundaysa, çeşme sonu firma, fiyatları aşağıya çekmek isterken, çeşme başı firma yukarı çekmek istediğinde, firmalar arasında bir anlaşmazlık baş gösterecektir. Ayrıca, arz ve talep belirsizliği yüzünden koordinasyon problemleri olabilecektir. Son olarak da, değişen

fiyatlar bir veya her iki taraf için de büyük riskler yaratabilir. Eğer çeşme başı ve sonu firmalar, dikey bir şekilde entegre olabilirse, yani çokuluslu bir şirketin tabi şirketleri ya da yabancı ülkelerdeki kurdukları şirketleri olarak faaliyet gösterirlerse, bu problemler ortadan kalkacak veya azalacaktır.

Özet olarak şunu söyleyebiliriz ki, çokuluslu şirketler şu anda en çok tartışılan ve güncel olan konuların arasında olmasına rağmen, bu konuda üretilen teoriler henüz yeterli olgunluğa ulaşamamıştır. Bu konudaki en önemli soru, çokuluslu şirketlerin ne tür yararlar sağladığıdır. Çokuluslu şirketlerin neden varolduğunu açıklamak konusundaki bilgilerimiz sınırlı oldukça, bu soruyu cevaplamak çok zordur. Herşeye rağmen yine de, var olan teoriler bazı cevaplar vermemize olanak sağlayacaktır.

Bununla birlikte özet olarak çokuluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yatırımlarının milli gelir ve ödemeler dengesi etkilerini temel almamız olanaklıdır. Teorik yönden direkt sermaye yatırımlarının gerçekleştirilmesinde en önemli vasıtalar olan çokuluslu şirketlerin gerçekleştirdikleri yatırımların ülke ekonomisine yararlarını anlamak için, direkt yatırım üretim istihdam, gelir, fiyat, ihracat-ithalat, ödemeler dengesi, ekonomik gelişme ve genel refah gibi ekonomik etkilerinin bilinmesi gerekir. Bunlardan bazıları ekonomiye katkıda bulunurken, bir diğerleri ise ekonomiye külfet getirir. Ayrıca yatırımlardan bazıları etkisini hemen gösterirken, bazıları ise etkilerini çok uzun seneler sonra gösterir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının temel etkisi, ev sahibi ülkenin milli gelirine olan net katkısıdır. Milli gelir etkisi ile çok yakından ilgili olarak direkt yatırımların ev sahibi ülkenin ödemeler dengesi üzerinde yaratmış olduğu etkide oldukça önem taşımaktadır.

Ülke ekonomisi içinde üretimde bulunan bir firmanın ilgili ülke ekonomisine katkısının pozitif olacağı ile ilgili şüphe yoktur. Bu üretim ülkenin gayri safi milli hasılasına dahil olmaktadır. Burada en önemli konunun ilgili yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli girdilerin nereden sağlanmasıdır. Eğer girdiler diğer ülkelerden sağlanıyorsa, hasılattan alınmış girdilerin düşülmesi gereklidir. Yani uluslar

ötesi şirketlerin ulus milli gelirine sağladığı net etki onun hasılası ile girdi masrafları arasında cebirsel farka eşittir.⁵⁶

Doğrudan yatırımların ülke ödemeler dengesine katkısı hem negatif hemde pozitif yönde olmaktadır. Öreğin yeni yatırım yapan çokuluslu şirketin ilk başta gerek teknoloji, gerekse de parasal olarak ülke ekonomisine giriş yapması ülkenin dış ödemeler dengesi olumlu yönde etkileyecekti. Fakat, daha sonraki aşamalarda üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli hammaddelerin dışarıdan sağlanması için ithalatın gerçekleştirilmesi ise ülkenin dış ödemeler dengesi ithalat yönümlü olarak etkilemektedir. Ayrıca irade fesadı ile bir çokuluslu bağlı şirket ana şirketten üretim faktörü satın aldığında ülke kaynaklarının israfına da dikkat çekmek gerekir. Bu konuyu ileriki aşamalarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına bir örnek teşkil etmesi bakımında Barmek Holding'in Azerbaycan'a yapmış olduğu yatırım ve bu gün itibarile karşılaşılan durumla ilgili açıklamalar verildiğinde daha geniş ele alacağız.

4.2.2. Lisans Anlaşmaları

En önemli teknoloji transfer sözleşmesi olan lisans anlaşması, “bir firmanın elinde bulundurduğu belirli haklarının kullanımını belirli bir süre boyunca bir ücret karşılığında bir başka firmaya devretmek amacıyla yapılan” hukuki sözleşmelerdir⁵⁷. Kullanıcıya devredilen haklar patent, marka gibi sınai mülkiyet hakları, kalite kontrol, yönetim deneyimi, teknik ve mühendislik hizmetleri gibi bilgiler olabilir. Lisans anlaşmalarının bir türü olarak “franchising” anlaşmalarıyla da belirli bir isim altında işletme hakları kullandırılmaktadır. Lisans sözleşmeleriyle firmalar teknoloji transfer edebilmektedir. Lisans anlaşmaları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında veya farklı firmalar arasında görülebilir.

Gelişmiş ülkelerde daha çok patent lisans anlaşması yapılırken, gelişmiş ülkelerin çokuluslu şirketleri ile gelişmekte olan ülkelerin firmaları arasında, patent

⁵⁶ Karluk, **a.g.e.**, s.196.

⁵⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, “Bilim-Araştırma-Teknoloji Ana Planı,” Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (Ankara:1988)

lisans anlaşması ile birlikte genellikle know-how, teknik yardım, marka lisans anlaşmaları yapılmaktadır. Bu tür anlaşmalar karma lisans anlaşmaları olarak tanımlanmaktadır. Karma lisans anlaşmalarının nedeni, gelişmekte olan ülkelerde lisans alan kuruluşun patenti gerektiği gibi işletebilecek temel bilgi ve teknolojik alt yapıdan yoksun olmasıdır⁵⁸. Ayrıca, lisans anlaşması ile birlikte makine dış alımı veya teknisyen kiralınması da uygulanabilir. Lisans anlaşmaları kalite, fiyat, miktar, ihracat ve patent transferi gibi konularda koşullar içerir. Anlaşmanın koşulları, lisans alan ülkenin teknolojik düzeyine göre değişmektedir. Hükümetler bu koşulları ve getirilen kısıtlamaları dikkatle gözden geçirmelidir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımların ileride açıklayacağımız diğer türlerinin lisans anlaşmaların nazaran bazı üstünlükleri olduğundan çoğu zaman lisans anlaşmaları yerine tercih edilirler. Üstünlükler aşağıdakilerdir:

- Şirketler sahip oldukları üstünlüklerin tümünü, bu üstünlüklerin özelliklerinden dolayı, ülke dışındaki üretici firmalara kiralayamaz veya satamazlar. Ekonomik ve teknolojik üstünlüklerin yanında dışarıya açılan şirketlerin en önde gelen özellik ve üstünlükleri yönetim, organizasyon ve pazarlama alanlarındaki bilgileridir. Oysa bunların fiziki bir görünümünün bulunmaması nedeniyle başkalarına devredilerek kullanılmalarına imkan yoktur. Bu tür yetenekler ancak sahipleri tarafından bizzat kullanılarak üretim faaliyetine girebilirler. Yani, yönetim, organizasyon ve pazarlama gibi konulardaki şirket beceri ve bilgisi bir mal olarak doğrudan pazarlanacak cinsten değildir.

- Şirketin uluslararası faaliyetlerinde uluslararası rekabette ileri gelen bir gizlilik ve güven ilkesi zorunludur. Şirketlerin sahip oldukları üstünlüklerin ve özellikle yeni teknik sırların korunması da bunun bir parçasıdır. Teknolojik üstünlüklerin aslında satın alınması ya da kiralınması mümkündür. Fakat şirket bu üstünlüğü teknik sır olarak gizli tutup bundan bizzat yararlanmayı tercih edebilir ya lisans anlaşmaları yapacağı şirketlere bu sırların korunması konusunda güvenmeyebilir. Bu yüzden de firma teknik sır ve bilgileri ülke dışında bizzat üretime sokmak ve kazanç sağlamak zorundadır.

⁵⁸ İbrahim Demir, **Teknolojik Gelişme ve Türkiye'nin Teknolojik Meseleleri** (Ankara:DPT, Sosyal Planlama Başkanlığı, 1986), s.84.

-Lisans anlaşmaları yapma imkanı olduğu halde ülke dışında bu tekniği üretime sokacak yeterli bilgi ve üretim faktörlerine sahip müşteriler bulunmyabilir. Bu durumda da bu üstünlüğe sahip bir firmanın gerekli bilgi ve uzmanlarla birlikte yurt dışı üretimi bağlı kuruluşları aracılığı ile kendisinin gerçekleştirmesi gerekir.⁵⁹

4.2.3. Birleşme veya Satın Alma

Bu türde yabancı doğrudan sermaye yatırımı kararını almış bir şirket yeni bir işletmenin kurulmasını değilde, yatırıma ev sahipliği yapacak firma ile birleşme yoluna gider.

Bu birleşmelerin temel hedefi bu yolla ölçek ekonomilerinden yararlanmakla daha rasyonel üretim yapmaktır.

Diğer yandan ilgili ülkede mevcut bir firmanın satın alınması da mümkün olabilmektedir. Yatırımcı açısından burada önemli olan satın aldığı şirketin pazara arz etmiş olduğu malın üretimini gerçekleştirmektir. Satın aldığı şirketin daha önce yapmış olduğu pazarlama faaliyetleri nedeniyle pazar payının genişlendirilmesine yönelik ek bir çalışmaya en azından kısa dönemde ihtiyaç duyulmayacaktır. Bunun yanısıra sağlanacak bir diğer önemli fayda ise şirket kurulması için başlangıçta katlanmalı olan maliyetler minimize edilmiş olur.

Bir takım yanlış bilgi aktarımı ve ya eski şirket sahibinin yalan bilgi vermesi sonucunda satın alma gerçekleşirse yatırım yapan şirket açısından önemli dezavantaj ortaya çıkacaktır.

4.2.4. Uluslararası Çok Ortaklı Girişimler (Joint Venture)

Genellikle literatürde ortak girişim kavramı, stratejik ittifak kavramı kapsamında ele alınmaktadır. Ortak girişim yerel işletmeler arasında olabileceği gibi, iki veya çok sayıda uluslararası işletme ya da yerel ve çokuluslu işletmeler arasında da olabilir.

⁵⁹ Kadir Şatiroğlu, “Çokuluslu Şirketler,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Yayın No:536., s.46.

İşletmeler arası stratejik ittifak, iki veya daha fazla işletmenin fiziksel ve insani kaynaklarını ortak amaçlar için bir araya getirmesi olarak tanımlanabilir. Stratejik ittifakları tanımlamaya yönelik diğer bir yaklaşım ise bir stratejik ittifakın eş anlamlı olarak şu karakterleri taşıması gerektiğini söylemektedir: birincisi; İki veya daha fazla işletme üzerinde anlaştıkları bir grup amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelecek, ancak birliğin oluşturulmasının akabinde bu işletmeler bağımsız kalacak, ikincisi; Ortaklar ittifaka ilişkin verilmiş olan görevleri başarma ve bu başarımdan elde edilen faydalar üzerindeki kontrolü paylaşıyor olacak, üçüncüsü; Ortaklar sürekli olarak ittifaka katkıda bulunuyor olacak.

Uluslararası ortak girişimler çoğu zaman şirket birleşmeleri ile aynı tutulmakla yanlış ifade edilmektedir. Bu tür yatırımlarda her iki tarafın da yatırıma istekli olması ve birliktelik konusunda girişimde bulunmaları gerekir.

Uluslararası ortak girişimler aşağıdaki şekillerde yapılır⁶⁰:

- İki farklı firmanın bir diğer ülkede yatırım gerçekleştirmesi
- Mahalli hükümetin ortak olduğu ortak girişimler
- Özel ilgi nedeniyle kurulan şirketler ve ya yaratılan ortaklıklar
- Ve d.

Maliyetlerin yüksek olması, riskin yuklenilmesi nedeni ile bu tür yatırımların önemli avantajlarının olması açıktır. Buna örnek olarak BP ve MC Dermont gibi petrol devlerinin bile Azerbaycan Joint Venture yatırımlarda bulunması gösterilebilir.

Joint Venture yarar sağladığı gibi bir takım olumsuzlukları da yanında getirebilir. Özellikle karar alma mekanizmasında ses sayısının eşit olması durumunda ortak paydaya gelememe ciddi sorunlara neden olabilir.

⁶⁰ Robert Carbaugh, **International Economic** (California:1992), s.254.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHİ GELİŞİMİ VE YATIRIMLARIN GERÇEKLEŞMESİNE İTEN NEDENLER VE ENGELLER

1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ

Bu bölümde yabancı direkt sermaye yatırımlarını gerçekleştirmeye iten nedenler ve belirleyiciler üzerinde açıklamalara yer verilmiş, bunun dışında tarihsel gelişim üzerine incelemeler yapılmıştır.

Yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere başka ülkelerden temin ederek kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği mali veya teknolojik veya mali ve teknolojik kaynaklar olarak tanımlamaktadır⁶¹. Bu yatırımların özellikle doğrudan yatırım şekli günümüz dünyasında önemlidir ve gün geçtikçe daha çok önem arzetmektedir. Zira gelişme yolunda olan ülkelerde yatırımları %75'lik kısmı bu yatırımlarla finanse edilmektedir⁶². 65-70 yıllarının kaynaklarında yapılan araştırmalarda bu tip yatırımların sadece şube açma veya ortaklık şeklinde olduğu görülmektedir, fakat, günümüz dünyasında yabancı sermaye yatırımları genel olarak portföy ve doğrudan yatırımlar olarak iki kısımda incelenmektedir ve onlarda kendi içlerinde çok çeşitli olmaktadır. Böylece geçen yıllar süresince ortaya çıkmış bu hızlı değişim dikkat çekmektedir.

YDSY akımı ülkeler arası, yatırımcılar arası ve ülke ve yatırımcılar arasında diplomasi üçgenine bağlı olarak gerçekleşir.⁶³ Özellikle karar alma mekanizmasında ülkeler ve yatırımcılar arasında taraflar kendi gündem ve önem sıralarına göre etkin olmaya çalışmaktadırlar. Örneğin, yatırımı çeken ülke açısından YDSY ithalatı artırıcı

⁶¹ Baran Tuncer, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu* (Ankara: S.B.F. Yayınları No: 241, 1968), s.29

⁶² Güngör Uras, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları* (İstanbul: İktisadi Yayınlar, 1979), s. 27

⁶³ Stopford and Strange, *a.g.e.*, s.22.

olma açısından önemli, yatırımcılar açısından ise yatırım yapmanın amacı yerli piyasaya satış ve ihracat olabilir⁶⁴.

Liberalleşmede olan dünyada global entegrasyonların yararlarından faydalanmak için sermaye hareketlerinin daha çok serbestleşmesi kaçınılmazdır. Ülkeler bu serbestleşmenin faydalarından yeterince yararlanmada doğal kaynaklar, bilgi, coğrafi avantajlardan istifade etmeye yönelik tavırlar sergilemektedirler.

Örneğin doğal üretim faktörlerine yönelik yapılan yatırımların özellikle Azerbaycan gibi azgelişmiş ülkelerdeki gelişim evrelerini gözönünde bulundurursak, gelişmiş ülkelerin azgelişmiş doğal kaynak ülkelerine yatırım yapmalarının nedenleri anlamakta zor değildir. Özellikle dünya kaynaklarının tükenmeye doğru gitmesi ve alternatif enerji kaynaklarının bulunmasında zorluklar Irak harbi gibi daha farklı girişimleri bile ortaya koymaktadır.

- *Üretim Faaliyetlerinde Dikey ve Yatay Bütünleşme (Integrating Operations)*.⁶⁵
Bazen firmanın asli faaliyetini yardımcı faaliyetler olmadan yerine getirmesi olanaksız veya çok zor olabilir. Bu durumda firmanın asli ve yardımcı faaliyet alanları arasında koordinasyon ve işbirliği sağlamak amacıyla, işlem yaptığı piyasaları firma bünyesi içinde toplaması ve organik bir bütünlük içinde çalışması gerekir.⁶⁶ Uzun vadeli karşılaştırmalı üstünlük sağlayan bölgelerde ana şirketin üretim faaliyetlerini destekleyen yardımcı üretim faaliyetlerinin yoğunlaştırılması maliyetleri azaltan önemli etken ve faktördür. Bu da ana şirkette, gerekli altyapısı genişlemeye, destekleme faaliyetlerine, promosyona ve arza açık olan bölgelere yatırım yapma arzusu oluşturmaktadır.⁶⁷ Bütünleşme faaliyetleri dikey ve yatay olmak üzere iki türdür. Dikey bütünleşme üretim faaliyetlerinin üretimin ilk aşamasından nihai ürün aşamasına kadar aynı

⁶⁴ Stopford and Strange, **a.g.e.**, s.25.

⁶⁵ Seyidoğlu (2003), **a.g.e.**, s.724.

⁶⁶ Şatıroğlu, **a.g.e.**, s.121.

⁶⁷ Hakan R. Özyıldız, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Prosedürü,” **Hazine Dergisi**, (Temmuz, 1998), Sayı 11, (Çevrimiçi), <http://www.hazine.gov.tr/makaleler/hakanozyildiz.pdf>, 25 Şubat 2004.

yönetim altında toplanmasıdır. Eğer firma hammadde kaynaklarına doğru bütünleşirse, buna geriye doğru dikey bütünleşme deniyor. Tersisi ise, ileriye doğru dikey bütünleşmedir. Aynı aşamadaki ekonomik faaliyetlerin ortak işletme yönetimi altında toplanması ise yatay bütünleşmedir. Bu durumda düşük maliyetli üretim faktörlerinden ve pazar olanaklarından yararlanmak isteyen yabancı firma sermaye ile birlikte üretim teknolojisini, teknik yardımı (**know-how**) ve nitelikli işgücünü transfer ederek yavru firmanın ana firmanın üretim stratejisi doğrultusunda üretim yapmasını sağlar.⁶⁸ İşletmelerin bu bütünleşmelerden beklediği, üretim sürecini kontrol altında tutmak ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak, çeşitli üretim süreçlerinde farklı ülkelerin ortaya çıkan maliyet avantajlarını değerlendirmek ve bundan fayda sağlamak isteğidir. Dünyada daha çok gözlenen, çok sayıda yavru şirketlerin ev sahibi ülkelerde, sadece ana firmanın ürünlerini üretmeleri, pazarlamaları ve dağıtım yapmalarıdır.

- *Aktarılamayan Bilgilerin (Non Transferable Knowledge) Varlığı.* Firmalar üretimle ilgili sahip oldukları üretim tekniğine bağlı bilgileri, patent ve lisans anlaşmaları biçiminde satabilirler. Fakat bununla beraber bazen bu bilgiler teknik uzmanlık, uzun yıllara dayalı deneyim ve birikim gerektirebilir ki, bu da günümüzde Çin'nde ortaya çıkan sorunların varlığından haber vermektedir. Yani, patenti almış olsanız bile transferi imkansız ve izahı güç bazı olgular aynı kalitenin oluşabilmesinin karşısına geçmektedir.⁶⁹ Bazen de ilgili bilginin sahibi olan firma bilimsel araştırma ve deneysel geliştirme alanındaki üstünlüğünü kaybetmek riskine katlanmak istemez.
- *Uzun Vadede Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İhracattan Daha Kârlı Olması.* Bazen bir firmanın uzun vadede ihracattan elde edeceği kar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından sağlanacak kârın çok daha altında kalabilir. Çünkü yabancı firma, yatırım yapılan ülkeden kâr yanında, teknik hizmet, lisans gibi yatırım gelirleri ile, yavru firmaya sağlanan kredi faizlerini ve yüksek

⁶⁸ Alpar ve Ogun, (1985), **a.g.e.**, s.108.

⁶⁹ Seyidoğlu, (2003), **a.g.e.**, s.724.

fiyatlardan ihraç edilen sermaye ve ara malları gelirlerini de transfer etmek olanağına sahiptir.⁷⁰

- *Şirket Sırlarının Korunması (Protecting Secrecy)*. Üretim sürecine ilişkin bilgilerin gizliliğinin çok önemli olduğu durumlarda, firma lisans anlaşması yerine doğrudan yatırım yağmayı tercih edebilir. Çünkü lisans sahibi söz konusu gizli bilgilerin dışarıya sızmasında patent sahibi firma kadar duyarlı ve hassas davranmayta bilir ki, bunun sonucu da lisansı veren şirketin uzun yıllar elde etmiş olduğu bilginin kısa bir zamandan bedelsiz olarak başkaları ile paylaşılması anlamını taşır.⁷¹
- *Ürünün Yaşam Dönemlerinde Son Aşamaya Ulaşılmış Olması*. Ürünün yaşam dönemi teorisine göre, yeni bir ürünün gelişmesi sona erdikten sonra (yenilik, olgunluk ve standartlaşma) iç piyasada kâr olanaklarının azalması kaçınılmaz gerçektir. Bundan sakınmak için firma, daha az girilmiş olan ve rekabetin sınırlı kaldığı gelişmekte olan bakir pazarlara yönelebilir.⁷² Örneğin, tekstil, elektronik, lastik ve plastik sektörlerinin yanı sıra otomotiv sektöründe de uluslararası üretim, bu teoride bahsedilen görüşe uygun bir gelişme seyri ortaya koymaktadır.⁷³
- *Yeni Ekonomi Endüstrilerinin Varlığı*. Bilgiye dayalı endüstrilerin gelişmesi, bu alanda bilginin oldukça kıt ve rekabetin çok yoğun olması nedeniyle, müteşebbislerin bilginin bulunduğu yerlere yatırım yapma isteğini daha da artırmaktadır.⁷⁴ Özellikle, bilginin stratejik üretim faktörü haline geldiği günümüzde, firma bu asimetrik bilgi birikiminden yararlanmak istemektedirler.
- *İthalatçı Ülkenin Koyduğu Tarife ve Kotalardan Kaçınma*. Daha önce ihracat yapılan ülkenin iç üretimi tarife ve kotalarla korumak amacıyla belli bir mal üzerinde tarife ve kota gibi koruyucu dış ticaret engellerini uygulamaya

⁷⁰ Alpar, Ongun, (1985), **a.g.e.**, s.95-96.

⁷¹ Seyidoğlu, (2003), **a.g.e.**, s.725.

⁷² **Aynı**, s.725

⁷³ Şatiroğlu, **a.g.e.**, s.108.

⁷⁴ Hüseyin Çeken, **Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi** (Birinci basım., İstanbul:Değişim Yayınları, 2003), s.34.

koyması, o malın nominal ve etken koruma oranlarını yükselteceğinden ve ihracat yapan ülkeyi o pazarı kaybetme korku ve kaygısı ile karşı karşıya bıraktığından,⁷⁵ ilgili malın ülke içinde üretimi yabancı direk sermaye yatırını için daha cazip hale gelecektir.⁷⁶ Zira, 1960'lı yıllarda Türkiye'de ve Batı Avrupa'da uygulanan korumacı politikalar sonucunda özellikle, dayanıklı tüketim malları üreten Amerikan menşeli firmalarının üretimlerini bu piyasalarda yoğunlaştırmalarının nedeni budur.

- *Ulusal Piyasadaki Yasal Düzenlemelerden ve Kısıtlamalardan Kurtulma Arzusu (Avoiding Regulations)*. Bankacılık ve bazı imalat sanayi alt sektörlerinin uluslararası alana yayılmalarında bu çok önemli bir etken olarak bilinmektedir. Özellikle, çevre ile ilgili mevzuatın çok sert olduğu gelişmiş ülkelerin çevre kirleticisi ve kamu sağlığına zarar verici firmaların yatırımlarını, çevresel düzenlemelerin daha fleksibıl ve aslında yetersiz olduğu gelişme yolunda olan ülkelere kaydırıldığı gerçektir.⁷⁷
- *Firmanın Müşterilerini İzlemesi (Symbiotic Relationships)*. Doğrudan yabancı sermaye yatırımında ÇUŞ, yavru firmalar aracılığı ile ev sahibi ülkenin pazar koşullarına, tüketici zevk ve tercihlerine daha uygun bir üretim biçimi geliştirirler.⁷⁸ Bazı alanlarda çalışan firmaların müşterilerini devamlı takip etmeleri gereklidir. Müşterileri yurtdışına yatırım yapınca onlar da o yörelerde şube veya ofis açma yoluna gitmekte ve bağlı olarak pazarlarını genişletmektedirler.

Azerbaycan'da yapılmış petrole yönelik yatırımlara bağlı olarak bu sektöre bağlı çalışan ÇUŞ yatırımlarının artması buna çok açık bir örnektir. Tabii ki, daha uzun dönemde bu yatırımların ülkede gelir etkisi ile mantalite değişimini de geçinden getireceğini düşünen firmalar çok dolaylı bile olsa rasyonel düşünmekte ve yatırım araştırmalarına başlamaktadırlar.⁷⁹

⁷⁵ Seyidoğlu, (2003), **a.g.e.**, s.725.

⁷⁶ Alpar, Ogun, (1985), **a.g.e.**, s.97.

⁷⁷ Seyidoğlu, (2003), **a.g.e.**, s.725-726.

⁷⁸ Alpar, Ogun, (1985), **a.g.e.**, s.95.

⁷⁹ Seyidoğlu, (2003), **a.g.e.**, s.726.

- *Ucuz Yabancı Üretim Faktörü Kullanma İsteği.* Yüksek teknolojiye yabancı yatırımlar nitelikli ve görece ucuz sermayeye yönelirken, düşük teknolojiye geri yabancı yatırımlar ucuz emek ve doğal kaynaklara yönelmektedirler. Son yıllarda emek yoğun üretim yapan yabancı şirketlerin ucuz işgücünün bol bulunduğu Çin, Hindistan ve Meksika gibi ülkelere yatırım yapma isteği, bu açıdan daha yüksek kâr realizasyonunun sağlanması amacıyla yöneliktir.⁸⁰ Fakat, ilginç bir gerçektir ki, örneğin inşaat sektörüne yatırım yapan büyük inşaat şirketlerinin Azerbaycan'da yer alan yatırımlarında kalifiye olmayan iş gücünü bile Türkiye kaynaklı kullanmalarıdır. Yaptığımız araştırma sonucunda ilgili uzmanlar yerli kalifiye olmayan işgücü gerek çalışma şekli, gerekse zaman kullanımını açısından bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.
- *Yatırımları Uluslararası Çeşitlendirme (Diversify Internationally).* Dış yatırımlar, hissedarlar açısından dolaylı yumurtaların tamamını aynı sepete koymamak açısından portföy çeşitlenmesi sağlar. Üretimin tek bir piyasa ile sınırlı kalması durumunda nakit akımları göreceli bir istikrarsızlık sergileyebilir. Firmalar ürün ve hizmet çeşitlendirmesine giderek bunu bir ölçüde dengelemeye ve gelecekte karşılaşılabilecek bazı olumsuz sonuçlardan kaçınmaya çalışırlar.⁸¹ Fakat bu şekilde tedbirli davranışların sistematik riski azaltacağını söylememiz çok zordur. Çünkü çeşitli ülkelere yatırım yapma yoluna gitmenin altında yatan varsayım, tüm ekonomilerin her zaman aynı yönde dalgalanmayacağıdır. Son ekonomik krizin dünyada resesyona sokmadığı ülkenin kalmadığını kabul edersek, çıkacak sonuç açıktır.

1.1. Ekonomik Faktörler

Yabancı sermayenin gitmediği ülkeden birçok ekonomik beklentileri olabilir. Bunların içinde en önemlileri yatırım yapılacak ülkede ucuz işgücü, yabancı sermayeye yönelik vergi mevzuatı, yatırım yapılan ülkenin coğrafi konumundan yararlanarak ucuz maliyetli ihracat, ev sahibi ülkenin uluslararası anlaşmalarından yararlanarak ihracat ve

⁸⁰ Özyıldız, a.g.e., s.24.

⁸¹ Seyidoğlu, (2003), a.g.e., s.726.

diğerleri sayılabılır. Aynı zamanda, yabancı yatırımcı gideceğı ülkede yatırım indirimi, gümrük vergilerinde bağışıklık veya taksitlendirme, ucuz kredi gibi (mali ve parasal) teşvik tedbirlerinden yararlanmak ister.⁸² Bu gibi avantajların varlığı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında doğru yönlü ilişki sözkonusudur.

Konumuzla ilgili olması bakımından Sovyetler Birliğı sona erdikten sonra bu ülkelere yapılan dış yatırımlar büyük ölçüde bu ekonomik yaralardan faydalanmak üzere gerçekleştirilmiştir. Özellikle ucuz işgücü ve doğal kaynaklar bakımından girdilerin düşük maliyetli olması yatırımları körüklemiştir. Fakat, yaklaşık 20 senelik dönemden sonra bu ülkelerde ilgili girdilerin karşılaştırmalı olarak pahalı duruma geldiğini ve bunun da yatırımlar üzerinde daha az etkili olduğunu görmekteyiz.

1.2. Siyasi Faktörler

Ekonomi gelişmiş olsun ve ya gelişme yolunda olan, herhalde siyasi istikrarın önemli olduğu bilinmekte ve herkes tarafından kabul edilmektedir. Hatta, bu ilişkinin her iki şekilde de, yani, yabancı sermayeyi çekme veya kaçırma açısından da önemli olduğunu düşünen teorisyenler var. Konuyu şu şekilde açabilir; Siyasi istikrarın olması tabii ki, hertürlü yatırımı çekecektir ama, bu gün Irak siyasi istikrarsızlık içinde çalkansada dünyanın en önemli çokuluslu şirketlerini bu topraklarda görmekteğiz. Nedeni açıktır; fırsatları beklemek ve coğrafyada bulunmak.

Yukarıda verilmiş olan örnek marjinal karakter sergilesede günümüz dünyası için gerçektir. Fakat genel olarak yabancı sermaye yatırımcısının en fazla dikkat ettiği konu yatırım yapacağı ülkenin ekonomik ve siyasi istikrara sahip olmasıdır. Yabancı sermaye firmaları, genel olarak bir devletin politik durumunun yatırım kararlarını etkilediğini söylemektedirler. Pek çok durumda şirketler istikrarsız politik ortama sahip olan ülkelerde yatırım veya tekrar yatırım yapmaktan sakınmaktadırlar⁸³.

Ekonomik istikrarın da yabancı sermaye gelişini etkilemesi hususunu yukarıda açıkladık, ama, siyasi istikrar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarı da

⁸² Alpar, Ogun, (1985), **a.g.e.**, s.97.

⁸³ Daim Demircan, **Türkiye’de Yabancı Sermaye** (İstanbul:Dilek Matbaası 1971), s.102.

sağlayan bir unsur olduğundan her tür yabancı sermaye yatırımlarını ayrıca etkilemektedir. Zira, ekonomik çalkantıların daha çok siyasi istikrarsızlıklara bağlı olduğu ülkelerin uluslararası reytinglerinin düşük olmasının bir yabancı sermaye akışı handikapı olarak karşımıza çıktığı da bir gerçektir. Bütün şartlarda yabancı sermaye yatırımını en rahat bir şekilde ülkeye girişi yapılacak araştırmada ülkenin ne derece emniyetli ve güvenli olması hususu ön planda olacaktır.

Bunun dışında millileştirme de çok önemli ve haklı kaygı ve korku kaynağıdır. Rusya'daki millileştirme buna çok bariz bir örnek teşkil etmektedir. 1951 yılından sonra yabancılara ait mülklerin millileştirilmesi, İran, Mısır, Endonezya, Guatemala, Libya ve Küba'da gerçekleşmiştir⁸⁴.

Eğer bir memleketin politik durumu bir projenin uzun dönem yaşamasını riskli yaparsa, örneğin, muhtemel bir savaş, saldırı veya devletin yıkılması endişesi varsa, yabancı firmalar yatırım yapmakta son derece isteksiz davranacaklardır⁸⁵.

Doğu Avrupa ve eski demir perde ülkelerine günümüzde yabancı yatırımların gitmesinin nedenini teorisyenler ekonomik getirin daha cazip olması ile izah etmektedirler. Yani, yapılan yatırımlardan beklentiler o kadar büyüktür ki, diğer rizikolarak şirketlerin katlandığı gözlenmektedir. Anlaşılan budur ki, ekonomik getirinin büyüklüğü ve reel beklentiler bazen olumsuz siyasi atmosferden daha önemli olabiliyor.

1.3. Psikolojik Faktörler

Tarihde yaşananlarla, terörün dininin olduğunu savunmalar, mantalite ve diğer birçok faktörler yabancı sermaye akışını etkilemektedir. Örneğin Azerbaycan'da son dönemlerde Ermeni bir ortağı bulunan bir şirketin mevcut sigorta şirketini satın alacağı söylentileri bile, çok büyük spekülasyonlara neden olmaktadır.

⁸⁴ Frank, **a.g.e.**, s. 130

⁸⁵ Frank, **a.g.e.**, s. 131

Bunun dışında halkın tepkisinden korktukları için belirli bir ulusa ait bir şirketin zaman içinde tamamen durdurulmak üzere yatırımlarını azalttığına da ekonomi tarihi şahit olmuştur. Kamuoyunun yabancı sermaye konusundaki düşüncesi firmalar için çok önemlidir⁸⁶.

Sonuçta ülke içinde ideolojik akımlar "Burada İtalyan Malı Satılmamaktadır" gibi yazıları dükkanların camlarına çıkardığında, nedeni ne olursa olsun, mevcut yatırımları yapmış şirket ortakları endişelenmekte ve yatırımları azatarak zaman içinde belki de durdurma yoluna gitmektedirler. Bu tür akımların sıklığına bağlı olarak yabancı yatırımcıların genel olarak "Bugün yok, ama yarın olabilir" şeklinde yorumlarına bağlı olarak yabancı direk sermaye yatırımlarına etkilendiği de bir gerçektir.

Eski verilerde yabancı sermayeden en fazla yararlanan ülkelere olan Belçika, Japonya, İrlanda gibi ülkelere baktığımızda bunların yabancı sermaye konusunda ön yargılı düşünceler taşımadığını görürüz. Psikolojik rahatlığa kavuşan yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomilerine yaptığı katkılarda çok büyük olmuştur⁸⁷..

Dolayısıyla psikolojik etkilerin ekonomik olumsuzluklara yol açtığını savunan bu açıklamalara bağlı olarak çeşitli papulist politika ürünü olan bir takım adımların özellikle uzun dönem ulusal ekonomiye ne kadar büyük darbe vurduğunu gormemiz açıktır.

1.4. Ahlaki Ve Moral Değerler

Bazı düşünürler bu gibi değerlerin hiç bir şekilde yatırımları etkilemediğini savunsalarda, aslında, bu değerlerin uygulamada çok önem arzettiğini söylemek mümkündür. Fakat yabancı yatırımcıların kendilerini evlerinde hissettikleri bir ortamda yatırım yapmayı daha çok sevdiği bilinmektedir. Bunun kanıtı olarak bağımsızlık sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne akın eden onbinlerce Türk işadamları ve şirketler gösterilebilir.

⁸⁶ YASED, **Türk Basınında Yabancı Sermaye** (İstanbul: YASED Yayınları, No:11, 1983)

⁸⁷ Aynı.

Özellikle çokuluslu şirketlerin bir ülkeye yatırım yapması durumunda, başlangıçta kar etmesede orada uzun dönemli kalmak için yatırım yapılması nedeniyle zarara sine gerdikeri bilinmektedir. Siyasal, sosyal, ekonomik politikasında dengeli olmaması çok uluslu şirketin sadece satış hasılatı ve karını değil aynı zamanda uluslararası piyasalardaki ve özellikle gidilen ülkelerdeki varlığını ve bu varlığın devamını etkilemektedir⁸⁸. Bu faktörlere ilave olarak, bürokratik engeller, koordinasyon eksikliği, yetki dağınıklığı, spekülative haberler, çift vergileme sorunu, mevzuattaki aksaklıklar, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, bölge ülkelerinin alternatif cazibeleri, kambiyo mevzuatındaki yetersizlikler, kar transferindeki zorluklar⁸⁹. sayılabilmekle birlikte bunlar ana nedenler olmamaktadır.

1.5. Maliyetlerin Düşürülmesi Avantajı

Günümüzde dünyada vazgeçilmez marka haline gelmiş Coca Cola, BMW, General Motors gibi firmalar uzun dönemde elde ettikleri bilgi birikimi ve tecrübe doğrultusunda gelişmişler. Bu özel bilgi ve tecrübe avantajı sayesinde markalaşmayı başarmış ve tamamlamış bir firma markayı patent hakkı vererek azgelişmiş ülkede yer alan üreticilere değilde kendi şirketlerince yatırım yapma yoluna gitmeyi daha çok tercih etmektedirler. Bazen de bu yatırımcı firmanın ortağı bahsedilen gelişmiş firma olmaktadır. Bazı bu tip şirketler uluslararası üne sahip marka ismine, firma ve kalite imajına sahiptirler. Lisans anlaşmalarıyla yabancı firmalara üretim hakkını vermektense, bu prestijli statü faktörlerini yurtdışında kendileri kullanmak isteyebilirler⁹⁰. Bu şirketlerin gerçekleştirdikleri yatırımlar daha ucuz girdiler kullanılarak kendi ekonomilerinde üretim yapmadan daha fazla getiri elde olanağı sağlamaktadır. Bunun dışında ilgili markaya yönelik bilgi hırsızlığı tehditleri de daha etkin bir şekilde denetim altında tutulmuş olur.

⁸⁸ Şatiroğlu, a.g.e., s. 215

⁸⁹ KARLUK, a.g.e., s. 215-216.

⁹⁰ Seyidoğlu, (2003), a.g.e., s.724.

Mal üretimi sektörlerinin dışında banka, sigorta ve diğer hizmet üretimi alanlarında da bilgi birikimi çok önemlidir.⁹¹ Bu sektörlerle ilgili olarak yukarıdakileri söylememiz mümkündür.

Bunu yanısıra ucuz işgücü de önemli bir girdi olarak ekonomik dış yatırım bakımından önemli avantajlar sağlamaktadır. 70’li yıllardan sonra Doğu Bloku ülkelerine yapılan dış yatırımların, günümüzde ise özellikle Çin yatırımlarının bu faktöre bağlı olarak geliştiği açıktır. Ucuz işgücü maliyet avantajından yararlanmak üzere konuyla ilgisi olmayan AIG gibi dünya devi sigorta şirketinin Çin’in en büyük bisiklet fabrikasına sahip olması önemli bir kanıttır.

1.6. Ucuz Hammadde Avantajından Yararlanma

Diğer yandan ucuz hammaddeye yakın olma isteğinin de arkasındaki neden ilgili ülkelerdeki doğal kaynakların bol ve ucuz olmasıdır. Bu avantajdan yararlanmak için post Sovyet ülkelerinde yabancı şirketlerce petrol rafinerileri ve diğer petrol girdilerini kullanarak üretim yapan BP gibi dünya devi şirketler yatırımlar yapmaktadırlar.

Geçtiğimiz yıllarda Türkiye’nin de dahil olduğu bir çok ülkenin iç pazarlarını tehdit etmeye başlayan Çin, bugün sadece iç pazarlarla sınırlı kalmayıp yatırımları da kendi ülkesine doğru çekmek için girişimlerini arttırmaktadır. Başta hammadde ve ucuz iş gücü avantajıyla şirketlere düşük maliyetli üretim imkanı sunan Çin, Türkiye’den de büyük holdingler ve KOBİ’lerin gözünü çevirdiği en önemli ülke oldu. Bugün Çin’de 50’si üretim amaçlı olmak üzere yaklaşık 500 Türk şirketi faaliyet gösteriyor⁹².

⁹¹ John Duning, “Multinational Enterprises and Growth of Services: Some Conceptual and Theoretical Issues,” **Services Industries Journal**, Vol.9, (January 1989), s.19.

⁹² **Tercüman Gazetesi**, (11 Ekim 2008)

2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Çok sayıda ülkeler arasında geliştirilen iktisadi ilişkilerin birçoğu gibi yabancı sermaye yatırımları da, daha çok İngiltere’de başlayıp Batı Avrupa ülkelerinde gelişen sanayi devrimi sırasında ortaya çıkmıştır.⁹³ Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde yaklaşık olarak üç asır boyunca sermaye, tabii kaynaklar ve nüfusa oranla yoğun olduğu alanlardan daha az yoğun olduğu alanlara akmıştır. Bu akım XIX. asırda en yaygın hale gelmiştir⁹⁴ Şöyle ki, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda uygulanan sömürgeci politikalar doğrultusunda, bir yandan sömürge ülkelerden hammadde temin eden, diğer yandan da yine bu ülkelere ticari mal satan şirketler vardı. Bu akım XIX. asırda en yaygın hale gelmiştir. 1800’lü yılların ilk yarısında İngiltere’nin, ihtiyaç duyduğu hammadde, madenler ve petrolün çıkarılması için sömürgelerde yaptığı yatırımlar, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcını temsil etmiştir.⁹⁵ Yani, günümüzde Orta Asya ve diğer petrol yatakları ile zengin olan ülkelerde BP gibi UK temelli dev şirketlerin hala çok önemli olması tesadüf değil, 100 yıllarca izlenmiş sömürgecilikle elde edilmiş bilgi birikiminin bugün hala ciddi gelirler getirmesinin resmidir.

Sanayi devrimi sonucu Avrupa elde etmiş olduğu gelirleri hızla arttırmak, sermayeden en fazla karı elde etmek için arayışlar içinde olmuşlardır. Sermayenin gücünü kullanarak ucuz hammadde, ucuz işgücü elde etmek için yöneldikleri ülkeler ise zamanın bağımsız, ekonomik yönden güçsüz ama, doğal kaynak zengini olan ülkeleri olmuştur⁹⁶. Dizilere bile konu olmuş şeker, muz, çay plantasyonları o zamanın sömürgeci politikaları ile Avrupa yatırımlarının görüntülerinden ibarettir. Atılan bu adımlar dünyada yabancı sermaye yatırımlarının temel örneklerini ortaya çıkarmıştır.

XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ortaya çıkan güçlü sanayi şirketlerine artık ulusal pazarlar yetmez olmuş ve dış piyasalara açılmaya başlamışlardır. Bu bağlamda modern uluslararası imalat 1865 yılında Alman kimya devi Alfred Bayer’in New York’ta, iki yıl sonra da Amerikan Singer şirketinin Glasgow’da açtıkları fabrikalarla

⁹³ Tuncer, , **a.g.e.**, s.16.

⁹⁴ Uras, , **a.g.e.**, s.29.

⁹⁵ **Aynı**, s.29.

⁹⁶ Cem Alpar, **Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma** (Ger. Üçüncü Baskı, Ankara:Turhan Kitapevi, 1980), s.3.

ortaya çıkmış ve bunları yüzyıl sonlarında Ford, General Motors, General Electric ve Texaco gibi Amerikan şirketlerinin Avrupa pazarında yabancı ortak arayışına girmesi izlemiştir. Ancak kısa zamanda Avrupalı şirketler de bu yarışa katılmıştır. Fiat 1907'de Avusturya'da, 1909'da ABD'de ve 1912'de Rusya'da imalat kolları kurmuştur. Bosch Fransa ve İngiltere'de XX. yüzyılın ilk yıllarında otomobil parçaları üreten fabrikalar açmıştır.⁹⁷

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllara kadar Avrupa sermayesi ön planda iken ABD yabancı sermaye yatırımları 1914 yılından sonra ileri plana çıktı ve yerini birdaha kimseye vermemeye kararlı iken, 1930 ekonomik bunalım ve 1940'larda başlayan İkinci dünya Savaşı nedeni ile konjunktürel durum başta ABD olmak üzere, daha önce yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler bu yatırımlarını tasfiye etmeye yönelmişlerdir.

Aslında 1940'larda başlayan savaş, yabancı sermaye yatırımlarında farklı bir türün ilk defa ortaya çıkmasını sağladı. Söyle ki, İkinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle yabancı sermaye yatırımlarında yeni bir döneme girildi ve İkinci Dünya Savaşından önceki yıllarda yabancı sermaye yatırımları daha çok portföy yatırımları şeklindedir.⁹⁸ Savaş sonrası ise doğrudan yatırımlar daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Şüphesiz bu gelişmede, 1950'li yıllardan sonra dünya ekonomisinde giderek önemli bir güç teşkil etmeye başlayan ve dolaysız yabancı sermaye yatırımı niteliğinde olan çok uluslu şirketlerin rolü büyük olmaktadır.⁹⁹

İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları artmıştır. Bu ülkeler sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlayıp çeşitli sanayi ürünleri ve sermaye malları ithal eder durumdan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardır. İşte yabancı sermaye yatırımları, ihtiyaç içindeki gelişmekte olan ülkelerde, teşebbüs yeteneği, teknoloji, yönetim bilgisi ve pazarlama gibi sermaye kaynaklarının potansiyel bir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Üçüncü Dünya Ülkeleri, sadece asgari düzenlemeler

⁹⁷ Erol Tümerterkin ve Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya, Küreselleşme ve Kalkınma** (İstanbul:Çantay Kitabevi, 1997), s.39.

⁹⁸ Mehmet Şahin, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları** (Ankara:Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, No: 3, 1975), s.12.

⁹⁹ Rıdvan Karluk, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları** (İstanbul:İ.T.Ö., Ekonomik Yayınlar Dizisi, No: 13, 1983), s.13.

değil, vergi bağışıklıkları ve sübvansiyonlar gibi özel teşviklerle dış yatırımlar için misafirperver bir iklim sağlamaya gayret etmişlerdir¹⁰⁰

Savaşın bitiminden sonra Avrupa devletlerinin sömürgesi olan azgelişmiş ülkeler bağımsızlık mücadelesine başlamış ve bu nedenledir ki, izleyen yıllarda yabancı sermaye yatırımları bu ülkelerden Avrupa ülkelerine yönelmiştir. Bunun sonucundan Avru ülkelerinde Amerikan şirketleri ile acımasız rekabet ortamının meydana gelmesine neden olmuştur. Yaklaşık 10 yıl içinde Amerikan şirketlerinin Avrupa yatırımları dört kat büyümüştür.

Sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere'nin sömürgelerindeki yatırımları ile başlayan, Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı fırsatını kullanarak önem kazanması ile artan yabancı sermaye, ülke ayrımı yapmaksızın bugün dünyanın her tarafında yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Tabii ki, her ülke yabancı sermaye yatırımlarında aynı oranda pay alamamaktadır. Yabancı sermaye yatırım ve yatırımcılarının diğer ülkelerde yatırım yaparken göz önüne aldıkları çeşitli faktörler bulunmaktadır. Tezin muhtelif yerlerinde daha farklı boyutlarda ele alınarak değinilmiş bu faktörlerle ilgili aşağıda bahsedilecektir. Kültüre, milliyete ve diğer etkenlere bağlı olmayan bu faktörler dünyada yatırımların yönünü belirlemekte ve Çokuluslu Şirketlerin faaliyetlerini yönlendirmektedir.

3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINDA TEMEL EĞİLİMLER

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genellikle üretimle ilgili kararın tek merkezden verildiği, satın alma ve diğer birtakım işlemlerin tek elde toplandığı, direk veya dolaylı yolla iştiraklerini etkileyen ÇUŞ'larca yapılmaktadır. Bu şirketlerin hedef belirlediği ülkelere girişi çok çeşitli olmaktadır. Bunlardan şirket ortaklıkları, ortaklıklar, özelleştirmeler ve diğerleri şeklinde ortaya konabilir.

¹⁰⁰Frank, (1980), **a.g.e.**, s.2.

ÇUŞ'ları tanımlamakta kullanılan en temel bir kriter, bu şirketleri tek, çok ve dünya merkezli uluslararası şirketler olarak ayırmaktır. Buna göre, eğer ana şirket üretimle ilgili kararları yavru şirketlere dikte ettiriyorsa tek merkezli, yavru şirketlere belli bir özerklik tanınmışsa (firmanın uzun dönemli büyüme konusundaki stratejik kararları ana şirket tarafından belirlenirken, firmaya ait kısa ve orta vadeli kararların yöneticiler tarafından alınması) çok merkezli, şirket yönetici ve hissedarları çeşitli milliyetlerden oluşuyorsa (uzun dönemli stratejik planlamalara ilişkin kararların ana ve yavru şirketler arasında ortak alınması) dünya merkezli çokuluslu uluslararası şirket söz konusudur.¹⁰¹ Birincisini geleneksel (uluslararası), ikincisini girişimci (ulus ötesi) ve sonuncusunu da profesyonel (küresel-evrensel) şirketler şeklinde de sınıflandırabiliriz.¹⁰² Burada yavru şirketin ana şirketten özerkliğini belirleyen üç esas kategori mevcuttur:

- Yavru şirketin gerek yurt içinde ve gereksede yurtdışında yeni yatırım, birleşme ve satın alma gibi karar sürecine katılma olanakları;
- Yukarıdaki koşula bağlı olarak, yavru şirketin şirketler arası (ana şirket-yavru şirket arası) karın transferlerinde de söz sahibi olması;
- Yavru şirketin istihdam stratejilerinde (özellikle, üst düzey yöneticiler açısından) belirleyici role sahip olma.¹⁰³

Yukarıdaki ilk iki sıradaki şirketleri uluslararası (nasyonel), sonuncusunu ise, uluslar üstü (supranasyonel) şirketler olarak da tanımlayabiliriz.

Yukarıda bahsi geçen, uygulama ve yönetim aşamalarında personelin karar alma mekanizmasına katılmaması önemli bir beşeri sermaye kaybı (yaratıcı yetenek kapasitesinin atıl kalması gibi) yaratmaktadır.

Barlett ve Ghoshal ÇUŞ'ların, uluslararası katma değer faaliyet ağını yönetmelerinin temeli olduğunu ileri sürdükleri üç anahtar kriter üzerinde durmaktalar:¹⁰⁴

¹⁰¹ Alpar, Ongun, (1985), **a.g.e.**, s.89.

¹⁰² Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri** (İstanbul:Der Yayınları, 1996), s.166.

¹⁰³ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları** (İkinci Basım, İstanbul:İletişim Yayınları, 1997), s.243. Kitaptaki ulusal firmalar için yapılan ayırmadan esinlenilmiştir.

- Küresel Boyut. Uluslararası birleşmenin ve bütünleşmenin getirdiği ölçek ve kapsam ekonomilerinin avantajlarından yararlanmak;
- Yerel Boyut. Farklı ülkelerdeki tüketici ihtiyaçlarını araştırarak değerlendirmek, yerel üretimi buna uygun hale getirmek ve bunu karşılayabilecek arzı sağlamak;
- Öğrenme Boyutu. Gerek ulusalç gereksede uluslararası pazarlarda edinilen deneyimle bir bütün olarak firmanın kaynak tabanını güçlendirmek.

Barlett ve Ghoshal, başarılı bir sonuca varılması için bu üç boyut arasında, farklı sektörlere ve farklı ürün alanlarına göre doğası değişen bir denge sağlanması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Yabancı yatırımlar özellikle, 1980'lerin sonunda yaşanan borç buranından sonra, kredi sağlayan kuruluşlar ve sermaye ihracatı gerçekleştiren ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere aktarılan kaynakların kısa bir süre sonra bu ülkeler tarafından faizleri dahi ödenemez hale gelmesi ile baş gösteren borç krizi üzerine daha hararetli tartışılmaya başlanmıştır.

Yeterli tasarruf, teknoloji ve uluslararası ticarette geçerli para birimine sahip olmayan ülkeler, gittikçe daha fazla yabancı kaynaklara gereksinim duymuşlardır. Gelişmekte olan ülkelere daha güvenli ve kalıcı kaynak transferi arayışı, doğrudan yabancı yatırımların desteklenmesi noktasında bir fikir birliğine götürmüştür. 1999 yılı itibariyle IMF üyesi 186 ülkeden 144'ünde halen sermaye kontrolü uygulanmasına bakmayarak, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) kalkınmalarını sağlayacak üretken yatırımları (DYSY) artırmak için gittikçe daha çok yabancı sermaye rejimlerini liberalize etmeleri beklenebilir.

1990'lı yılların başlarından başlayarak hızla artmaya başlamıştır. Bu sayede doğrudan yabancı yatırımlar 1990'ların başlarında 100 milyar \$'lı seviyelerden (158 milyar \$), 1995 yılında 332 milyar \$'a yükselmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların dünya toplamı, 1996 yılında 359, 1997 yılında 464 ve 1998 yılında 644, 1999 yılında

¹⁰⁴ Paul Hirst ve Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor** (Üçüncü Basım, Ankara:Dost Kitabevi Yayınları, 2003), s.90.

1,088.263, 2000 yılında 1,491.934, 2008 yılında ise 1,857.734 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁰⁵. Tablo 2’de 2000 ve 2008 yılında en çok DYSY çeken ve veren ülkeler görülmektedir.

Tablo 2. 2000 ve 2008 Yıllarında Dünyada En Fazla DYSY Çeken ve Kaynaklık Eden 20 Ülke (Milyar \$)

Sıra	Yatırım Çeken Ülkeler		Yatırım Yapan Ülkeler	
1.	ABD	316.50	ABD	311.8
2.	Fransa	117.39	Fransa	220.05
3.	Çin	108.41	Almanya	156.46
4.	UK	96.94	Japonya	128.20
5.	Rusya	70.32	UK	111.41
6.	İspanya	65.54	İsviçre	86.30
7.	Hon-Kong	63.00	Kanada	77.68
8.	Belçika	59.68	İspanya	77.32
9.	Avusturya	46.77	Belçika	68.28
10.	Brezilya	45.06	Hong-Kong	59.92
11.	Kanada	44.71	Hollanda	57.57
12.	İsveç	43.65	Rusya	52.39
13.	Hindistan	41.55	Çin	52.15
14.	S.Arabistan	38.22	İtalya	43.84
15.	Almanya	24.94	İsveç	37.35
16.	Japonya	24.42	Avusturalya	35.94
17.	Singapur	22.72	Danimarka	28.87
18.	Meksika	21.95	Avusturya	28.21
19.	Nigerya	20.28	Norveç	28.11
20.	Türkiye	18.20	British Virgin Islands	22.00

Kaynak: <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=3198&lang=1>,
<http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi, ABD dünyanın en büyük doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı ve alıcısıdır. Giriş ve çıkışlar bir arada değerlendirildiğinde, bu ülkenin net doğrudan yabancı sermaye bakiyesinin çok küçük farkla dahi olsa negatif olduğunu görmekteyiz. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı lideri olan ABD’ye Fransa 117 milyar dolar, Çin 108 milyar dolar, İngiltere 97 milyar dolar, Rusya 70 milyar dolar, İspanya 65 milyar dolar, Hon-Kong 63 milyar dolar, Belçika 60 milyar dolar,

¹⁰⁵ UNCTAD, “International Direct Foreign Investments,” (Çevrimiçi), www.unctad.org, 07 Ocak 2004.

Austurya 47 milyar dolar, Brezilya 45 milyar dolar, Kanada 44 milyar dolar, İsveç 43 milyar dolar, Hindistan 41 milyar dolar, S. Arabsitan 38 milyar dolar, Almanya 25 milyar dolar, Japonya 24 milyar dolar, Singapur 23 milyar dolar, Meksika 22 milyar dolar, Nijerya 20 milyar dolar ve nihayet Türkiye 18 milyar dolarlık büyüklükle takip etmektedirler.¹⁰⁶ Türkiye'nin bu tabloda sonuncu bile olsa yer almasında önemli etkenlerden biri de finans piyasasına yabancı doğrudan yatırımların girişidir.

2008 yılında en fazla doğrudan yabancı sermaye çıkışı gerçekleştiren 20 ülke arasından ilk sırada 311 milyar \$'la yine ABD'nin yer aldığı görülmektedir. Srasıyla Fransa 220 milyar, Almanya 156 milyar, Japonya 128 milyar, UK 111, İsviçre 86, Kanada 78, İspanya 77, Belçika 68, Hong-Kong 60, Hollanda 58, Ruya 52, Çin 52, İtalya 44, İsveç 37, Austuralya 36, Danimarka 29, Avusturya 28, Norveç 28, British Virgin Islands 22 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirmişlerdir. Tablodan dikkat edilirse bu ülkeler genellikle yatırıma doymuş ülkelerdir. 2000'li yılların başında ise yatırım yapan ülkelerin içinde gelişme yolunda olan ülke sayısı göreceli olarak çoğunluk teşkil etmekte idi.

2002 yılında en fazla doğrudan yabancı sermayeye ev sahipliği yapan 30 ülke içerisinde ilk sırayı 126 milyar \$'lık bir yabancı sermaye girişiyle Lüksemburg almıştır. 20 milyar \$'lık GSYİH ile dünyada 69. sırada olan bu ülkenin, doğrudan yabancı sermaye/GSYİH oranı %630 idi, 2008 yılına gelindiğinde ise bu ülke ilk 20 ülke arasında bile yer almamaktadır.

2004-2008 yıllarında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmişlik düzeyi farklılığına göre gösterilmiş tablo 3'te gelişmiş ülkeler yerini asla terk etmemektedir.

¹⁰⁶ Yorumda rakamlar yaklaşık ifade edilmektedir, tabloda dakik rakamlar görülebilir.

Tablo 3. 2004-2008 Yıllarında Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (Milyar \$)

	2004	2005	2006	2007	2008
Gelişmekte Olan Ülkeler					
Yeni Yatırımlar	290.40	329,30	433.80	529.30	620.70
Mevcut	233.80	272.23	336.40	439.30	427.60
Gelişmiş Ülkeler					
Yeni Yatırımlar	414.20	613.10	972.80	135.90	962.27
Mevcut	707.10	705.50	8 645.30	1 0591.0	10 212.00
Geçiş Ekonomileri					
Yeni Yatırımlar	30.31	30.96	54.55	90.87	114.37
Mevcut	198.90	273.00	395.30	676.60	420.39

Kaynak: <http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>

Görüldüğü üzere bölgesel yatırım dengesizlikleri hız kesmeden sürmeye devam etmektedir. Yatırım ihtiyacı içinde olan gelişme yolunda olan ülkelere karşılaştırıldığında gelişmiş ülkelerin çekmiş olduğu yatırımların daha çok olduğu ve gün geçtikçe daha da arttığı gözlenmektedir.

DYSY'larının eşitsiz bölgesel dağılımı bir çok açılardan önemli sorunlar teşkil etmektedir. Bunlardan biri, ulusların giderek birbirine bağlandığı bir uluslararası sistemin ortaya çıkması ve dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun zenginlikten dışlanmasıyla birlikte, dünyanın daha keskin bir siyasal, toplumsal, çevresel ve dolayısıyla ekonomik parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır.¹⁰⁷

İkinci olarak, bu adaletsiz durumun sürmesinin Batı'nın doğrudan çıkarlarına ters düştüğü konusunda sağlam ekonomik iddialar mevcuttur. 1980'lerde Üçlü (Triad) üyeleri (ABD, AB ve Japonya) arasındaki yüksek düzeyli yoğunlaşmanın gelişme döneminde bile, bu gelişme söz konusu ülkelerin durgunluğa düşmesini engellememişti.¹⁰⁸

Yukarıda sayılanların dışında, dünyada DYSY'nda görülen başka bir eğilim de, gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde hizmetler sektörünün ön plana

¹⁰⁷ Hirst ve Thompson, **a.g.e.**, s.99.

¹⁰⁸ Hirst ve Thompson, **a.g.e.**, s.100.

çıkmasıdır.¹⁰⁹ Şöyle ki, 1980 sonrası dönemde özellikle, Merkez ülkelerden Çevre ülkelere doğrudan yabancı yatırımlarda kâr marjı daha yüksek olan bankacılık, ticaret, turizm, sigortacılık gibi hizmet sektörleri öncelik kazanmış ve diğerlerine göre daha hızlı bir gelişme göstermiştir.¹¹⁰ Bunun en önemli nedeni, 1980 öncesi dönemde hizmetlerde anahtar sektörler olan elektrik, su, haberleşme, hava yolu, bankacılık, sigortacılık, taşımacılık gibi devlet tekeli altındaki alanların, 80’li yıllardaki özelleştirme ve liberalleşme uygulamaları ile yabancı sermaye yatırımlarına açık hale getirilmesidir.¹¹¹

4. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Günümüzde DYSY genellikle ‘çokuluslu veya uluslararası şirketler’ olarak adlandırılan dev şirketler tarafından yapılmaktadır. 1990 yılında sadece 100 ÇUŞ toplam DYSY stokunun yaklaşık %30’nu ve toplam akışın da yaklaşık %15’ni oluşturmaktaydılar.¹¹² Bugün yaşanan globalleşme sürecinde de esas itibarıyla bu uluslararası üretimin yer aldığı söylenebilir.

Uluslararası üretim, merkezleri başka ülkelerde bulunan, ana firmaların büyük ölçüde kontrol ve yönetimindedir.¹¹³ UNCTAD’ın Dünya Yatırım Raporu 2001 yılında 65.000 ÇUŞ ve bunların dış ülkelerdeki 850.000 iştiraki, yaklaşık 56 milyon kişinin işsiz kalmasının önüne geçmektedir. Bu rakam 1990’da 24 milyon kişi idi ki, bu da toplam ÇUŞ istihdamının %83’üne tekabül eder. Bununla birlikte dünya toplam ihracatının 3 katını aşan 19 trilyon \$’lık satış ki, bu 1990 rakamının 3 katıdır, gerçekleştirilmektedir.

¹⁰⁹ DPT, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları,” Özel İhtisas Komisyonu Raporu, VIII. BYKP, (Ankara:2000), s.6.

¹¹⁰ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen** (İstanbul:Altın Kitaplar Yayınevi, 1997), s.127.

¹¹¹ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi** (İstanbul:İletişim Yayınları, 2002), s.90-91.

¹¹² Hirst ve Thompson, **a.g.e.**, s.81.

¹¹³ <http://www.genbilim.com/content/view/1486/89/>

Yalnız iştirakler dünyada gerçekleşen üretimin %11'ini ve dünya ihracatının %30'unu gerçekleştirmektedirler. 2000 yılında dünyada, uluslararası üretim gerçekleştirmekte olan 60.000 ana şirket ve bunların yabancı ülkelerde kurulmuş 500 bini aşkın iştirakı (**foreign affiliates**) bulunmaktaydı. 1990'ların başlarına baktığımızda ise ise, 170.000 bağlı organizasyonu kontrol eden yaklaşık 37.000 çokuluslu şirketlerin varlığını görüyoruz. Bunların nerdeyse %70 civarında kısmı on dört gelişmiş OECD ülkesinden idi.¹¹⁴ Bu şirketlerin ayrıca çok sayıda yabancı şirketlerle olan evliliklerini ve diğer çeşitli şekillerde sermaye ilişkisi, yani ortaklık ilişkisi içermeyen anlaşmaları ve ilişkileri var.

Ülkelerin GSYİH'ları ile şirketlerin yıllık satışları bir sıralamaya tabi tutulduğunda, 100 büyük ekonomiden 51'inin ÇUŞ, diğer 49'unun ise ülke olduğu görülmektedir. Diğer yandan en büyük 200 ÇUŞ'un yıllık satışları toplamı, en büyük 10 ülke dışında kalan ülkelerin toplam hâsılasından daha fazla olmaktadır. En büyük 200 ÇUŞ'un yıllık satışları toplamı dünya nüfusunun %24'ünü oluşturan en yoksul 1.2 milyar \$ kişinin yıllık gelirleri toplamının neredeyse 18 katı dolayındadır.¹¹⁵

Bu çok uluslu şirketlerin içinde, çoğu gelişmiş ülkelerde kurulmuş büyük firmalar yanında gelişmekte olan ülke firmaları, son zamanlarda geçiş ekonomilerinde kurulmuş bulunan firmalar ve hatta küçük ve orta boy işletmelerde (KOBİ) yer almaktadırlar. Fakat bu firmalar topluluğuna baktığımızda bu çokuluslu şirketler içinde az sayıda büyük firma duruma egemen görünüyor, yani bir yoğunlaşma olgusu ile birlikte, tam rekabet şartlarından daha çok oligopol durumu söz konusudur. Şöyle ki, 1992 yılında DYSY stoku toplam 2 trilyon \$'dı ve bu stoku kontrol eden ÇUŞ'lar 5.5 trilyon \$'lık (yerli ve uluslararası) satıştan sorumlulardır. Bu rakam, 1992'deki 4 trilyon \$'lık toplam dünya ticaret hacminden daha fazlaydı. DYSY stokunun yalnızca %5'nin kökeninde az gelişmiş olan ülkelere ait ÇUŞ vardı.¹¹⁶

1998 yılında mali sektör dışında dünyanın en büyük yüz çokuluslu şirketinin yabancı ülkelerdeki yatırımları, yani iştirakleri, 1.800 trilyon \$'a ulaşmıştı. Aynı yıl

¹¹⁴ Hirst ve Thompson, **a.g.e.**, s.80.

¹¹⁵ Bayraktar, **a.g.e.**, s.40.

¹¹⁶ Hirst ve Thompson, **a.g.e.** s.81.

bunlar 2.1 trilyon \$ ihracat yapıyorlardı ki, dünya ihracatı o yıl 7 trilyon \$ civarındaydı ve bu yüz büyük firma yabancı ülkelerdeki iştiraklerinde 6 milyon kişinin işsiz kalmasını engelliyordu.¹¹⁷ Ayrıca bu şirketlerin iştiraklerin bulundukları ülkelerde veya uluslararası piyasalarda yaptıkları satış hacimleri de 1998’de 11 trilyon \$’a ulaşmıştır. 2000 yılına gelindiğinde ise, en büyük 100 ÇUŞ’in dış ülkelerdeki iştiraklerinin satışları yaklaşık 2.5 trilyon \$’a ulaşmıştır ki, aynı yıl dünya ihracatı yaklaşık 7.6 trilyon \$’dır.

2002 yılına geldiğimizde ÇUŞ’ların dış ülkelerdeki iştiraklerinin temin ettikleri toplam satış, önceki yıla göre %7.4 artışla 17.685 trilyon \$’a ulaşmıştır.

5. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ DÜNYA EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Son on yılda yabancı iştiraklerin küresel düzeydeki üretim ve satışları dünya gayri safi yurt içi hâsılasından ve ihracatından daha hızlı artmıştır. Şöyle ki, doğrudan yabancı sermaye girişleri 1981-1990 döneminde %5.3, 1991-2000 döneminde %20.8; GSYİH 1981-1990 döneminde %3.2, 1991-2000 döneminde %4.4; mal ticareti 1981-1990 döneminde %3.3, 1991-2000 döneminde %9.6 oranında artış göstermiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları giderek ülkelerin ulusal üretimlerinden daha fazla pay almaktadırlar. Bu durum ülkelerin ihracatları için de geçerlidir. Tablo 4’te DYSY’nın ülke gruplarının GSYİH içindeki payları gösterilmiştir. Gelişmiş ülkelerde bu oran görece olarak küçük gibi gözükse de, bunun nedeni yabancı sermaye girişlerinin azlığı değil, bu ülkelerin GSYİH’larının büyüklüğüdür. Ayrıca bu oran gelişmiş ülkelerde de giderek artmaktadır.

¹¹⁷ Nahit Töre, “Dünyada Yabancı Sermaye Akımları,” Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Raporu, (Ankara:TCMB Yayınları, 2001), s.77-78.

Tablo 4. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Ülkelerin GSYİH'sı İçindeki Payları (%)

	2004	2005	2006	2007	2008
	%	%	%	%	%
Dünya	57	46	33	28	36
Gelişmiş Ülkeler	77	55	36	28	43
Gelişmekte Olan Ülkeler	31	32	28	27	28
Geçiş Ekonomileri	28	35	25	20	20

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableView/tableView.aspx?ReportId=2068>

1970 yılında dünya GSYİH'sının %4.5'i düzeyinde olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2004'de dünyada %57'e yükselmiştir. Tablo 4'te görüldüğü gibi, 2008 yılında bu oran %36 olmuştur, gerilemenin nedeni ekonomik krizdir.

Tablodan görüldüğü üzere yabancı direkt sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı en yüksek gelişmiş ülkelerde kendini göstermektedir. Aslında gelişime katkı açısından daha çok bu yatırımlara ihtiyaç duyan azgelişmiş veya gelişme yolunda olan ülkelere ülkeler göreceli olarak geçiş ekonomilerinden daha iyi bir durum gözlenmektedir.

Gelişmiş ülkelerde yapılan uluslararası üretimin büyük bir hissesi hizmetler alanında yer almaktayken, gelişmekte olan ülkelere ÇUŞ'lar tarafından yatırım için daha çok imalat sanayi seçilmektedir. Buna rağmen gelişmekte olan ülkelere de hizmetler sektöründe uluslararası üretim şeklinde bir faaliyet giderek daha önemli hale gelmektedir.

UNCTAD'ın bu konuda geliştirdiği Uluslararasılaşma Endeksine göre, 1996 itibariyle dolaysız yabancı sermaye yatırımlarından en çok yararlanan ülkeler sırasıyla Yeni Zelanda, Belçika, Lüksemburg, Yunanistan, Avustralya, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, Kanada, İspanya, Norveç, Danimarka, Portekiz, Fransa, İsviçre, Avusturya, Güney Afrika, Finlandiya, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri¹¹⁸, Almanya,

¹¹⁸ ABD'de doğrudan yabancı sermaye miktarı olarak çok yüksektir, ama gayri safi yurt içi hasılası 10 trilyon \$ civarında olduğu ve rasyolarda da esas itibariyle ona atıfta bulunduğu için endeks değeri küçük çıkmaktadır.

İtalya ve Japonya. Japonya dolaysız yabancı sermayeden çok yararlanan bir ülkeden ziyade yabancı sermaye gönderen bir ülke konumundadır.¹¹⁹

5.1. Dünya Ticareti Üzerindeki Etkileri

Gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından beklenen en önemli yararlardan biri dış açıklaırın giderilmesine yaptığı katkıdır. Öncelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin bilançosuna yaptığı ilk olumlu etki, yatırımların bir defalık bilanço üzerinde olumlu olarak yansımastır. Bunun dışındaki diğer bir olumlu etki ise, yabancı sermayeli şirketlerin dış pazarlardaki faaliyetleri yoluyla ülke ihracatının gelişmesine önemli bir katkı sağlamasıdır. Bununla beraber, yabancı sermayeli şirketlerin ülke dışına çıkardıkları kâr transferleri, üretimlerini gerçekleştirmek için yaptıkları ara ve yatırım malı ithalatı da döviz çıkışına neden olmaktadır. İhracat yolu ile sağlanan döviz katkısı, diğer döviz çıkışlarından fazla olduğu takdirde, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ödemeler dengesi açısından net etkisi pozitif olabilmektedir.¹²⁰

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çeşitli çalışmalar olmuştur. 1970-89 döneminde sanayileşmiş ülkelere 69 gelişmekte olan ülkeye yönelik doğrudan yabancı sermaye girişlerinin etkisini ele alan bir ekonometrik çalışmada, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bunun yanında belirtilmesi gereken bir husus da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iktisadi büyüme üzerindeki olumlu etkisinin görülebilmesi için, ev sahibi ülkedeki belirli bir beşeri sermaye düzeyine ulaşılması gerekmektedir.¹²¹

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için ihtiyaç duyulan işgücü, büyük ölçüde yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke tarafından karşılanmaktadır. İşsizlik açısından önemli sorunların yaşandığı gelişmekte olan ülkelere bu durum, istihdam bakımından elverişli olanaklar sağlamaktadır. Aslında gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye

¹¹⁹ DPT, (2000), **a.g.e.**, s.16.

¹²⁰ http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1721&id=87

¹²¹ http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1721&id=87

yatırımlarını çekmesinin önemli bir nedeni, düşük ücret düzeyidir. Özellikle üretimin emek yoğun aşamalarının gelişmekte olan ülkelere kaydırılması, bu ülkelere yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam artırıcı etkisinin yükselmesine yol açmaktadır.

Yatırım yapan yabancı sermayeli kuruluşlar, yabancı sermaye ve teknik bilgi ile birlikte çoğunlukla yönetici ve üst seviyede teknisyen niteliğindeki personeli de yatırım yapılan ülkeye getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki girişimciler yapmayı bilmedikleri bazı şeyleri onlarla beraber iş yaparak onlardan öğrenmektedir. Yabancı sermaye bankacılık, ihracat, üretim ve teknoloji konusundaki yönetim ve işletmecilik bilgisini de yaygınlaştırmaktadır.

Bu işletmeler en az iki farklı ülkeden örgütleri biraraya getirdiklerinden, taraflar bu karşılaşmadan veya ortaklıktan elde edecekleri diğer yararlar yanında bilgi ve becerilerini artırma olanağını da elde ederler. Gelişmekte olan ülkelerin işletmeleri açısından bilgi ve becerileri artırma, küreselleşen dünyada rekabet gücünü oluşturma bakımından çok daha önemlidir.

Türkiye, içinde bulunduğu coğrafyada yabancı sermayeyi büyük ölçüde çekebilecek bir bölge ülkesidir. Türkiye, Avrupa ile Asya'nın birleştiği noktada yer almaktadır. Jeopolitik konumu bakımından, Avrupa, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Akdeniz ile Karadeniz bölgelerinin özelliklerinin hepsinin birarada bulunduğu bir ülkedir. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ekseninde bir kavşak noktasında yer almaktadır.

Son beş yıl içinde artan doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonucunda, son iki yılda Türkiye'ye gelen 30 milyar dolara yakın doğrudan yabancı sermayenin 11 milyar dolarlık bölümü mali sektöre, 9.6 milyar dolarlık bölümü ulaştırma ve haberleşme sektörüne, 2.2 milyar dolarlık bölümü imalat sanayiine, 1.5 milyar dolarlık bölümü toptan ve perakende ticaret sektörüne, geri kalan 5.3 milyar dolarlık bölümü de çok sayıda değişik sektöre gitmiştir. Veriler ışığında görülen odur ki, yabancı sermaye en çok mali sektöre (ağırlıklı olarak bankalara) sonra ulaştırma haberleşme sektörüne (ağırlıklı olarak iletişim kuruluşlarına) ilgi göstermiştir. Bu yılın Ocak ve Şubat

aylarında gelen doğrudan yabancı sermaye miktarının çoğunluğu da yine mali sektöre gelmiştir.¹²²

5.2. İstihdam Piyasası Üzerindeki Etkileri

Özellikle az gelişmiş ülkeler için yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerine etkileri oldukça önemli boyutdadır. Çok uluslu şirketlerin belirli şirketleri takip ederek az gelişmiş ülkelere yatırım yaptıklarını ve uzun dönemde bu gibi ülkelerden kar bekledikleri için sabırla bu ülkelerde başa baş veya zararına üretim yaptıkları da gerçektir. Tabii ki bu süreçte şirketlerin ürettikleri markaları gelecekte gözden düşürmemek için aynı kalitede üretmeye devam etmeleri ve bunun yanında da zararlarını minimum düzeyde tutabilmeleri için maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadırlar.

Bu şirketler uzun dönem yurtdışından getirdikleri personelin istihdamı yerine, belirli bir dönem bu nitelikli yabancı personelle çalışma ve yerli personelin yetişmesinin akabinde yerli personeli daha ucuz işgücü olması sebebiyle istihdam etme yoluna gitmekte. Bu olgu yabancı sermayenin istihdama olan etkisini, özellikle, geliştirmekte olan ülkeler açısından öne çıkarmaktadır.

Somut örnek olarak Baku Coca Cola Bottlers gösterilebilir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra kurulmuş bu şirket ilk çalışma yıllarında onlarca yabancı ve pahalı işgücü istihdam ederken, bugün 2-3'den daha fazla yabancı personel istihdam etmemektedirler. Gerçekte yabancı personele özellikle az gelişmiş ülkelerde ödenen mahrumiyet paraları maliyeti önemli ölçüde etkilemektedir.

Yabancı sermaye yatırımlarının dünyada istihdama olan katkılarının pozitif olduğu kesin olmakla birlikte tam olarak kantitatif ölçüm yapmak mümkün değildir. Yapılan çok az sayıda çalışmalardan dünyada yabancı sermaye yatırımlarının istihdama olan katkıları hakkında sayısal bilgi edinilmiş olsada, bu konudaki veriler oldukça kısıtlıdır. Nihayetinde, bu konuda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hacmine bağlı olarak, gittiği ülkede istihdama katkıda bulunduğu kesin ama, bu yatırımlara bağlı

¹²² http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1721&id=87

olan istihdamdaki artış hızı, yabancı sermaye yatırımlarının artış hızından daha düşük düzeyde gerçekleştiği de söylenebilir.

Diğer yandan özellikle çok uluslu şirketlerin gerek izledikleri politika, gerekse gittikleri ülkede yatırımların şekilleri yukarıdaki açıklamalarımızla paradoksal durum ortaya koymaktadır. Şöyle ki, sanayi ülkelerinde durgun ekonomik gelişmeler, işgücü tasarrufuna yönelik teknolojiler, outsoursing, şirketlerin maliyet azaltıcı politika izlemeleridir.

5.3. Teknolojik Gelişmeler Üzerindeki Etkileri ve Teknoloji Transferi

Teknolojinin ne olduğunu doğru bir şekilde ifade etmek oldukça güçtür. Teknolojiyi endüstriyel bilgi stoku veya bilimsel teori ve kanunların endüstriye uygulanması şeklinde tanımlayabiliriz. Daha geniş anlamda, teknoloji, insan ve doğa, insan ve insan hakkındaki bilimsel bilgilerin belli amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulan tüm amaçlarını kapsamaktadır. Böylece teknolojinin işlevi, insanların mevcut yeteneklerinden en iyi tarzda yararlanmak ve mevcut olmayan yetenekleri ve bazı yetersizlikleri ikame ederek, insanı, iktisadi unsurlar arasında egemen güç haline getirmektir.¹²³

Uluslararası üretimde Türkiye gibi ülkeler açısından teknoloji akımları çok önemli bir rol oynadığı bir gerçektir. Teknolojik ilerleme ve gelişme de, büyük çapta araştırma ve geliştirme harcamalarını gerektirir. Dolayısıyla teknolojik yenilikler çokuluslu ve uluslar ötesi şirketler tarafından yapılmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin ileri sanayi ülkeleri ve çokuluslu şirketlerin elinde olan bu teknolojik avantajı ülkelerine çekebilmesi iki yolla mümkün olmaktadır:

- Teknik bilginin lisansa yönelik anlaşmaları, teknik yayınlar, ticaret resmi teknik yardım programları ve diğer haberleşme araçları ile;
- Özellikle yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar sayesinde yatırım yapılan ülkeye yeniliğin bizzat şirket tarafından getirilmesi ile.

¹²³ <http://www.kuresellojistik.com/haberler.asp?nws=20>

Birinci yolla teknoloji ithali ülkelere daha pahalıya mal olmaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarının gittikleri ülkelere geri teknolojilerini götürdüğü ve çokuluslu şirketler aracılığı ile teknolojinin transfer edilemeyeceği söylenmesine rağmen, bu transferin ve teknolojik gelişmenin gelişmekte olan ülkelere nasıl elde edilebileceği konusunda tutarlı öneriler getirilememektedir. Ve genelde yabancı sermayeli şirketlerin uluslararası yeni teknolojilerin yayılmasına katkıda bulunduğu, üretimin gerektirdiği teknolojiyi, üretim yaptıkları ülkeye getirmek zorunda oldukları belirtilmektedir.

Burada Ar-Ge'ye yönelik çalışma yapan yabancı sermaye yatırımının teknolojik niteliği de ayrıca önem arz etmektedir. Şöyle ki, eğer firma metal ve kömür madenciliği, petrol ve doğalgaz işletilmesi, ormana dayalı sanayiler, metal sanayileri, anorganik kimya sanayileri, kauçuk sanayi, tarıma dayalı sanayiler, silikat sanayileri, tarım, tekstil ve iş makineleri, takım tezgahları imalat sanayileri gibi ömrünü tamamlamış sektörlerle, petrokimya, elektronik, elektroteknik, otomotiv, ince kimyasal madde, ölçü kontrol donanımı, ince mekanik, petrol arıtımı, plastik ürünleri, ambalaj, makine sanayi, ilaç, tıbbi donanım sanayi, uçak, gemi, lokomotif, bilgisayar, dayanıklı tüketim malları, deterjanlar ve müstahzarları, ambalaj malzemeleri sanayi, sentetik iplik gibi ömrünü tamamlamaya geçiş aşamasında olan sektörlerde faaliyet gösteriyorsa, bu yatırımlara düşük ve geri teknolojiye doğrudan yabancı yatırımlar denmektedir.¹²⁴

Dğer yandan, eğer yabancı firma mikroelektronik, biyoteknoloji, uzay teknolojisi, yeni enerji, robotik, foto aktif, kompozit malzemeler, telekomünikasyon, elektronik seramikler, mühendislik plastikleri, optik elyaflar, süper sıvı ve süper iletken malzemeler, füzyon enerjisi, membran teknolojisi gibi alanlarda faaliyet gösteriyorsa, bu yatırımlara da, yüksek ve ileri teknolojiye doğrudan yabancı yatırımlar denilmektedir.¹²⁵

Dolayısıyla bu konuda, yabancı sermaye yatırımlarının gelmiş olduğu sermaye çeken ülke ülke idarecilerinin de aktif ve basiretli bir tutum izlemesi gerekli olmaktadır. Ülkede ulusal bilim ve teknoloji politikasının oluşturulması ve ilgili tüm kamu-özel-üniversite kuruluşlarının güçlü işbirliği sağlanırsa ve en önemlisi Ar-Ge harcamaları çeşitli yöntemlerle teşvik edilirse, ÇUŞ'lar sadece deneysel geliştirme değil, aynı

¹²⁴ Mehmet Altan, 'Köylü'ler Ne Zaman Manşet Olur (Üçüncü Basım, İstanbul:Zaman Kitap Yayıncılık, 2001), s.27.

¹²⁵ Aynı., s.26.

zamanda bilimsel araştırma katkısını da yatırım yapılmış ülkede gerçekleştirmek isteyecektir. Bu da ev sahibi ülkenin gelişmiş teknolojiyi ithal etme, özümseme, teknolojiyi bir üst aşamada ve kalitede üretebilme kapasitesine ulaşma ve nihayet ihraç etme süreçlerini başarıyla tamamlaması anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte, bu ülkelerdeki girişimcilerin yapamadıkları bazı şeyleri onlarla beraber iş yaparak onlardan öğrenmektedir. Yabancı sermaye bankacılık, ihracat, üretim ve teknoloji konusundaki idarecilik ve işletmecilik bilgisini de yaygınlaştırmaktadır. Çünkü sadece teknolojinin transferi yeterli olmamakta bu teknolojinin ülke şartlarına uyumlaştırma süreci ve uygulanacak teknik ve idari elemanların yetiştirilmesi de önem taşımaktadır. Yabancı sermayenin bu konuda da yardımlarının olacağı gerçektir.

Yabancı sermayeli kuruluşların teknoloji transferi ve yönetim bilgisi etkisini sadece doğrudan etki şeklinde sınırlandırmak doğru değildir. Zira, çoğunlukla yabancı sermaye ile gelen teknoloji milli kuruluşlarca öğrenilerek üretime uygulanmakta yönetim ve işletmecilik bilgileri de yerli müteşebbislere rehberlik etmektedir.

Teknoloji transferi ile ilgili en önemli söylenmesi gereken, ÇUŞ'ların Ar-Ge gibi harcamalarını kendilerinin karşılamasıdır. Bunun yavru firmanın bulunduğu ülke ekonomisine olumlu ve sakıncalı iki etkisinden sözedilebilir. Olumlu etki bakımından, kısa vadede ülkenin bu Ar-Ge harcamasına kaynak aktarmaması ve dolayısıyla ülkeden döviz çıkışının engellenmesidir. Ama daha fazla önem taşıyan sakıncalı durum ise, uzun dönemde ülkenin bu inovasyon sürecinden geri kalması ve sonra bu yüksek teknoloji için çok büyük kaynakların aktarılması zorunda kalınmasıdır.

Teknolojik olarak gelişmiş ülkelerde Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan kaynakların GSYİH içindeki payı %1'i aşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere ise durum çok farklıdır. Çoğu gelişmekte olan ülkede Ar-Ge'ye ayrılan bir kaynak yok gibidir. Hatta istatistiksel açıdan rapor edilen rakamların güvenilirlikleri dahi tartışmalıdır. Bu ülkelerde Ar-Ge'ye ayrılan kaynakların GSMH içindeki payı ortalama %1-0.1 arasında değişmektedir. Ar-Ge harcamalarına göre ülkeler genel olarak dört gruba ayrılabilir:

1. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı %1.5'inin üzerinde olan ülkeler. Bunlar teknoloji lider ülkelerdir.

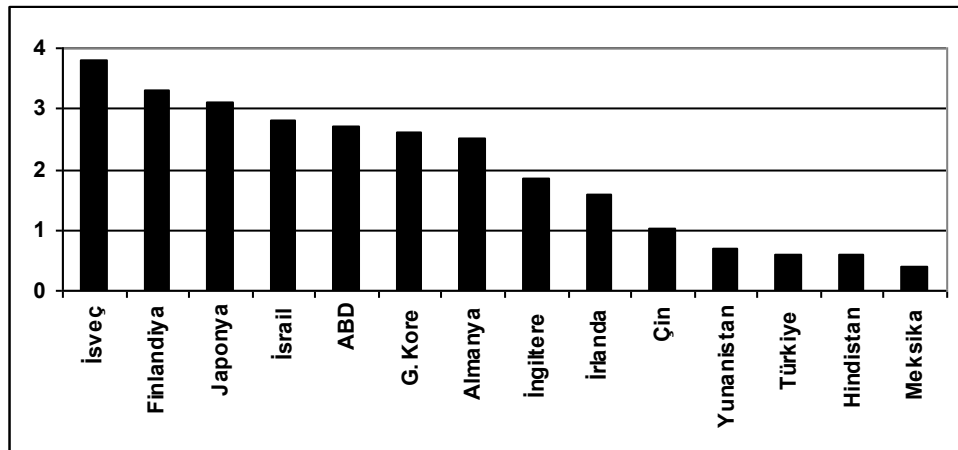
2. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı %1-1.5 arasındaki ülkeler. Bunlar yüksek teknoloji ülkeleridir.

3. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı %0.5-1 arasındaki ülkeler. Bunlar orta derecede teknolojiye sahip ülkelerdir.

4. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı 0.5'in altında olan ülkeler. Bunlar düşük teknoloji ülkeleridir.¹²⁶

Şekil 1'de görüldüğü üzere 2000 yılında GSMH'nın sadece %0.6'sını Ar-Ge'ye harcamış olan Türkiye, orta derece teknoloji ülkeleri grubunda yer almıştır. Bu oran Finlandiya'da %3.3, İsrail'de 2.8, İsveç'te %3,8, Japonya'da %3.1, ve ABD'de de %2.7'dir. Karşılaştırma yapılmış ülkelerden sadece Hindistan ve Meksika oransal olarak, Türkiye'den daha az Ar-Ge harcaması gerçekleştirmektedirler.

**Şekil 1. Seçilmiş Ülkelerin Toplam Ar-Ge Harcamalarının
GSMH İçindeki Payı* (2000)**



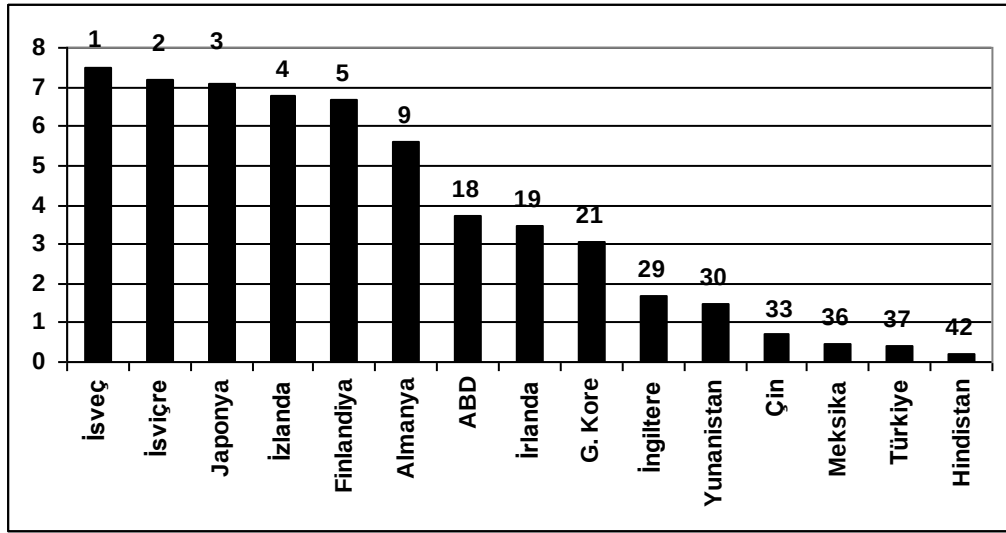
Kaynak: Türkiye'de Girişimcilik, (WCI-2001), TÜSİAD, İstanbul, Yayın No: 340, Aralık 2009

2002 yılında Japonya Ar-Ge harcamalarını yoğun olarak özel sektöre gerçekleştirirken, ABD'de ve Avrupa'da devletin bu alandaki yatırımlarının daha fazla olmasını görmekteyiz. 2002 yılı ABD milli gelirinin %2.7'sini Ar-Ge harcamaları için rezerv edilirken, AB ortalaması ise, %2 ile ABD standardının nazaran daha alt düzeyde kalmaktadır. Buna rağmen, AB üyesi Finlandiya, ülke milli gelirinin %3.5'ini Ar-Ge

¹²⁶<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:xZAOzQD8HeUJ:www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ead/tanitimkoordinasyondb/turkiyesayi15.doc+Ar-Ge+harcamalar%C4%B1na+g%C3%B6re+%C3%BClkeler+genel+olarak+d%C3%B6rt+gruba+ayr%C4%B1labilir&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

harcamaları için ayırmakla dünyada bu konuda liderliğini sürdürüyor. Japonya’da %3 Ar-Ge payı ile Finlandiya’nın hemen arkasında yer almaktadır. Almanya, Fransa gibi ülkeler ise AB ortalamasının üzerinde olmak ile birlikte ABD’nin altındalar.

Şekil 2. Bazı Ülkelerde 1000 Kişiye Düşen Ar-Ge Personeli Sayısı* (2002)



Kaynak: Türkiye’de Girişimcilik, (WCI-2001), TÜSİAD, İstanbul, Yayın No: 340, Aralık 2004

Dünyada gelişmişlik göstergesinin belirlenmesi açısından bin çalışan başına düşen Ar-Ge çalışanı önemli bir kriterdir. Teknolojik açıdan gelişmişlik düzeyi ileri sahfalarda olan ülkelerde 1000 kişiye düşen Ar-Ge personeli sayısı 5’in üzerindeyken, sanayileşme yolunda olan ülkelere bu rakam oldukça küçük haddedir. Şekilde belirli ülkelere 2000 yılında 1000 kişiye düşen Ar-Ge personeli sayısı gösterilmiştir. WCI 2001’e göre, 2000 yılında her 1000 çalışan şahısa düşen Ar-Ge personeli açısından, Türkiye 49 ülke arasında 37. sırada yer almıştır. Bu sayı Türkiye’de 0.4 kişidir ve bu karşılaştırma yapılan ülkeler arasında en düşük rakamdır. Buna karşılık aynı yıl, gelişmiş ülkelere bu rakam 4’ün üzerindedir.

2002 yılında Finlandiya 1000 kişiye düşen 17 Ar-Ge personeli ile açık ara önde gitmektedir. AB ortalaması ise her bin çalışana altı araştırmacı düzeyindedir. ABD’de ise her bin çalışana dokuz Ar-Ge personeli düşmektedir.

Ayrıca, ABD, Avrupa ve Japonya dünyada yapılan toplam Ar-Ge harcamalarının %95'ini üstlenmiş durumdadırlar. Dolayısıyla, hemen hemen tüm yeni buluşlar da bu ülkelerden çıkmaktadır.¹²⁷

Araştırmanın ürünü olarak adlandırılabilir olan brövelerde ise, ABD ve AB eşit oranlar ile dünya payının %70'ni paylaşıyorlar ve işin ilginç yanı 90'lı yıllarda AB'nin bröve üretim hızı ABD'nin üzerinde seyretmiştir. Bu iki süper gücü Japonya izlemekte ve arkadan da önemli bir takipçi gelmemektedir.¹²⁸

Ar-Ge harcamaları içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yüksekliği, o ülkenin bilimsel gelişiminde önemli bir kıstas olarak kabul edilmektedir. Bu alanda Anglo-sakson ülkelerin önde gittiği görülmektedir. Zira önde gelen üç ülke sırası ile İngiltere, Kanada ve ABD'den oluşmaktadır. Sadece ABD'de 2000 yılında doğrudan yabancı yatırımcılar Ar-Ge harcamalarına 19.7 milyar \$'lık bir katkıda bulunmuşlardır.¹²⁹ Bu üç ülkeyi Rusya ve AB izlemektedir. Yine Macaristan'daki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yarısı Ar-Ge harcamaları ile bağlantılı bilişim sektöründe aktarılmıştır. Bu nedenledir ki, ülkedeki Ar-Ge teşviklerinden yararlanmak üzere bu konu ile ilgili yabancı iletişim firmaları, doğrudan yabancı yatırımlar için bu ülkeyi tercih etmektedirler.

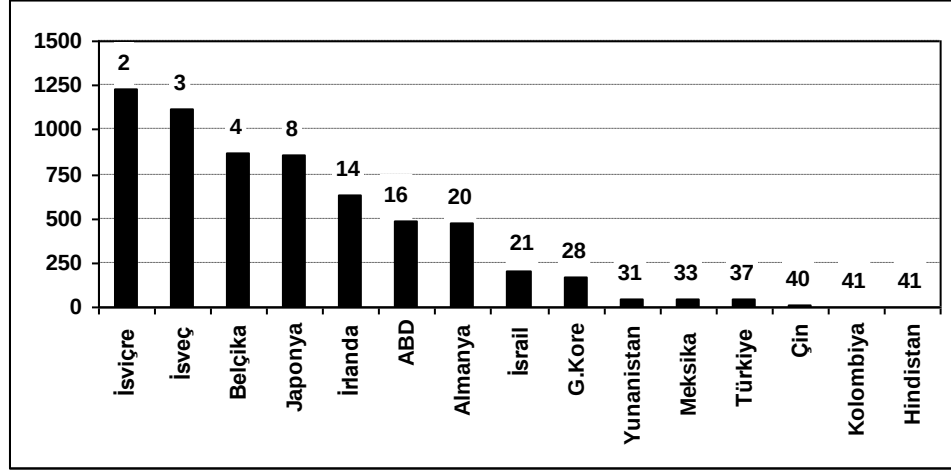
Ar-Ge harcamalarının doğal uzantısı olan patent başvurularının miktarına baktığımızda, gelişmiş ülkelerin ezici liderliği daha iyi anlaşılır. Şekilde bazı ülkelere 1999 yılında 100.000 kişiye düşen patent sayısı gösterilmiştir. Görüldüğü üzere, oransal olarak en fazla patent sahibi ülke İsviçre'dir. Şekil 3'te maalesef Türkiye'nin 37. sırada olduğunu görmekteyiz.

¹²⁷ Ercan Kumcu, "Ekonomide Zor Konular (10), " **Hürriyet Gazetesi**, (29 Şubat 2004), (Çevrimiçi), www.hurriyetim.com.tr, 29 Şubat 2004.

¹²⁸ Eser Karakaş, "Gri Maddenin Serencamı," (13 Mart 2004), (Çevrimiçi), www.gazetem.net, 13 Mart 2004.

¹²⁹ Töre, **a.g.e.**, s.85-86.

Şekil 3. Bazı Ülkelerde 100.000 Kişiye Düşen Patent Sayısı* (2008)



Kaynak: Türkiye’de Girişimcilik, (WCI-2000), TÜSİAD, İstanbul, Yayın No: 340, Aralık 2008

Bu konuda dünyanın en önemli kuruluşlardan biri, Avrupa Patent Anlaşması’dır. Bu daireye 2000 yılında gerçekleşmiş toplam başvuru sayısı 142.940 bin olmuştur. 2001 yılında bu rakam artarak 160 bin başvuruyu geçmiştir, 2002 yılında ise bu sayı daha da çoğalarak 180 bine ulaşmıştır. Kurumda binlerce personel görev yapmaktadır. 2001 yılındaki başvurulardan yalnızca 35 bini kabul edilmiştir. Bu sayı 2002 yılında da 40 bin gibi rekor bir düzeye kadar ulaşmıştır.

Patent başvurularının ile ilgili olarak yoğunlukla başvuru gerçekleştirilen branşların başında ise, bilgisayar programcılığı, biyokimya ve genetik teknoloji gelmektedir. Başvuru sahiplerinin geldiği köken sıralamasında ise, sayı itibariyle ABD, Japon ve Almanlar ilk üç sırayı paylaşmaktadırlar. 2002 yılında dünya ölçeğinde sadece Japonya’dan 400 bin patent başvurusu yapılmıştır. Türkiye’de bu rakam 3-4 binle sınırlıdır.¹³⁰ Avrupa kıtasında patent başvurularına yönelik ortaya çıkmış mevcut sıralamada, Almanya %20 düzeyindeki başvuru ile ilk sırada bulunmakta, bu ülkeyi %6.7 ile Fransa takip etmektedir. Avrupa Patent Anlaşması Kurumunun, artan patent başvurularından elde etmiş olduğu 2001 yılında 830 milyon Euro gelir sözkonusu

¹³⁰ Gila Benmayor, “Ar-Ge’de Biz Neredeyiz Onlar Nerede,” **Hürriyet Gazetesi**, (16 Mart 2004), (Çevrimiçi), www.hurriyetim.com.tr, 16 Mart 2004.

olmuştur. Aslında kurumun misyonu bakımından kâr amacı gütmmediği açıktır, fakat patent hakkı konusunda yaşanan ciddi gelişmeler dolayısıyla ortaya çıkmış olan bu kazanç, önümüzdeki yıllarda patent hakkı ücretinin belli oranda azaltılması sonucunu ortaya koyacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA: AZERBAIJAN’DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI, SWOT ANALİZİ

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
- Siyasal istikrarın mevcudluğu; - Yabancı sermayeyle ilgili yasal altyapı; - Azpromo’nun (azerbaijani export & investment promotion foundation) kurulmuş olması - Görece düşük oranlı vergiler; - Adam başına düşen GSYİH’nın son yıllarda hızla artışı bağlamında satın alma gücünün yükselmesi; - İşgücü piyasasının esnekliği ve yerel mobilizesinin yüksekliği; - Ucuz işgücü kaynakları; - Son yıllarda yabancı sermayenin işini kolaylaştırma amaçlı alınan önlemler (single window, one stop vb.); - Enerji fiyatlarının görece düşüklüğü; - Uluslararası mali kurumlarla (IBRD, IMF vb.) Yapıcı işbirliği; - Ekonomide kamu-özel sektör payının giderek özel sektör lehine değişmesi; - Emek piyasası düzenlemelerinin oldukça liberal ve esnek bir içeriğe sahip olması; - Dalgalı döviz kuru rejiminin uygulanması; - Faiz oranı serbestisi; - Tam konvertibilitenin sağlanması;	- Etkin olmayan mahkeme sistemi; - Geç işleyen özelleştirme; - Son yıllarda ortaya çıkan iki rakamlı enflasyonist eğilimler; - Yıllar itibariyle petrol-dışı bütçe açığının petrol-dışı gsyih’ya oranının sürdürülemez boyutlarda (yüzde 20’lerin üzerinde) seyretmesi; - Devasa kayıt-dışı ekonominin varlığı; - Yerel firmalarda profesyonel yönetimin eksikliği; - Telekomünikasyon şebekesinin yetersizliği ve görece pahalı olması; - Bankacılık ve sigortacılık sisteminin, menkul kıymetler piyasasının az gelişmişliği; - Sermaye piyasasının sığılığı ve tabana yayılmaması; - İşgücünün yabancı sermayenin aradığı kalitatif özelliklerden uzak olması; - Altyapı yetersizliği; - Yatırım teşviklerinin yetersizliği; - Yasal bazda iyileşmelere rağmen bürokrasinin etkin olmayan işleyişi; - Resmi istatistiklerin güvenilir olmaması.

- Çeşitli uluslararası kurumların iş-yatırım ortamı ve ekonomik özgürlükler alanıyla ilgili raporlarında genel ülke puanının giderek yükselmesi; - Ülke ekonomisinin rekabet gücünün dünya ortalamasının üzerinde olması; - Ülkenin dünya ticaretindeki payının hızla artması; - Eğitim düzeyinin yüksek olması; - Makroekonomik açıdan istikrarlı bir ortamın olması; - Ucuz doğal kaynaklara, genç nüfusa ve işgücüne sahip olması	- Liberalleşme konusunda uygulanan tedrici reformların hızının görece düşük kalması; - Sanayinin petrole dayalı olması ve petrol sektörünün özelleştirilmemesi; - Toprak mülkiyetinin ticarileştirilmesi konusunda yaşanan sıkıntılar; - Eğitimli ve kalifiye işgücünün yurtdışına göçü, bölgelerde yaşanan işgücü sıkıntısı; - Kamunun ekonomideki payının düşük olmasına rağmen, devletin ekonomik birimlerin kararlarında belirleyici ve imperatif bir rol üstlenmesi; - Şirketler hukuku kalitesinin düşüklüğü, rekabet mevzuatının ve uygulama çerçevesinin eksik olması, tekel konumundaki verimsiz kamu işletmeleri; - Yüksek düzeyde yolsuzluk ve kayıt dışı ekonominin varlığı; Ekonomik ve dış ticaret özgürlüklerinin aşağı düzeyde olması.
---	--

Fırsatlar	Tehditler
- İç piyasanın gelişme potansiyeli; - Dünya ticaret örgütü'ne tam üyelik perspektifinde gümrük engellerinin azalması; - Hızla öğrenen işgücü potansiyeli; - Son yıllarda petrol-dışı sektörlerde (turizm, tarım, inşaat vb.) Gözlenen gelişmeler; - Yasal bazda yapılan iyileştirmelerin siyasal irade ve uygulamalarla bütünleştirilmesi halinde ülkenin yabancı sermaye açısından çekici hale	- Ekonominin bütünüyle ham petrol ve petrol ürünlerine bağımlı olması; - Ar-ge harcamalarının GSYİH oranının yüzde 0,5'in altında olması; - Yetersiz teknolojik altyapı; - Teknik eğitim düzeyinin aşağı olması; - Ülkede yüksek yolsuzluk seviyesinin mevcudluğu;

gelmesi; - Ülkede yatırım ortamının iyileştirilmesi yönündeki çabaların yoğunluğu; - Petrol dışı sektörlerin gelişimi konusunun ülkenin en önemli gündem maddesini oluşturması; - Serbest ekonomik bölgelerin ve teknoparkların kurulması, bilgi-iletişim teknolojileri sektörünün öncelikli sektör olarak geliştirilmesi konusundaki çalışmalar; - Turizmin gelişimi bakımından elverişli doğal, tarihsel ve kültürel zenginliklerin varlığı; - Petrol-kimya sanayinin gelişimi için gereken hammadde ve bilgi düzeyinin mevcutluğu; - Ulaşım-haberleşme, bankacılık-finance, inşaat, endüstriyel tarım vb. Sektörlerinin yüksek gelişim potansiyeli.	- Ermenistan’la savaş olasılığı; - Küresel mali krizden olumsuz etkilenme; - Rekabetçi bir ekonominin olmaması; - İç piyasanın küçüklüğü; - Yasal mevzuatın çok sık değişmesi; - Ülkenin tanıtım eksikliği; - İhracat gelirleri içerisinde, bütçe gelirlerinin oluşumunda ham petrolün mutlak üstünlüğe sahip olmasının ülkeyi petrolün dünya piyasalarındaki fiyat konjonktürüne oldukça duyarlı hale getirmesi; - Petrol gelirleriyle ilgili büyük beklentilerin devletin ekonomideki ağırlığını artıracak şekilde yatırım faaliyetlerine özendirilmesi; - Artan petrol gelirlerine bağlı olarak ulusal para biriminin değerlendirilmesi ve dış ticaret hadlerinin bundan olumsuz etkilenmesi.
--	--

1. GÜÇLÜ YÖNLER

1.1. Siyasal İstikrarın Mevcutluğu

Her bir ülkede, ekonomik kalkınma için öncelikle siyasi istikrar ve bu istikrarı devam ettirecek bir iradenin yöneticilerde olması cazgeçilme gerekliliktir. Siyasi istikrar, yürütülen ekonomik programın kesintiye uğramayacağını, yapılmış yatırımın hayal kırıklığı ile sonuçlanmayacağı ile ilgili olarak piyasalara güven vermelidir.

Azerbaycanda da eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyevin iktidara gelmesinin ardından sağlanan çok güçlü siyasi istikrar ve var olan siyasi istikrarın devamı için gereken irade adına endişeye sevk edici belirsizlikler İlham Aliyevin Cumhurbaşkanı seçilmesi ile minimum seviyeye çekilerek beklentiler olumlu kılınmıştır. Burada eski Cumhurbaşkanının çizmiş olduğu rotayı yeni yönetim takımının başarı ile takip etmesi tabii ki temel faktördür.

Günümüz Azerbaycan'ında sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması, işsizliğin azaltılması, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi ve Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik ilişkilerinin genişlemesi yönünde önemli adımlar atılmıştır ve bugün de bu proses başarılı bir şekilde sürmeye devam etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında adeta anahtar rolü oynamaktadır. Ekonomik iyileşme, daha çok petrol sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımlarla desteklenmektedir.

Azerbaycan'a yapılan yabancı sermaye akımı; uluslararası finans kuruluşlarının kredileri, doğrudan konulan sermayeler, petrol primleri, diğer kredi ve sermayeler şeklinde olmaktadır. Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük çoğunluğu kredi karakterli olup, gelecekte ilave faizlerle geri verilecektir.

Petrol dışı sektörlerle de yapılan yatırımların ülke yönetimine desteklenmesi bu alanda da yeni yatırımları hızla arttırmakta ve ülkede başta istihdam olmakla birçok alanları çarpan etkisi ile büyütülmektedir. Tabii ki, bu uzun dönemde ülkenin gelişmiş ülkelerin sırasına dahil olmasını sağlayacaktır.

Siyasi istikrarın mevcut olmasının nedenli gerekli ve önemli olduğunu komşu Türkiye örneğinde de rahatlıkla izlemlemek mümkündür. Zira, siyasi istikrarın oluşması bu ülkede de kısa bir zamanda gerek enflasyon, gereksede diğer ekonomik göstergelerin hızla iyileşmesine neden olmuştur.

Bazı çevrelerce az gelişmiş ülkelerde siyasi istikrarın oluşturulması için atılmış adımları radikal olması olumsuz eleştirilere maruz kalsada Sovyetlerin dağılması ile yeni dünya düzenine ayak uydurması greken ülkelerde bu kaçınılmaz olgudur dememiz mümkündür.

Sonuçta yapılmış istatistiksel araştırmalar ve kamu oyu Azerbaycan'da siyasi istikrarın mevcut olduğunu ve yabancı yatırım yönlü ekonomik gelişmenin başarılı bir şekilde sürdüğünü ortaya koymaktadır.

1.2. Yabancı Sermaye İle İlgili Yasal Altyapı

Azerbaycan'a yabancı sermaye yatırımının hukuki ve ekonomik ilkelerini "Azerbaycan Cumhuriyeti Yabancı Sermaye Kanunu" belirlemektedir. Kanun yabancı maddi ve mali kaynaklardan iyi sonuçlar sağlayabilecek şekilde faydalanmaya, modern donatım ve teknolojinin Azerbaycan'a aktarılmasına yöneliktir. Bu kanun yabancı yatırımcıların Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yatırım yapma haklarını garanti altına almaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hiç bir ayırım yapılmadan yabancı yatırımcılar - yabancı tüzel kişiler, yabancı vatandaşları, uyrukluğun bulunmayan kişiler ve yabancı ülkelerde oturan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları (ikamet ettikleri ülkelerde işadamları olarak sicil ve kayıt yaptırdıkları halde), yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlar olabilir.

Yabancı yatırımcıların yasal hakları Azerbaycan vatandaşları ve tüzel kişileri (işbu kanunla öngörülen yasaklar hariç, temin edilmiş emlak hakları, yatırım alanları) için sağlanmış koşullardan az olamaz. Ancak ekonominin geliştirilmesi tercih edilen iş koşullarında veya bazı bölgelerde Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarınca yabancı yatırımcılar için ek vergi kolaylıkları ve diğer teşvikler verilebilir.

Azerbaycan'da yabancı yatırımın tam hukuki garantisi olan bu kanun, diğer kanunlar ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalarla garanti edilir. Yatırımdan sonra yürürlüğe giren Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu yatırımı, yatırımcıyı olumsuz etkiliyorsa, bu durumda yabancı yatırımcı 10 yıl eski kanunlara göre faaliyetini devam ettirir. Kanunda yapılmış değişiklik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savunma, milli güvenlik, milli barış, çevrenin korunması, vergi, kredi ve finansman ile moral ve halkın sağlık durumuyla ilgiliyse adigeçen hüküm geçersizdir.

1.3. AZPROMO'nun (Azerbaijani Export & Investment Promotion Foundation) Kurulmuş Olması

AZPROMO (Azerbaycan İhracat ve Yatırım Teşvik Kurumu) Azerbaycan devleti tarafından 2003 yılında kurulmuştur. Bu kurum ekonmomi ile devlet arasında, özellikle yatırımcılar, bölgesel üreticiler ve hükümet arasında bir köprü rolünü oynamaktadır. Bağımsız bir kuruluş olan AZPROMO'nun amacı ülkenin eşit seviyyede kalkınmasını sağlamak, ülkeye yabancı sermayenin getirilmesi ve teşvik edilmesi için programlar düzenlemek ve bununla yoksulluğa karşı stratejiler çerçevesinde özellikle köylerde yeni iş yerleri oluşturmaktır. İlk olarak kuruma yabancı ülkelerden direk yatırımları teşvik etmek planlaştırılmasına rağmen 2005 yılının temmuz ayından kuruma yerli malların ihracını desteklemek sorumluluğu verilmişti.¹³¹

AZPROMO sermaye siyaseti alanı ile ilişkili hükümet ve iş dünyası arasında dialog oluşturarak ülkede çalışan yerli ve yabancı iş adamları ile görüşlerin organize edilmesi, onların problemlerinin tespit edilmesi ve bu problemlerin çözülmesi için müzakirelerin aparılması, sonuç olarak mevcut sermaye çevresinin iyileştirilmesi ile ilişkili teklifler hazırlıyor. Zira, bu tekliflerin hazırlanması ve müzakire süreçleri sonucunda onlarca sorunun ortadan kalkması için başarılı adımlar atılmıştır.

¹³¹ http://www.azgroup.diwebfabrik.com/main/index.php?option=com_content&task=view&id=123&Itemid=207&lang=az

Yabancı sermayenin ülke ekonomisini tercih etmesi için marketin araçlarından olan konferans, seminer ve iş görüşmeleri teşkili bu kurumca başarılı bir şekilde yapılmıştır ve bu proses de devam etmektedir. Dünyada tanınmış ve Azerbaycanın komşu ülkelerinde faaliyyet gösteren, ama Azerbaycan’la ilişkisi olmayan şirketler ile ilgili bilgilerin araştırılması ve yerli iş adamları ile ilişkilendirilmesi, yerli ve yabancı yatırımcıları ortak olarak işletmeler kurmalarına da çeşitli araçlarla yardımcı olan bu kurumun önemi bu girişimlerin sonuç vermesi ile daha da iyi anlaşılmaktadır.

AZPROMO’nun asli amacı Azerbaycan ekonomisini eşit şekilde geliştirmektir. En önemlisi ise Azerbaycanda petrol sektörü ile ilişkili olmayan doğrudan yabancı yatırımları artırmak, ihracat yönümlü gelişmek ve ekonomik kalkınmanı sağlamaktır. “Made in Azerbaijan” markasının uluslararası pazarlarda tanıtılması¹³² da en önemli amaçlardan biri olmaktadır.

Hem yabancı yatırımcılar, hem de yerli üreticilerin Azerbaycan Cumhuriyeti içinde ticaret anlaşmaları veya uluslararası pazarlarda gerekli olan hukuk danışmanlığında AZPROMO’nun rolü herkes tarafından bilinmekte ve takdir edilmektedir.

Diğer yandan Kurum zamanında Azerbaycan’ın yerli mallarının uluslararası pazarlara ulaşması amacı ile yabancı ülkelerle iş görüşmeleri yapmaktadır, bir nevi pazarlama faaliyetine yardımcı olmakta ve ödemeler dengesinin olumlu gelişimine destek vermektedir.

Kurum genel olarak problemlerin çözülmesinde aracı olarak, gerekli devlet kurumlarına sorunun ulaştırılmasına yardım etmekte ve işletme alanının geliştirilmesinde Azerbaycan hükümetinin danışmanı gibi faaliyetini başarı ile sürdürmektedir.

AZPROMO ülke içinde ve yabancı ülkelerde temsilcilikler açmaya devam ediyor. Azerbaycan içinde batı ve güney bölgesinde temsilcilikleri ofisleri artık açılmış ve faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Kurumun ilk temsilciliği Kazakistan’da açılmış ve yeni temsilciliklerin açılması yolunda da iş faaliyetleri devam etmektedir.

¹³² http://www.az-group.diewebfabrik.com/main/index.php?option=com_content&task=view&id=123&Itemid=258&lang=az

1.4. İşgücü Piyasasının Esnekliği Ve Ucuz İşgücü Kaynakları

Ülke ekonomisinde bağımsızlık sonrası yaşanan geçiş ve durgunluk nedeniyle iş gücünün büyük bir kısmı istihdam dışında kalmıştır. Bunda bilgi işlem kaynaklarının yoğun kullanımı gençler arasında yaygın ve popüler olsa da orta yaş ve üzeri nüfus çoğunlukla bu gereçlerin kullanımına direnç göstermesi etkin olmaktadır. Yeni dünya düzeni ve gelişmiş teknolojilerin özellikle devlet destekli ön planda tutulması genç nüfusun yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen işgücü talebi bakımından şansını arttırmaktadır.

Ermenistanın “Yukarı Karabağ”ı işgali sonucu 1 milyona yakın insanın cebren göçe zorlanması, toplam nüfusu 9 milyon olan ülkede istihdam problemini derinleştirmiştir. Bu nüfusun hatırı sayılır miktarının hala çok zor şartlarda yardımların sayesinde ayakta kalması ilgili kaynağın istihdamının bugününü ve geleceğini ciddi tehdit altında tutmaktadır.

İşgücünün uluslararası dolaşımı istihdam oranına pozitif etki gösterse de, işsizlik Azerbaycan için başlıca problem olmaya devam etmektedir. Ücretlerin göreceli düşük olması, kalifiye işgücünün Rusya, Türkiye ve İran gibi komşu ülkeler olmak üzere, dünyanın değişik ülkelerine gitmesine sebebiyet vermektedir. Çoğunluğu gençlerden oluşan ülkeyi terk edenlerin sayısında son yıllarda artış kaydedilmiştir. 2005 yılından itibaren hükümetin sosyal reformlara ağırlık vermesinin amaçları arasında göçün durdurulması da bulunmaktadır. Buna örnek olarak yabancı ülkelerde devlet kaynaklı ve destekli eğitim almak için oluşturulmuş imkanlar önem arz etmektedir. Zira, bu girişimin önemli ölçüde dışarıya çıkmış genç nüfusu ülkeye çekmekte önemli olduğu rakamlarla sabittir.

Toplam nüfusun istihdam oranında yıllara göre çok az değişim gerçekleşmiştir. 1998 yılında nüfusun %53.4’ü, 2000’de 56.8’i 2005 yılında ise %60’ı istihdam edilmiştir. İstihdamın sektörel dağılımı, özellikle sanayi ve tarım sektörü açısından değişmektedir. Toplam istihdam içinde ikincisinin ağırlığı artmıştır. Tarımda çalışanların oranı 1998 yılından sonra önemli derecede artmıştır. Hizmetler sektörü de artış göstermektedir.

Bu arada inşaat sektöründe çalışanların ağırlığı %5 oranında sabit olarak kalmaktadır. Aslında bu durum hızla artan yeni inşaatlarla tezat oluşturmaktadır. Tezadın sebebi ise kayıtdışı istihdamdır.

Petrol ve gaz üretimi ile ilgili alanlarda istihdam edilen işgücünün en yüksek gelire sahip olduğu, ortalama en düşük aylık gelirin ise sağlık sektöründe olduğu görülmektedir. Resmi rakamların yansıttığı bu durum, genel olarak doğrudur. Sağlık sisteminde olduğu gibi, devlet müesseselerinde bile hizmetin gayri-resmi olarak paralıya çevrildiği resmen açıklanamasa da bir gerçek olduğu söylenmektedir.

İlginç olan, devlet hastanelerindeki tıbbi cihazların bazen burada çalışan doktor ve hemşirelerin şahsi kaynakları ile alınıyor olmasıdır. Burada gizli bir karşılıklı anlaşma durumundan bahsedilebilir. Neticede resmi maaşları en az artan kesim, tıp alanında çalışanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu doktor ve diğer hastane personelinin ülkenin ilgili sektörünün gelişimi için kendilerinin yapabileceklerinin en fazlasını ortaya koymalarında bir örnek olarakta karşımıza çıkmaktadır.

Devlet sektöründe (kamu işletmeleri ve yönetim organlarında) çalışanların oranı, 1990'dan itibaren sürekli olarak azalmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi sistemine geçişle ilgili olarak, 1990 yılında %70 olan kamu sektörünün istihdamdaki payı 2005 yılında %30'a inmiştir. Bu olgu liberalleşme sürecinde olan Azerbaycan ekonomisinin olumlu bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2005 yılı sonu verilerine göre ülkenin emek gücü 3 milyon 906 bin 500 kişidir. Bu toplam nüfusun %46.7'sine tekabül etmektedir. Resmi rakamlara göre bunun 3 milyon 850 bin 200'ü istihdam edilmektedir. Aynı dönemde resmi olarak işsiz statüsü alanların sayısı 56 bin 300'dür. Tabii bu rakamın düşük olmasının nedeni, bunun ilgili bakanlığına müracaat ederek işsiz kaydolanlardan ibaret olmasıdır. İstihdam sayısı da buradan yola çıkılarak hesaplanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde işsizlik oranının belirlenmesine yönelik olarak, istatistik kurumlarının toplum arasında değişik sorgulamalar yaptığı bilinmektedir. Dolayısıyla, bu tür bir yöntem üzlenmediğinden, resmi rakam olan %1.5 işsizlik oranı yanında, yapılan farklı araştırmalarca %16-25 arasında çok daha büyük işsizlik oranları tahmin edilmektedir. İşsizlik oranının bu seviyyede yüksek olması nedeniyle ülkede ücretler düşük seviyyede kalmıştır. Üretim

faktörü olarak işgücü ödemeleri, toplam maliyetler bakımından avantaj sağlamaktadır. Sonuçta işgücünün ucuz olması, yatırım yapmayı teşvik eden unsurlardan biri olarak Azerbaycan ekonomisi için pozitif etki oluşturmaktadır.

1.5. Yabancı Sermayenin İşini Kolaylaştırma Amaçlı Alınan Önlemler

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma öncelikleri genel olarak, sürdürülebilir ekonomik büyüme ortamının meydana getirilmesi, istihdam fırsatlarının artırılması, iç ve dış rekabetin güçlendirilmesi, teknolojik kapasitenin geliştirilmesi, daha iyi eğitim ve sağlık imkanlarının oluşturulması şeklinde özetlenebilir. Ancak bu önceliklere yönelik yeterli iç finansman kaynağının olmaması, dış kaynaklara başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Buna göre gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansmanı, uluslararası mali kurumların desteği, ticari banka kredileri, teknik yardım ve hibeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslar arası portföy yatırımları şeklinde gerçekleşmektedir. Bunlardan, başta doğrudan yabancı sermaye olmak üzere bütün yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ülkeler için kalkınmanın motoru olarak kabul edilmektedir.

Özellikle doğrudan yabancı yatırımlara gelişmiş ülkelerin de destek vermesi bu ülkelerin devamlı ve önemli ölçüde bu kaynak sayesinde gelişmesini ortaya koymaktadır.

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Azerbaycan, petrolün yanı sıra petrol dışı sektörlerini de batı sermayesine açma doğrultusunda girişimlerde bulunmuştur. Bunun için öncelikle serbest piyasa ekonomisine geçişin hukuki altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. 18 Ekim 1991 tarihinde kabul edilen “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında” anayasa maddesinden sonra, 15 Ocak 1992’de “Yabancı Yatırımların Korunması” hakkında kanun kabul edilmiştir. Böylece ülke arazisinde yapılacak yabancı yatırımların hukuki ve iktisadi esasları belirlenerek korunmasını sağlayacak devlet garantisi verilmiştir. Azerbaycan devleti zaman içerisinde üzerinde çeşitli düzeltmeler yaparak güncelleştirdiği bu kanun ile yabancı sermayeye; kanunların değişmesi, millileştirme, istimlak, tazminat, zararın ödenmesi, transfer ve gelirini kullanma gibi hususlarda devlet garantisi vermiştir. Bu garantinin güçlü yön olarak karşımıza çıkması olumlu bir etki olarak karşımıza çıkmakta ve, Azerbaycan’ın yatırım

mekanı olarak seçilmesin önemli bir kriter olarak ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.

Bağımsızlık sonrası serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı alan ve yabancı sermayeye kapılarını açan Azerbaycan'a karşı yabancı sermayenin ilgisi de gecikmemiştir. İlk yatırımlar (petrol dışı), çoğunlukla kısa süreli yoklama karakterli olmuş, genel olarak 1991-1993 döneminde fazla başarı elde edilememekle beraber, 1995 yılında kabul edilerek uygulanan "Yatırım Faaliyetleri Hakkında Kanun"la bir başarı grafiği yakalanmıştır. 19 Nisan 2005'te bu kanunda yapılan bazı değişikliklerin Azerbaycan Milli Meclisince (parlamento) yeniden kabul edilmesi bu konudaki performansı daha da arttırmıştır. Böylece, örneğin Tükriye'den sonunda daha az dönerci yatırımları, daha çok sanayi ve diğer geniş ölçekli ticari yatırımlarla ikame edilmiştir.

Söz konusu kanun, ülke ekonomisine yabancı sermayenin teşviki, uluslararası ekonomik ilişki ve işbirliklerinin geliştirilmesi ve bütün yabancı yatırımların güvence altına alınmasını kapsamaktadır.

1.6. Enerji Fiyatlarının Görece Düşüklüğü

Azerbaycan'da elektrik enerjisinin %82'si termal elektrik istasyonlarında, %18'i ise, hidroelektrik istasyonlarda üretilmektedir.

Enerji sektörü, Azerbaycan ekonomisinin omurgasını oluşturmaktadır. British Petroleum (BP) firmasının verilerine göre Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varildir ve bu tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.6'sına tekabül etmektedir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'nin kanıtlanmamış rezervlerin de dahil edildiği hesaplamalarına göre ülkenin petrol rezervleri 17.5 milyar varil seviyesindedir. Doğalgaz rezervleri ise 1.37 trilyon metreküp ile tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.8'ine karşılık gelmektedir. Bugüne kadar 22 üretim paylaşım anlaşması yapmış olan Azerbaycan'da, enerji sektöründe yabancı yatırımcılara diğer sektörlerde mevcut olmayan bazı avantajlar sağlanmaktadır ki, bunun nedeni daha çok gelişmiş bir petrol

sektörünün ortaya çıkmasında tecrübe ve deneğim sahibi şirketleri know-how'larını sektöre bırakmalarıdır.

Azerbaycan Rusya ve Orta Asya'dan dogalgaz ithal eden bir ülke idi. Şahdeniz dogalgaz yataklarında üretimin 2006 yılının sonbahar aylarında başlamasıyla ithalata olan bağımlılığın azalacağı öngörülmüş ve gerçekleşmiştir. Buradan çıkartılacak olan dogalgazın bir kısmı da Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı üzerinden Gürcistan ve Türkiye'ye ihraç edilecektir. Sahdeniz'de ulaşılması öngörülen yıllık üretim miktarı 8.38 milyar metreküp seviyesindedir.

Özellikle burada dogalgaz üretim kapasitesinin artışının akabinde meydana gelecek siyasi güç ve denge konusunda yoruma açıktır.

Ucuz enerji kaynaklarının temel girdi olduğunu düşünecek olursak, rahatlıkla söyleyebiliriz ki, enerji fiyatları avantajından yararlanmak üzere yabancı yatırımların bu ülkeyi tercih etmesi ve ekonmik gelişme de dolaylı enerji maliyeti avantajı meydana gelmektedir.

1.7. Sabit Döviz Kuru Rejiminin Uygulanması

1994 yılına kadar savaş şartlarının arttırdığı bütçe açıklarının devamlı para emisyonuyla finanse edilmesi, Azerbaycan Manatı'nın ABD Doları'na karşı değer yitirmesi ve tüketim malları tercihlerinin ithalata yönelmesi enflasyonu daha da arttırarak hiper enflasyon sürecine girilmesine neden olmuştur. 1992-94 yıllarında dört haneli rakam olarak gerçekleşen enflasyon %1763.5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1994 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirlerle 1995 yılından itibaren düşüş eğilimi göstermeye başlamıştır.¹³³

1995 yılından itibaren sağlanan siyasi istikrar ve IMF işbirliğinde hazırlanan kalkınma programları ile sıkı para politikası uygulamasına geçilmiştir. Sıkı para politikası

¹³³ www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/doviz.doc

uygulamaları sonucu, 1996 yılından itibaren enflasyonun tehlikeli boyutlardan aşağılara çekilmesiyle, fiyatlar genel düzeyinde istikrar sağlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Ermenistan'la ateşkesin ardından uygulamaya konulan istikrar programı, manatın dolar karşısında devamlı değer yitirmesini önleyerek yüksek enflasyona son vermiştir. İstikrar programının kararlı uygulamasının sonucu olarak 1997 yılında enflasyon oranı tek haneli rakamlara düşürülebilmiştir.

1998 ve 1999 yıllarında fiyatlar daha da düşerek en düşük enflasyon seviyelerine ulaşılmıştır. Enflasyondaki bu düşüş, açık bir ekonomiye sahip Azerbaycan için bir yandan ithalat maliyetlerindeki düşüşten yararlanma gibi bir sonucu getirirken, diğer yandan teoride Phillips Eğrisi olarak da bilinen işsizlik problemini de arttırmıştır. Zira, enflasyonun çok düşük düzeyde olması çok iyi bir şey değildir ve talep azalması nedeniyle yatırımları ve dolaylı olarak istihdamı negatif etkiler. Nitekim 1994 sonrasında enflasyon düşüşüyle beraber işsizliğin de arttığı görülmektedir.

1998-99 yıllarında deflasyonun yaşandığı ülkede, 1999 yılının ikinci yarısından itibaren mevcut sıkı para politikasında daha çok yumuşamaya gidilmiştir. Bunun sonucunda 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde artış gözlenmeye başlamıştır. Piyasadaki diğer gelişmelerle beraber özellikle beklentilerin de etkisiyle fiyat artışları sonraki yıllarda devam etmiştir. 2004 yılın da ise %10.4 olarak gerçekleşen enflasyon oranı, böylece dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır.¹³⁴

2004 yılındaki yaşanmış enflasyonda parasal etkenlerin etkisi daha düşük kalırken esas etkinin dünya petrol satış fiyatları ve Euro'nun yükselmesi kaynaklı olduğu savunulmaktadır. Euro yükselişi nedeni ile dışardan gelen malların fiyat artışlarından, talep amilleri ve bu çerçevede halkın parasal gelirlerindeki artıştan ve yatırım hacmindeki hızlanmadan kaynaklandığı da söylenenler arasındadır.

Ayrıca üretim maliyetlerindeki artışlar da enflasyonda etkili olmuştur. Mesela, 2004 yılı sanayi ürünleri üretim fiyatları %21.9 artmıştır. Maliyet enflasyonu

¹³⁴ www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/doviz.doc

bakımından enerji ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen artışlar buarada önemli olduğundan bu sonucun meydana gelmesi sozkonusu olmuştur.

Finansal kaynaklardaki ve elde edilebilecek kaynak hacminde genişleme, ekonomik altyapının geliştirilmesi ve devlet harcamalarındaki önemli miktarda artışla ülkedeki yoksulluk seviyesi azalmaya ve refah seviyesi artmaya başlamıştır. Bunlar da mevcut taleple beraber para talebini arttırmıştır. Para talebinin esası döviz piyasalarından kaynaklandığından döviz kurları ve piyasa fiyatları üzerinde baskıya sebep olmuştur. Bunun korkunç olgunun karşısına geçebilmek için petrol dışı sektörlerin gelişimine ayrı bir önem verilmiştir.

Sonuçta rahatlıkla söyleyebiliriz ki, doviz kuru yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinde önemlidir ve ülkede sağlanan siyasi ve ardından da ekonomik istikrar ile birlikte döviz kurları istikrarlı bir seyir izlemesi de bu iyi sonucu peşinden getirmiştir. Dolayısıyla yabancı yatırımların ülkeye gelmesine dolaylı olumlu katkı sağlamış doviz kuru ve izlenen bu yönlü ekonomi siyaseti güçlü yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.8. Çeşitli Uluslararası Kurumların Raporlarında Genel Ülke Puanının Giderek Yükselmesi

Azerbaycan'ın kredi değerliliği, yatırım yapılabilir seviyeye henüz ulaşmamıştır. Buna göre, henüz özel sektörün devlet güvencesi olmadan kredilendirilmesi riskli görülmektedir. Ancak, devletin petrol gelirlerini dikkate alan uluslararası kuruluşlar, bazen verimsiz projeleri bile finanse edebilmekteler. Burada aranan tek şart hazine güvencesidir.

Son yıllarda Azerbaycan'ın kredi derecelendirmesini sadece “Fitch” gerçekleştirmiştir. Maliye Bakanlığı 2006 yılı için “Moody's” şirketi ile reyting anlaşması yapmıştır. Azerbaycan bu yıldan itibaren her iki kurumdan kredi derecelendirme hizmeti almaktadır.

1995-2005 yılları arasında Azerbaycan ekonomisinin hemen hemen tüm alanlarında, ülkenin spesifik şartları dikkate alınarak kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Avrupa Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından yapılan bir

araştırmaya göre, Azerbaycan'daki ticari kanunlar yeterli görülmüştür. Milli savunma gibi istisnalar dışında, yeni düzenlemelere göre, yabancı yatırımcılar ile yerli yatırımcılar aynı hukuka sahiptirler. Yabancı yatırımcılar tarafından kurulan işletmeler, kanunen Azerbaycan işletmesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yerli ve yabancı müteşebbislere hemen hemen aynı kanuni prensipler uygulanmaktadır. Vergi Kanunu ve prosedüründe yapılan düzenlemeler vergi mükelleflerinin vergi rejiminin şeffaflığı konusundaki kanaatlerini pekiştirmiştir.

Ülke işletmeleri hukuki açıdan dört farklı şekilde kategorize edilmektedir: Sınırsız sorumlu ortaklık (general partnership), limitet şirket (limited partnership), sınırlı sorumlu şirket (limited liability company - LLC) ve anonim şirket (joint-stock company - JSC). Özellikle son iki işletme türü tercih edilen hukuki kurum türleridir.

Dünya Bankası tarafından 2006 yılında açıklanan 'Doing Business, Creating Jobs' (İş yapma, iş yeri açma) raporuna göre, Azerbaycan, iş yapma ortamının rahatlığı açısından 98. sırada yer almaktadır. Yine aynı rapora göre, yeni iş kurmak için 14 prosedür aşamasının yerine getirilmesi şartı aranmaktadır. Bunun için 115 gün gerekebilir. Lisans alımında ise 28 adet prosedür ve 212 gün gereklidir. Yatırımcıların korunması hususundaki rapor daha da olumsuz görünüm çizmektedir.

Mülkiyet haklarının ve anlaşmaların korunması konusunda EBRD'in yaptığı çalışmalara göre, Azerbaycan dönüşüm ve yapılanma sürecindeki en iyi ülkeler arasında yer almaktadır. Mülkiyet haklarının korunması Azerbaycan Anayasası tarafından öngörülmektedir ve 2001'de yürürlüğe giren Medeni Kanun, anlaşmaların, ticari ilişkilerin, mülkiyet haklarının ve kıymetli kağıtların yapısal koşullarını da kapsamaktadır. Son zamanlarda kabul edilen Medeni Usul Kanunu mahkeme sürecini de kolaylaştırarak avantaj sağlamaktadır.

Telif hakkı, ticari marka ve patent yürürlükte olan kanunlar ile düzenlenmektedir. 1990'ların ortalarında Azerbaycan, fikir haklarının savunması ve

tescil edilmesinde kendi ulusal sistemini hazırlamıştır. Telif haklarına yönelik güncel kanun (Telif Hakları ve İlgili Haklara Dair Kanun-1996), (Patentle İle İlgili Kanun-1997) ve ticari markaların savunmasına yönelik (Ticari Marka ve Coğrafi Yer Bilimlerine Dair Kanun-1998) şu anda yürürlüktedir. Ayrıca Azerbaycan, Sınai Mülkiyetinin Korunmasına İlişkin Paris Anlaşması; Edebiyat ve Sanat Çalışmalarının Korunması Anlaşması gibi uluslararası anlaşmalara katılmıştır.

Azerbaycan Hükümeti ve üçüncü taraflar arasındaki bazı anlaşmalar, yabancı sermayedarlara “Sermaye Anlaşmazlıklarının Çözümlemesi Üzere Uluslararası Merkez”e (ICSID) baş vurmaya imkan vermektedir. Azerbaycan, ICSID bünyesinde imzalanmış, “Bir Devletle Başka Bir Devletin Uyuşu Arasında Çıkan Sermaye Anlaşmazlıklarının Çözümlemesi Üzere Uluslararası Anlaşma”nın üyesidir.

Azerbaycan Çin, Fransa, Gürcistan, Almanya, İngiltere, İran, İtalya, Kazakistan, Kırgızistan, Lübnan, Moldova, Pakistan, Polonya, Türkiye, Ukrayna, ABD ve Özbekistan’la iki taraflı sermaye korunması anlaşmasına imza atmıştır. Uluslararası anlaşmalar yerel Azerbaycan yasamasını bağladığı için, İkitaraflı Sermaye Anlaşmaları, bazı sermayedarlar için ülkede güven sağlayıcı olumlu koşullar oluşturabilir.

1.9. Ülke Ekonomisinin Rekabet Gücünün Dünya Ekonomisi Ortalamasının Üzerinde Olması

Petrol üretim ve ihracat potansiyeline sahip olmanın ne denli stratejik bir önem arz ettiğinin bilincinde olan ABD yetkilileri herhangi bir bölgede var olan bu stratejik unsura sahip olabilmek için Irak’ta uyguladığı türden politikalar geliştirirlerse Hazar bölgesinde ciddi petrol rezervlerine sahip bir ülke konumunda olan Azerbaycan’ın sadece ABD değil hiç bir ülkeye sahip olduğu bu yegane lüksünü teslim etmemesi gerekmektedir. Gelecek dönemlerde Azerbaycan devletinin siyasal ve ekonomik sorunlarını çözme aşamasında ve uluslararası piyasalarda rekabet gücüne sahip bir ülke olma durumunda bu devletin en önemli aracı, sahip olduğu petrol rezervleri ve petrolü ihracına bağlı olarak ortaya çıkacak ayrıcalıklı avantajlardan faydalanma olacaktır.

Resmi istatistisel verilerin rekabet gücünün petrole dayalı bile olsa avantajlı olduğunu göstermesi bu faydanın kolaylı olarak yabancı direk sermaye yatırımlarına olumlu etkiler göstermesini ortaya koymakta ve çalışmamızda bu yön de güçlü yön olarak yorumlanmaktadır.

1.10. Eğitim Düzeyinin Yüksek Olması

Aslına bakarsak eğitim düzeyi ve genel olarak okumak ve kendini geliştirme konusunda Sovyetlerden kalan gelenek hemen hemen tüm eski demir perde ülkelerinde mevcuttur. Hatta, eğitim sonucunda iş bulma ve diğer avantajlardan yararlanamayacağından emin olsa bile adete genetik bir bağlılık eseri herkesin eğitim alma aşkı mevcuttur. Bu da ülkede genel olarak entelektüel düzeyin yüksek olması sonucunu ortaya koymaktadır.

Her ne kadar ekonomik durumdaki problemlerin mevcut olması gerçek de olsa, Sovyet geleneğinin devamı olarak insanların eğitime karşı ilgisi azalmaması sonucunda ülkede okur-yazar oranı % 98 ve lise-yüksek öğrenimli nüfus oranı % 60 civarındadır.¹³⁵

Eğitimli nüfus yapılacak olan yatırımlarda gereken insan gücünün pratik ve mesleki bilgilerin kısa sürede hizmet içi eğitimle giderilmesine de imkan vermektedir ki, bu da pahalı yabancı istihdamın önüne geçerek hem ülke istihdamını, hemde maliyet avantajını ortaya koymaktadır.

9 milyon nüfuslu Azerbaycan 2008 yıl başı itibariyle, 110.081 öğrenciyi içeren 1.761 anaokuluna, 1,6 milyon öğrencinin okuduğu 4.542 ilköğretim okuluna, 23.817 öğrencili 107 teknik meslek okuluna, 54.173 öğrencili 55 meslek yüksekokuluna, 97 branşda 120.000'e yakın öğrencili 32'si devlet, 15'i özel 47 üniversiteye sahip bulunmaktadır. Üniversitelerde 7.702 öğrenci yüksek lisans yaparken 10.000'den fazla

¹³⁵ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları** (Baku:2005), s.332.

da ğretim elemanı çalışmaktadır. Ayrıca yükseköğretim sisteminde Bolonya kriterlerine uymak amacıyla ciddi adımlar atılmaktadır. Nisan 2006 itibariyle, eğitim sisteminin değişik sahaları ile ilgili toplam 15 program mevcut olup bunlardan 9’u son üç yılda uygulanırken 3’ onaylanmış, 3’ de hazırlık aşamasında bulunmaktadır.¹³⁶

Çağdaş eğitim-ğretim teknolojilerini uygulama çalışmaları her geçen gün daha da genişletilmektedir. UNICEF, UNESCO ve Dünya Sağlık rgt gibi uluslararası kurum ve kuruluşlarla önemli ve verimli işbirlikleri yapılmaktadır.

“Fakirliğin Azaltılması ve İktisadi Kalkınma” isimli devlet programı kapsamında 2003-2008 döneminde bütün ilköğretim ğrencilerinin ders araç-gereçlerinin parasız temin edilmesi sağlanarak bütün post-sovyet ülkeleri arasında bunu gerçekleştirebilen tek ülke olma başarısı gösterilmiş Azerbaydan bölgede bu konuda nümune ve örnek gösterilen ülkelerdendir. Ayrıca eğitim kadrosunun gelişimine yönelik değişik teşvik uygulamaları yapılmaktmekte ve gerekli maddi kaynaklar ülke rezervlerinden faydalanarak elde edilmektedir.

Eğitim kurumlarının çok büyük bir kısmı devletin bilançosunda yer alsada Sovyetlerin dağılmasının akabinde özel sektörde de eğitim yönlü yatırımların yapılması ile rekabetçi yapı ortaya çıkmakta bu da kaliteyi getirmektedir.

2004-2008 döneminin kapsayan sosyo-ekonomik kalkınma programında bilimsel ve teknik gelişmenin uzun dönemli yönlendirilebilmesi için benimsenen konulardan bazıları: Devletin temel bilimsel sahaları destekleyerek her türlü bilimsel ve teknolojik konuyu programlayıp denetlemesi, bilimsel araştırmaların ekonomik yapıyla uyumlu olması, uygulamalı çalışmaların teşvik edilmesi, başta bilgi teknolojileri olmak üzere üretim, kimya ve elektronik teknolojilerinin çevreye de duyarlı olmak üzere en iyi şekilde kullanılması, fikri mülkiyet haklarının korunması, toplumda ilmi çalışmaların itibarının artırılarak yetenekli gençlerin bu sahaya yöneltilmesi, ilmi çalışmaların

¹³⁶ Aras, **a.g.e.**, s.333.

finansman imkanlarının iyileştirilmesidir. Ayrıca 2004-2008 dönemini kapsayan “Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişimi Programı”nın yaklaşık 97 maddesi okulların bakım-onarım ve teknik gelişimi ile ilgilidir.

Eğitim düzeyinin iyi düzeyde olması yabancı yatırımları yukarıda bahsedilen avantajlardan faydalanmak üzere ülkeye yönlendirmesi de güçlü yön olarak ülkenin bu yatırımcılar karşısında pazarlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Bununla birlikte zeki ve eğitimli iş gücü ve nüfusun olması ve eğitimden vazgeçmeme yatırımcılar açısından özellikle işin yapılma şeklinin benimsenmesinin akabinde tehlike arz etmektedir. Zira, 2000 yılı sonrası sayıları tükenmekte olan Türk yatırımcının sahip olduğu Türk restoranlarının azalma nedeni yerlilerin işin detaylarını öğrenmelerinden sonra pazarda rekabeti arttıran girişimlerde bulunarak hatta kültürel öğelere bağlı geleneksel restoran işletme şansını bile yabancı yatırımcının elinden almasıdır.

Bununla birlikte hala rahatlıkla eğitimli işgücü ve nüfusun bir ülkede bulunmasının avantajları dezavantajlarından kesinlikle daha fazladır ve yatırımcının ülkeyi tercih etmesin mutlaka olumlu etkiye sahiptir.

1.11. Ucuz Doğal Kaynaklara Sahip Olması

Çoğu ülkede olduğu gibi Azerbaycan’da da çevre koruması ve doğal kaynakların etkin kullanımı gündemde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu bağlamda, çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla ülkede Avrupa yasal düzenlemelerine paralel bir çok kanun, tüzük ve programlar kabul edilmiştir.

Azerbaycan Kafkasya bölgesinde en zengin doğal kaynaklara sahip ülkedir. Ülkede 9 iklim kuşağı ve 4500’e yakın bitki türü belirlenmiştir. Bu, Kafkasya’daki tüm çeşitlerin % 64’ünü oluşturmaktadır. Biyolojik çeşitliliğin esas nedeni, bölgenin jeolojik

tarihi ve çeşitli iklim şartlarının mevcut olmasıdır. Azerbaycan topraklarında faunanın 18 bin türü belirlenmiştir. Günümüz Azerbaycan faunası memelilerin 97, kuşların 357, balıkların 100'e yakın, suda-kuruda yaşayan ve sürünenlerin 67, haşerelerin 15 bine yakın türünü içermektedir.

86,6 milyon hektar yüzölçümüne sahip Azerbaycan'da ormanların toplam alanı 1213,7 bin hektardır. Fert başına düşen ormanlık alana göre, bu gösterge dünya ortalamasından 4 kat küçüktür. Ülkenin odun rezervi ise 127 milyon metreküptür.

“Devlet Tabiat Korulukları” kendine has ve ender tabiat komplekslerini ve nesnelerini tabii şekilde muhafaza etmek ve araştırmak amacıyla oluşturulan tabiatı koruma ve ilmi araştırma kuruluşu statüsüne sahip arazilerdir. Buralara ait toprak ve sulardan ekonomik amaçlarla yararlanmak yasaklanmıştır

Azerbaycan'da, enerji kaynakları ve bunlara bağlı olarak ülkeye giren yabancı sermaye, 1990'ların ortalarından itibaren Azerbaycan ekonomisinin iyileşmesinde hayati bir rol oynamaya devam etmektedir.

1994-2000 yılları arasında petrol sanayisine toplam 3.34 milyar dolar yatırım yapılmıştır. 2001 yılından itibaren ise petrol sektörüne yapılan yabancı yatırımlarda önemli artış olmuştur. Sonuçta 2005 yılı sonu itibariyle petrol sektörüne 16 milyar dolardan fazla yatırım gerçekleştirilmiştir.

Enerji kaynaklarının üretimine ilişkin imzalanan 23 anlaşma ile kararlaştırılan yatırımların toplam hacmi ise 60 milyar dolar civarındadır.

1.12. Makroekonomik Açıdan İstikrarlı Bir Ortamın Olması

Azerbaycan ekonomisi 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren hızlı ve belki daha da önemlisi istikrarlı bir büyüme sürecine girmiş olup, 1998 yılında 4,1 milyar dolar olan GSYİH, yıllık ortalama % 10'luk bir büyümeyle 2007 yılında 25,2 milyar dolara ulaşmıştır.¹³⁷

Dış ticaret rakamlarına bakıldığında ise, 1995 yılında 1.2 milyar USD olan dış ticaret hacminin 2000 yılında 2.9 milyar USD'a, 2007 yılında ise 11,7 milyar USD'a ulaştığı¹³⁸; dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranı incelendiğinde de, 1995'te %50, 2000'de %59, 2007'te %85 olarak gerçekleştiği tespit edilmekte olup, dış ticaretin ülke ekonomisindeki ağırlığının arttığı görülmektedir.

Genel olarak baktığımızda ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda yaşanan siyasi, ekonomik istikrarsızlığın yanısıra Ermenistan'la yaşanan savaş nedeniyle 1995 yılına kadar makroekonomik göstergelerde istikrarsızlık gözlenmiştir. Ancak ülkede sağlanan siyasi istikrar ve ardından uygulanmaya başlanan ekonomik politikalar ile birlikte, 1996 yılından itibaren ekonomide istikrarsızlık yerini istikrara bırakmıştır. Dolayısıyla yaklaşık 15 yıldır ülkede makroekonomik göstergelerde olumlu hava hakimdir.

Az gelişmiş ülkelerin göreceli olarak ekonomik büyüme rakamlarının büyüklükleri göreceli olarak gelişmiş ülkelerinki ile karşılaştırmada daha az anlamlı olsa da devamlı ve önemli ölçüde büyümenin var olduğunu gösteren özellikle uluslararası kurumlara ait veriler yabancı tarırımları bu ülkeye gitmesini önemli ölçüde olumlu etkilemekte ve bu yapmış olduğumuz analizde güçlü yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹³⁷ <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/001.shtml>

¹³⁸ <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/001.shtml>

1.13. Ülkenin Dünya Ticaretindeki Payının Hızla Artması

Dış ekonomik ilişkiler, her ülkenin dünya devletleri arasında yerini ve nüfuzunu belirleyen faktörlerin başında gelir. Bu ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulması ve genişlemesi Azerbaycan gibi bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler açısından özellikle büyük önem arz etmektedir. Azerbaycan'da dış ekonomik ilişkiler, uzun süre "demir perdelerle" çevrilmiş Sovyetler Birliği döneminde genel yapıya bağlı olarak ekonominin bağımsız bir alanı gibi mevcut olmamıştır. Merkezin izni olmadan dış dünyayla bağlantı kuramayan ülke, bağımsızlık sonrası hızlı bir şekilde yeni bir sistem oluşturma sürecine girmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra yönünü batıya çevirmiş bir ülkedir. Azerbaycan, 1992 yılında BM'e katılmış ve AGİT, AK, İKT, IBRD, EBRD, üyesidir. Azerbaycan aynı zamanda IMF, Dünya Bankası, ECO ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık programının da bir üyesidir. Yine Azerbaycan, ekonomik boyutlu bölgesel oluşumlu BDT, KEİT, EİT, GUÖAM'ın da üyesidir.

Avrupa ile Asya'nın buluştuğu noktada yer alan Azerbaycan, zamanla Avrupa-Kafkasya-Asya nakliye koridorunu oluşturabilme ve tarihte olduğu gibi güçlü iletişim merkezine dönüşebilme olanağına sahiptir. Her türlü ulaşım araçlarının hareketini sağlayacak böyle bir koridorun oluşmasına Avrupa ve Asya'nın güçlü devletleri son derece ilgi duymaktadır. Bu ilgi, öncelikle Hazar Denizinin ve Hazar kıyısındaki arazilerin petrol ve gaz rezervi ile zengin olmasından kaynaklanmaktadır.

Coğrafi bakımdan Azerbaycan'ın elverişli olması, büyük enerji tesisleri, petrol ve petrol ekipmanları sanayii, kimya, elektronik ve şarap sanayi, ulaştırma altyapısı, hammadde kaynaklarının zenginliğine rağmen teknoloji potansiyelinin zayıflığı, üretimin yeterli düzeyde olmaması, ucuz işgücü gibi faktörler dış ekonomik ilişkiler sistemini yönlendiren esas etkenler olmuştur. Başlangıçta sadece BDT ülkeleri ile yoğun olan ilişkiler, zamanla diğer yabancı ülkeleri de kapsamış ve günümüzde ticari anlaşmalar, yabancı yatırımlar ve uluslararası finans kuruluşlarından alınan kredilerle

birlikte gelişmekte olan bir sistem haline dönüşmüştür. Bu sistemin yönetimi, ilgili devlet kurumları (Ticaret Bakanlığı'na dönüştürölen Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, Devlet Gümrük Komitesi, Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Yabancı Yatırımlar Müdürlüğü, Bakanlar Kurulu bünyesindeki Dış Kredi ve Yardımlar Ajansı) tarafından gerçekleştirilmektedir.

Azerbaycan, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması yapmış olup, anlaşma çerçevesinde bu ölkelerden gelen ürünlerden (anlaşmada belirtilen ürünler hariç) gümrük vergisi alınmamaktadır.

Hala düzenlenmesi gereken bir takım eksikliklerin olmasında rağmen karar verme mekanizmasında önemli bir etken olan yatırım yapılacak ölkenin dünya ticaretindeki yeri bakımından Azerbaycan olumlu not almakta olup, yapmış olduğumuz analizde de güçlü yönü belirleyen faktörler içinde önemli yerini korumaktadır.

1.14. Ölkelerinin Bölge Ölkeleri İçin Önem Arz Etmesi

Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku için önemli bir savunma hattı oluşturuyor, Anadolu ve Orta Doğu'ya çıkış yolu üzerinde bulunması ile jeopolitik değer kazanıyordu. Ayrıca, Hazar Denizi, Kara Deniz ve Kafkas Dağları ile Doğu Avrupa için güney kanatta önemli bir güvence oluşturuyordu. Ermenistan ile birlikte güneye karşı tampon oluşturuyor ve gerektiğinde bir çıkış noktası olma özelliği taşıyordu.

SSCB'nin dağılmasından sonra ise Azerbaycan Rusya Federasyonu'nun kontrolünde olduğu takdirde Kafkaslar yönünde bir tampon bölge olarak kullanılabilecek coğrafi konuma sahip durumda olduğu söylenebilir. Bu nedenlerle Rusya Federasyonu iki kutuplu dönemde kendisine bağlı olan ve yeni dönemde pek çok konuda bölgede yer alan diğer ölkelere bağımlı duruma gelen Azerbaycan ile ilişkilerini koparmamaya ve sıcak ilişkiler çerçevesinde kendisine bağlı tutmaya

çalışarak buna çaba göstermektedir. Mevcut düzende Azerbaycan; Rusya Federasyonu, İran, Gürcistan ve Ermenistan ile komşudur. Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu hududundaki komşularının çoğu ise Türk kökenli ve Müslamandırlar. Bu nedenle Rusya Federasyonu'nda demokratikleşme çabalarının artması Azerbaycan için güvenli bir ortam yaratacaktır. Komşuları arasında yer alan Ermeniler ile yoğun ikili sorunları, Rusya Federasyonu'nun kontrol çabaları, İran'ın Şii propagandası, Gürcistan'ın geleceğinin belirsizliği Azerbaycan'ı sıkıntıya sokmaktadır.

Azerbaycan'ın Türkiye için arz ettiği coğrafi önem ise Türkiye'nin bulunduğu coğrafya ile Orta Asya bölgesi arasında bir bağlantı oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. SSCB döneminde Anadolu'nun Orta Asya'ya bağlanması bir önem teşkil etmez iken demir perdenin çöküşü ile birlikte Orta Asya bölgesinde bağımsızlığını kazanan devletlerde yoğun bir Türk varlığının ortaya çıkması Kafkasya'yı Türkiye için son derece önemli bir coğrafya durumuna getirmiştir.

Azerbaycan'ın çok partili demokratik sisteme geçmesi ve serbest pazar ekonomisine dönüşümü Türkiye - Azerbaycan, Türkiye-Orta Asya ve Azerbaycan-Orta Asya ilişkilerinin gelişimini sağlayarak bu bölgelerde ortak bir kültür çevresinin oluşturulmasına önemli bir katkıda bulunacaktır.

Tabii ki gelecek dönemlerde de Azerbaycan devletinin siyasal ve ekonomik sorunlarını çözme aşamasında ve uluslararası piyasalarda rekabet gücüne sahip bir ülke olma durumunda bu devletin en önemli aracı, sahip olduğu petrol rezervleri ve petrolü ihracı olacaktır.

Yatırımcılar açısından yakın çevre ülkelerine üretimin ileriki aşamasında mal ihracatının önemli olduğunu bilmekteyiz. İhracat teşvikleri ve ticaret hacmi avantajlarından yararlanmak için bu yatırımların ülke seçiminde yakın komşuları ile ilgili ülkenin ilişkileri ve önemi muhakkak büyük bir öneme sahiptir ve kararalma mekanizmasında dikkate alınmaktadır. Bu avantajın Azerbaycan'da bulunmasının

olumlu bir faktör ve yapmış olduğumuz analizin güçlü yönünü ortaya koyduğunu söylememiz mümkündür.

1.15. Ekonomide Kamu-Özel Sektör Payının Giderek Özel Sektör Lehine Değişmesi

Azerbbaycan'da hem devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, hem de halkın özel teşebbüs esasında özel müesseseler kurması sonucunda, özel sektör ekonominin temel bölümü haline gelmiştir. Bazı sektörlerde, özellikle tarım sektöründe temel ağırlığa özel sektör sahiptir. Ancak temel ve stratejik sektörlerde devletin tekel durumu ve ağırlığı devam etmektedir.

Her ne kadar verilerden yola çıkarak ekonomide özel sektörün payının yüksek olduğu görülse de, bu görünüşte devlet mülkiyetinde kalan işletmelerin, özellikle sanayi işletmelerinin faaliyette bulunmaması etkin olmaktadır. Ayrıca bazı özel sektöre ait işletmeleri, özel sektör olarak görmek tam da doğru değil. Örneğin anonim şirketlerin (sehmdar cemiyyetlerinin) çoğu daha çok devlet işletmesi gibi faaliyet göstermektedir. Öte yandan enerji üretiminde özel sektörün formal karakter taşıdığı, enerji satışında ayrı ayrı işletmelerin özel sektör tarafından işletilmesi yönünde girişimlerin olduğu, petrol ve doğal gazın üretiminde ise özel sektör olarak sadece yabancı müteşebbislerin var olduğu dikkate alındığında, sanayi sektörünün temel bölümü olan enerji sektöründe özel mülkiyetin aslında olmadığını söylemek mümkündür¹³⁹.

Vergi oranlarının yüksek olması nedeniyle, özel sektörün kayıt dışı faaliyete üstünlük verdiği görülmektedir. Özel işletmelerin büyük bir kısmı, istihdam ettiği personeline verdikleri ücretlerin % 90'ını kayıt dışı olarak verilmiş olmasına yönelik bazı fikirler mevcuttur. Kayıt dışı ekonomi daha çok silah, narkotik maddeler ve pornografik ürünlerin kanunsuz üretimi ve satışı olarak algılanmasına karşın, Azerbaycan'da esas olarak en basit üretim, ticaret ve hizmet alanlarında kayıtdışı ekonomik faaliyetler yürütülme durumları izlenebilmektedir.

¹³⁹ Nazim İmanov, "İlk On İlin Yekunları: İqtisadiyyat," *Meşveret Bülleteni*, No:7(43),Oktyabr-2001, ss.29-30.

Olumsuzlukların mevcudiyeti ile birlikte özel sektör hacminin KİT'leri ustelemesi ileride yapılacak yatırımların mecrası bakımından yatırımcıları önemli ölçüde olumlu etki altında bırakmaktadır ki, bu da güçlü yönün ortaya çıkmasında temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.16. Uluslararası Mali Kurumlarla Yapıcı İşbirliği

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiği günlerden hemen sonra hızlı bir tempo ile serbest piyasa ekonomisinin kurum ve kuruluşlarını ülkede yerleştirmeye çalışmış, bir dizi yasal ve idari düzenleme başlatmıştır. Ancak, genellikle eski kurumlar varlıklarını yeni sistemde de korumuşlar, sadece yapı ve düzenlerinde değişimler geçirmişlerdir. Bu nedenle, Azerbaycan ekonomisindeki mali yapının eski düzendeki işleyişine de bakmak gerekmektedir.

Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkiler sisteminde yeni olan hususlardan biri de bazı uluslararası ekonomik örgütlere üyelik ve bunlardan alınan kredilerdir. Dış ekonomik ilişkiler sisteminin esasını ise, Azerbaycan'ın dış ticaret rejimi oluşturmaktadır.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ise Azerbaycan'ın üyesi olduğu ekonomik kuruluşlar aşağıdakilerdir:

Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Para Fonu (IMF), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC), CCC, CE-(gözlemci), Göçmen Çalışmaları Merkezi (CIS), Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (EAPC), Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD), Avrupa İktisat Komisyonu (ECE), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), Asya ve Pasifik Ekonomi ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO), Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu (ICAO), ICRM, IDA, İslam Kalkınma Bankası (IDB), Uluslararası Tarım Kalkınma Fonu (IFAD), IFC, IFRCS, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), IMO, Intelsat, Interpol, IOC, ITU, NAM-(gözlemci), OIC, Birleşmiş Milletler (BM), BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Birleşmiş Milletler Eğitim,

Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), Endüstriyel Kalkınma Örgütü (UNIDO), Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), Dünya Ticaret Örgütü (WTO-gözlemci).¹⁴⁰

IMF ve Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerin küreselleşen dünya pazarına yapısal uyum sağlaması ve onun bir parçası haline gelmesi için dış kredi ve borçlandırma mekanizmalarını kullanmakta, bu süreci garanti altına almak için de sözkonusu ülkelere, istikrar ve yapısal uyum programları tavsiye etmektedir.

Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte buradaki ülkelerin piyasa ekonomisine geçişini yönetme rolünü de üstlenen IMF, bu ülkelerin çoğunda kendi politikalarını uygulama şansı bulmuştur. Ekonomik krizden çıkma arayışlarında dış yardıma sıcak bakan ve 117 Milyon SDR ile 18 Eylül 1992 tarihinde IMF'ye üye olan Azerbaycan, IMF'den ilk krediyi 19 Nisan 1995 tarihinde kullanabilmiştir¹⁴¹. Bu kredinin tutarı 46 milyon \$'dır.

Azerbaycan IMF'den "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma İçin Devlet Programı" çerçevesinde de kredi almaktadır. Azerbaycan hükümetinin ekonomik reformlarını desteklemeyi sürdürmek için Temmuz 2001'de "Fakirliği Azaltma ve Büyüme Kolaylığı" adı altında 100 milyon \$'lık kredi verildi. Bu kredinin ana amacı, makroekonomik istikrarı yeniden sağlamak, ekonominin petrol-dışı sektörlerinin büyümesini teşvik etmektir.

Azerbaycan'ın yeni ekonomik sisteme geçişi sırasında karşılaştığı problemleri çözme ve ekonomik bunalımdan kurtulma çabalarına Dünya Bankası çeşitli program ve projelerle destek sağlamaktadır. Bunlar direkt ekonomik ıslahatlarla ilgili olanlar ve ekonomik kalkınmaya dolaylı destek sağlayanlar olarak ikiye ayrılabilir. Dünya Bankası Azerbaycan'a kalkınma politikası konusunda tavsiyelerde bulunmasının yanı sıra,

¹⁴⁰ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz** (Baku:2003), s.171.

¹⁴¹ "Azerbaijan, Financial Position in the Fund", <http://www.imf.org/external/np/tre/tad/exfin2.cfm?memberKey1=51>, 01.03.2003.

yatırımlar ve hükümet bütçesinin finansmanı ile dış yardımların koordinasyonu konusunda da yardımcı olmaktadır¹⁴².

Stratejik görüşlerin ve yatırımların temin edilmesi yolu ile, hükümet bütçesinin finanse edilmesi ve yardımın düzenlenmesi ile geçiş sürecinde ülkeye gerekli yardımın sağlanması Dünya Bankası'nın Azerbaycan'a dönük faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Dünya Bankası özellikle hükümetin petrol rezervlerinin yönetiminde kurumsal imkanlarının güçlendirilmesi ve değişikliklerin temel politikasının yapılandırılması ve reformların hızlandırılması amacıyla Azerbaycan yönetimi ile birlikte faaliyette bulunmaktadır¹⁴³.

Dünyada önemli ekonomik entegrasyonlar ve uluslararası ekonomik kuruluşların yönverici olduğunu dikkate alarsak, bu kurumlar tarafından benimsenmiş bir gelişme yolunda olan ülkeye yatırım yapma bakımından yabancı direk sermaye yatırımı yapacak yatırımcıların karar alma mekanizmasında olumlu etkinin ortaya çıkacağını söylerken bunun bir güçlü yön olarak analizimizde yer aldığını belirtmekteyiz.

1.17. Dünya Ülkeleri İçin Jeopolitik Konuma Sahip Olması

Avrupa ve Asya ülkeleri arasında ekonomik ve politik ilişkilerin gerçekleştirilmesinde Azerbaycan'ın elverişli coğrafi konumu tarihten bilinmektedir. Bilindiği gibi, en eski dönemlerde ve Ortaçağ'da dünya halkları arasında ekonomik ilişkiler, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki başlıca ticaret merkezleri aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Asya'nın içinden, Çin ve Hindistan'dan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına gelen esas kervan yolları, özellikle "Büyük İpek Yolu" Azerbaycan topraklarından geçirdi. Doğu Avrupa'yı (Rusya dahil) ve Volga nehri boyunca alanları, Derbent geçidi aracılığıyla Güney Kafkasya, İran ve Merkezi Asya'ya bağlayan ünlü kervan yolu da yine Azerbaycan'dan geçmekteydi. Böylece ülke içinden geçen

¹⁴² World Bank Activities in Azerbaijan, 1998, s.1.

<http://lnweb18.worldbank.org/ECA/Azerbaijan.nsf/1.03.2003>.

¹⁴³ Nail Feteliyev, Aygöl Şamçıyeva ve Ruqiyet Memmedova, "Dünya Bankı ve Onun Azerbaycandaki Fealiyyeti," **Meşveret Bülleteni**, No:3(39), s. 26. ss.20-34.

uluslararası kervan yolları dünya devletlerinin dikkatini eskilerden beri Azerbaycan'a yöneltmişti.

Azerbaycan Batı ile Doğu arasında "altın köprü" rolünü oynamaktaydı. Bu önemi dolayısıyla XIX. yüzyılın başlangıcında Rusya ve İran tarafından işgal edilerek bunlar arasında paylaşıldı. Rusya içinde kalan kuzey Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tekrar bağımsızlığına kavuştu.

Bugün BM üyesi olan ve dünya birliği ile bağımsız ilişkiler kuran Azerbaycan'ın jeopolitik konumuna yine büyük önem verilmektedir. Bu önemin esasında, ülkenin stratejik coğrafi konumuyla birlikte, sahip olduğu enerji kaynaklarından büyük güçlerin yararlanma isteği de yatmaktadır.

Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunan Azerbaycan, tedricen Avrupa-Kafkasya-Asya nakliye koridorunu oluşturabilme ve tarihte olduğu gibi güçlü iletişim merkezine dönüşebilme olanağına sahiptir. Her türlü ulaşım araçlarının hareketini sağlayacak böyle bir koridorun oluşmasına Avrupa ve Asya'nın güçlü devletleri son derece ilgi duymaktadır. Bu ilgi, öncelikle Hazar Denizinin ve Hazar kıyısındaki arazilerin petrol ve gaz rezervi ile zengin olmasından kaynaklanmaktadır.

1.18. Ülke Ekonomisinde Sanayinin Öneminin Artması

SSCB döneminde uygulanan merkezi planlama stratejileri çerçevesinde Azerbaycan daha çok bir tarım ülkesi olarak varlığını sürdürmüş ve kendi sanayiini arzu edilir bir şekilde kuramamıştır. Mevcut sanayi tesisleri eski teknolojiye sahip, verimliliği düşük ve hantal tesislerdir. Bu nedenle Azerbaycan petrol ve madenlerinin büyük çoğunluğu ülke dışından gelmiş BP gibi büyük üreticilerin bilgi ve teknolojileri sayesinde işlenmektedir.

İmalat sanayiinde kurulu bulunan çok sayıda müessese bulunmaktadır. Ancak, Sovyetlerin çalışma şekline bağlı olarak muhtelif ülkelerde yer alan işletmelerin birbirlerine bağımlı olmaları bir çok sektörde olduğu gibi sanayi sektöründe büyük ölçüde atıl kalmasına neden olmuştur.

Gerek petrol gerekse de petrol dışı sektörde acilen modernizasyon işlemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Tarıma bağlı olarak geliştirilmesi rasyonel olan sanayinin hem tarım ekonomisi hemde sanayinin gelişimine neden olacağını bilmekteyiz. Bundan faydalanma adına büyük tarım alanları ile içiçe kurulmuş konserv ve benzeri üretim yapan fabrikalar 2010 yılında üretime başlamıştır.

Azerbaycan sanayi potansiyelinin %20'lik kısmını, petrol işleme makinaları üretim sektörü ve bağlı makina-inşaat sektörü oluşturmaktadır. Petrol işleme makinaları üretimi Azerbaycan'ın en eski ve ana sanayi dalıdır. SSCB döneminde bu sektör, SSCB ihtiyaçlarının % 70'ini karşılamaktaydı. Ancak, bu sanayinin büyük bir kısmı eski teknoloji ile ve eski kapasitesinin çok altında çalışmaktadır.

Bağımsızlıktan sonra, petrole bağlı endüstrilerden metal işleme, bilgisayar ve kimya sektörlerine kayma başlamıştır.

Tekstil sanayiinde orta, büyük ve küçük ölçekli pek çok tesis mevcuttur (çırçır, iplik eğirme, düz ve yuvarlak örgü, ayakkabı, konfeksiyon ve deri işleme fabrikaları gibi). Bunlar dışında, pamuğu girdi olarak kullanan dört ana fabrika vardır. Tekstil sanayiinin geliştirilmesi hükümetin önceliklerinden biridir. Fakat eski dönemden kalma bu tesisler dünya piyasaları ile rekabete açık üretim yapma konusunda yetersiz kalmaktadırlar.

Genel olarak tekstil ve bazı tüketime yönelik sektörler ithal malları ile rekabette güçlük çekmektedirler. Gıda maddeleri üretiminde gelişmenin hızla devam ettiği Azerbaycan özellikle 2010 yılından itibaren bölgede şeker ihracatçısı konumundadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine devam edilmekte, verimli küçük ve orta ölçekli işletmelerin yabancı sermaye ile birlikte kurulması teşvik edilmektedir.

Azerbaycan ağır sanayii Sumgayıt kentinde yoğunlaşmıştır. 88 ana sanayi kuruluşu bu şehirde bulunmaktadır. Azerbaycan hükümeti bu bölgeyi serbest ekonomi bölgesi ilan etmiş ve ihracata yönelik üretim yapmak üzere yabancı yatırımcılara izin vermiştir. Ayrıca, bölgedeki sanayilerin rehabilitasyonuna yönelik 25 yıllık bir kalkınma planı da hazırlanmıştır. Bu planın gerçekleşebilmesi için 30 milyar dolarlık yabancı yatırıma ihtiyaç vardır.

Petrol ve gaz haricindeki sektörlerde özelleştirme ve yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi haricinde büyümeyi tetikleyici bir olasılık bulunmamaktadır. Ülkenin ucuz işgücüne sahip olması ve coğrafi olarak geniş Türkiye pazarına yakın olması nedeniyle tekstil, gıda ve içecek gibi sektörlerin gelecek vaad eden, yatırımların yoğun olacağı sektörler olduğu düşünülmektedir. Ülkedeki pek çok tekstil üreticisi pamuk üretiminin düşmesinden olumsuz etkilenmiş ve ucuz ithal ürünleri ile rekabet edememiştir. Gıda sanayi ürünleri ihracatı düşük düzeyde olmakla birlikte sektör, güçlü bir büyüme ile karşı karşıyadır. Gıda sektörü İran, Rusya ve Türkiye'den gelen ucuz gıda ürünleri ile rekabet edebilir hale gelmiştir.

Maliyet ve rekabet şartlarını yerine getirmek için devletin yabancı yatırımcılarla ortaklık şeklinde sanayi yatırımı ve özelleştirme desteğinin ve yukarıda bahsedilen diğer olguların, ülkede sanayinin öneminin her geçen gün daha da çok artması gerçeğini ortaya koymakta ve yaptığımız analizde güçlü yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.19. İnşaat Sektörünün Gelişmesi

IMF'ye göre, inşaat sektörünün GSYİH'ya katkısı (sektörün ekonomiye katkısı) resmi istatistiklerde görüldüğünden fazladır. İnşaat faaliyetlerinin çok önemli bir kısmı kayıt dışı kalmaktadır. Petrol sektöründe yabancı yatırımların payının artmağa başladığı 1995 yılından itibaren inşaat işleri artış göstermiştir. Türk firmaları sektöre büyük ölçüde hakimdir. Kayıt dışı ekonomideki büyüme ve devlet tarafından finanse edilen inşaat faaliyetlerindeki azalma nedeniyle sektörde çalışan kişilerin sayısında düşüş gözlenmektedir.

Azersanayetinki, Azersutikinti, Azerenerjitikinti gibi uzmanlaşmış firmalar ve SOCAR, Hazar Denizcilik Şirketi, Azerbaycan Demiryolları Departmanı gibi kuruluşların inşaat firmaları en büyük inşaat teşebbüsleridir. Konut ve iş merkezi inşaatından sorumlu Türk firmaları da Azerbaycan pazarında oldukça aktif faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan'da faaliyet göstermekte olan Türk firmaları içinde yaklaşık % 20,1 ile inşaat firmaları en önemli paya sahiptir. Azerbaycan gündemini meşgul eden petrol boru hatları, konut restorasyonu ve konut inşası, savaştan zarar gören ve Azerbaycan'ın 1/5'ine karşılık gelen yörelerin yeniden inşası, altyapı restorasyonu, sanayi tesislerinin restorasyonu ve inşası, eğlence ve konaklama tesislerinin inşası gibi projeler Türk firmalarının pazara girmelerine neden olmuştur.

Boru hatları inşası, Azerbaycan sanayii için modern tesislerin kurulması, yeniden yapılanma ve restorasyon projeleri ve özellikle, turizm-eğlence sektörü için oteller, restoranlar ve çeşitli tesisler inşası inşaat sektöründe önemli yatırım fırsatlarıdır.

İnşaat projelerinin kaliteli inşaat malzemelerine olan talebi arttırması beklenmektedir. İç piyasa gerek kalite gerek miktar yönünden ihtiyacı karşılayacak durumda değildir. İnşaat sektöründe Türk girişimcilerinin ABD ve Batı Avrupa 'nın güçlü firmaları ile rekabet etmeleri gerekmektedir.

1.20. Ekonomide Liberalizasyon Çalışmaları ve Özelleştirme

18 Ekim 1991 tarihinde kabul edilen yeni Anayasa ile birlikte yapısal reformlar ile ilgili kararlar da yürürlüğe konmuştur. İlk ve en önemli adım ise, merkezi planlamadan piyasa mekanizmasına geçiş olmuştur. Bu çerçevede kamu işletmelerine, 1992 yılında fiyat ve ücretleri belirleme, kullanılacak girdilerin nereden sağlanacağı ve üretilen malların nerede satılacağına karar verilmesi konularında serbesti getirilmiştir. 1995 yılında fiyat liberalizasyonu, enerji sektörünü de kapsayacak biçimde genişletilmiş ve ülke içindeki enerji fiyatları dünya fiyatları düzeyine yükseltilmiştir. Gıda malları fiyatları da serbest bırakılmış ve tüketim mallarına uygulanan destek programları kaldırılmıştır.

Ateşkesin ilanı ve siyasal istikrarın sağlanması ile birlikte ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik politikalar da uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede yeni vergi reformu uygulamaya konmuştur. KDV uygulaması başlatılmış, ham petrol üretimine % 25 oranında vergi getirilmiştir.

Özelleştirme, 7 Ocak 1993 tarihinde kabul edilen “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” çerçevesinde Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmektedir. Son yapılan düzenleme ile İktisadi Kalkınma Bakanlığı’nın bünyesine alınan “Devlet Emlakinin İdare Olunması ve Özelleştirilmesi Bölümü” tarafından özelleştirme çalışmaları sürdürülmektedir.

Özelleştirme planlarında; hukuk kurallarının serbest piyasa ekonomisi standartlarına uygun hale getirilmesi, buna engel olan durumları, olumsuzlukları ortadan kaldırmak, tekelleşme ve haksız rekabetin önüne geçmek amaçlanmaktadır. Ancak, küçük özelleştirmeler dışında bunda başarılı olunduğunu söylemek mümkün değildir. Verimlilik, ihracat veya ithal ikameli üretim, istihdam ve benzeri konuların iyi değerlendirilememesi, teknolojinin yenileştirilememesi, sonradan kiraya vermek düşüncesiyle yapılan özelleştirmeler, yeterince şeffaf olunamaması gibi hususlar, özelleştirilen kurumların zararlı çalışmasına, verimsiz olmasına, üretim yapılamamasına veya tekel oluşmasına yol açmıştır.

Restoran, kafe, berber, dükkan, atölye gibi ticarethane olarak nitelendirilebilecek kuruluşların özelleştirilmesi ülkede zorunlu hale getirilmiştir. Petrol, doğalgaz, telekomünikasyon ile ilgili kuruluşlar, sanatsal mekanlar ve madenler özelleştirilmeyecektir. Ancak, bu kuruluşlar Devlet Başkanı veya Başbakan kararı ile özelleştirme kapsamına alınabilir. 1993-1996 yılları arasında yalnızca konutlarda ve taksilerde özelleştirme gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında özelleştirmeye hız verilmiş, sayıları 6200’e varan küçük işletme özelleştirilmiştir. 1997 yılı sonu itibarıyla 15000 küçük işletme özelleştirilmiştir. Küçük işletmelerin 1998 yılı sonunda özelleştirilmesinin bitirilmesi planlanmaktadır. Özelleştirmeden 1996 yılından buyana 157 milyar Manat gelir elde edilmiştir. Özelleştirme sürecine katılan yabancı yatırımların oranı her geçen gün yükselmektedir. İnşaat sektörü, büyük kamu

kuruluşları tekelinde olmasına rağmen 1998 yılı özelleştirme programı içinde yer almaktadır.

Fakat özelleştirme ve yapısal reformlar ülkede yavaş ilerlemektedir. Ülkede işsizlik oranının % 20'lere ulaşması ve bunun sosyal patlamaya sebep olabileceği gerekçesiyle hükümet işletmelerin kapatılması hususunda çekimser davranmaktadır. Özelleştirme programı satışa çıkarılan işletmelerin sınırlı sayıda olması nedeniyle problemlerle karşı karşıyadır.

Finans sektörünün reformu ise çok yavaş ilerlemektedir. Sovyet döneminden kalan başlıca dört bankadan üçünün birleştirilmesine ancak 2000 yılının Haziran ayında başlanabilmektedir. Bu bankalar Agroprombank olarak bilinen Agrosanayebank, Emanet Bank ve Prominvestbank olarak bilinen Sanayeinvestbank'tır. Ülke piyasasının büyük çoğunluğuna egemen olan bu bankaların önemli bilanço problemleri bulunmaktadır.

Özel sektöre tahsis edilen kredilerin miktarı 1997 ve 1998 yılları arasında yükselmiş olmasına rağmen bu kredilerin çoğunluğu kısa dönemli olup, 2000 yılının ilk çeyreği itibarıyla toplam kredilerin % 85,6'sını oluşturmaktadır. Kamu kuruluşları yöneticilerinin güçlerini kaybetmek istememesi ve gücünü statükodan alan devlet kurumları özelleştirmeyi zorlaştırmaktadır.

Azerbaycan'ın piyasa mekanizmasına geçişini ve ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik çalışmalarını uluslararası kuruluşlar da desteklemektedir. Bu çerçevede, Azerbaycan ve IMF arasında makroekonomik gelişmeyi desteklemek ve ülkeyi petrol gelirlerine hazırlamak amacıyla yardım anlaşmaları imzalanmıştır. Azerbaycan 1992 yılında, Dünya Bankası'na ve Uluslararası Kalkınma Örgütü'ne üye olmuştur.

1.21. Yoksulluğun Azaltılması

Azerbaycan'ın en büyük problemi toprak bütünlüğünün sağlanamamasıdır. Ermenilerin işgalci tutumu nedeniyle yaşanan savaşın Azerbaycan ekonomisine verdiği zarar 22 milyar \$ düzeyindedir. Topraklarının % 20'nin işgal altında olmasının yanında,

1 milyondan fazla Azerbaycan Türk'ü, dünyanın gözü önünde, kendi ülkesinde mülteci durumunda, çadırlarda, barakalarda çok ağır şartlarda yaşamaktadır.

“Yoksulluğun Azaltılması Programı”nda bir kişi için asgari yaşam seviyesi 120 bin Manat, bir başka deyişle beş kişilik bir ailenin asgari yaşam standardı 600 bin Manat (120 \$) olarak belirlenmiştir. Bu durumda Azerbaycan halkının % 49'u yoksulluk seviyesinin altında yaşamaktadır. (Bu durumdaki kişilerin günlük geliri 1\$ dan azdır.) Hemkarlar İttifakı ise; kişi başına asgari yaşam seviyesini 300 bin Manat (beş kişilik bir ailenin aylık geliri 300 \$) olarak hesaplamaktadır.¹⁴⁴ Bu durumda da ülke halkının % 82'sinin yoksulluk seviyesinin altında yaşadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Buna bağlı olarak; Azerbaycan'da “2003-2005 Döneminde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Hakkında Devlet Programı” 25 Ekim 2002'de düzenlenen bir konferans ile kamuoyuna tanıtılmış, 20 Şubat 2003'de de Cumhurbaşkanı'nca onaylanmıştır. IMF, Dünya Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Birleşmiş Milletler, AB, Japonya, ABD ve Azerbaycan'da enerji projelerinde önde gelen şirket BP'nin teknik ve/veya mali destekleriyle hazırlanan bu programın amacı; kısa vadede sosyal güvenliği güçlendirmek, yoksulluk düzeyini azaltmak, dengeli kalkınmayı sağlamak, makroekonomik istikrarı korumak, özelleştirmenin devam etmesini sağlamak ve BM'in 2000 yılında düzenlenen “Bin Yıl Zirve Toplantısı”nda kabul edilen kararlardan ileri gelen yükümlülükleri yerine getirmektir.

1.22. Sosyo-Ekonomik Kalkınmaya Yönelik Devlet Programının Olması

Azerbaycan'da bölgelerin potansiyelinin ve doğal zenginliklerinin verimli bir şekilde değerlendirilmesi ile tarımsal üretimi canlandırmak, petrol dışı sektörler olan sanayi, hizmet, ticaret, turizm gibi diğer alanları geliştirmek, istihdamı artırmak ve halkın refah düzeyini iyileştirmek amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 11 Şubat 2004 tarihinde “Azerbaycan Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Yönelik Devlet Programı”nı onaylamıştır.

¹⁴⁴ www.oncevatan.com.tr/Detay.asp?yazar=42&yz=12650 - 82k

Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik olarak hazırlanan “Devlet Programı”, 2004 – 2008 yılları arası ayrı-ayrı bölgelerin gelişmesini ve kalkınmasını öngörmekte, buna bağlı olarak da devletin ekonomik politikalarının ve desteğinin asıl yönlerini ortaya koymaktadır.

“Devlet Programı”nın hazırlanmasında en önemli amaç, Azerbaycan bölgelerinin mevcut potansiyelini verimli bir şekilde değerlendirmek, ekonominin farklı alanlarının geliştirilmesini sağlamak, sanayi kuruluşlarının faaliyetlerini genişlemesini sağlamak, ihracata dayalı üretimi desteklemek, yerli girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi suretiyle, halkın refah düzeyini iyileştirmek, istihdamı artırmak ve ülke ekonomisinin dinamik bir şekilde gelişmesini temin etmektir.

Programda Azerbaycan on ekonomik bölgeye ayrılmıştır. Ekonomik bölgeler, sahip oldukları potansiyel, doğal zenginlik ve çalışabilir nüfus gibi özellikleriyle bir birinden ayrılmaktadır. Ekonomik, coğrafi ve tarih bakımından biri birinden farklı olan bölgeler çeşitli hususlar dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

2. ZAYIF YÖNLER

2.1. Etkin Olmayan Mahkeme Sistemi

Doğuda ilk müslüman demokratik cumhuriyet olması Azeri aydınları her zaman gururla bahsettikleri konudur. 1918-1920 yılları arasında, 23 ay gibi kısa bir süre yaşamış ilk bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, çağının ilerisindeki demokratik uygulamaları ile haklı bir gurur kaynağı olmuştur. Fakat, 70 yıllık totaliter Komünist geçmişin, toplumsal yapıda yarattığı tahrib, oluşturduğu siyasal kültür ve doğurduğu nomenklatura sebebiyle, demokratikleşme süreci güzel bir sonuç vereceğinden şüphe duyulmayan, fakat uygulamaları hala devam eden bir prosesden ibarettir. Yapılan reformlar ve alınan kararlar, yasal düzenlemeler herne kadar mükemmel nitelikte ise de, uygulamanın ve bu karar ve yasalara tabi olma insan faktörüne bağlıdır.

İlk kurulmu 23 ay yaşamış ve hala gürur kaynağı olan ilk cümhuriyetin demokrasi yönü ilham kaynağı olan Azerbaycan bu yolda yapılanma sürecinde olması nedeniyle bazen yabancı yatırımların karar vermede çekingen kalmalarına da neden olabilmektedir.

Azerbaycan'da mahkeme kararlarının büyük bir kısmının uygulamada işleme konulmasında gecikmelerin olması başta finans sektörü olmakla hemen hemen ekonomi ve sosyal yaşamın her alanını olumsuz etkilemektedir. Gerek yasalar, gereksede uygulama şekillerinin teorik temelleri bakımından Azerbaycan hiçde Avrupa devletleri ve ABD gibi ülkelerde geri kalmamaktadır. Fakat yukarıda bahsetmiş olduğumuz insan faktörü uygulamalarda bazen gecikmelerin ve olumsuz bazı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

ECOSOC' un belgelerinde bildirildiği gibi, Azerbaycan'da bağımsız mahkeme sistemi çalışma şekli zayıftır. Kuruma göre, insan haklarının ve aynı zamanda ekonomik, sosyal ve medeni hükukların korunması için bağımsız mahkeme sisteminin mevcutluğundan geçer ve bu sistemin mükemmel olmasına bağlı olarak her alanda olumlu sonuçların alınması mümkün olabilir

ECOSOC, aynı zamanda, devletin mahkeme sisteminin bağımsız işler yürütmesini temin etmek yönündende daha ciddi anlamda müdahaleci olmaya çağırılmaktadır.

Her ülkede buluna bilen ve Azerbaycan'da da belirli hacimde bulunan yolsuzluğun düzeyinden endişe duyan ECOSOC, devleti daha radikal mücadeleye seslemektedir.¹⁴⁵

Ülkede rüşvet verenin, rüşvet vermekde vasiteçilik edenin, elece de rüşvete tehrik edenin sorumluluğunun kanunda ayrıldığını ve bunun olumsuz hal olduğu herkesce bilinmektedir¹⁴⁶.

¹⁴⁵<http://74.125.45.104/search?q=cache:eyRWmgxlGTMJ:mirzexezerinsesi.net/articles/2005/01/08/azerbayanin-neft-dollarlarina-realehlukyarani+azerbaycanda+mehkeme%3F%3B&hl=az&ct=clnk&cd=21&gl=az>

¹⁴⁶<http://74.125.45.104/search?q=cache:v91KFH7Gma0J:tracker.bos.ru/bhrlr/articles2.shtml%3Fmusava+t25667+azerbaycanda+mehkeme%3F%3B&hl=az&ct=clnk&cd=30&gl=az>

Sonuçta ilk zayıf yön olarak ele aldığımız mahkeme sistemi ve alınan kararların uygulamada yavaş çalışması bir zayıf yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Geç İşleyen Özelleştirme Ve Yapısal Sorunlar

Özelleştirme gelirlerinin bu yıl, geçtiğimiz yıllara göre oldukça yüksek olması bekleniyor. Özelleştirme gelirinin sadece bir bölümü bu yıl kasaya girecek. İzleyen yıllarda da yapılan özelleştirmelerin taksitleri tahsil edilecek. Özelleştirme gelirlerinin ilke olarak kullanılması gereken yer, kamu borç stokunun azaltılmasıdır. Bu yer bütçe finansmanı olduğunda, yanlış yapıyoruz demektir. İyileşen kamu maliyesi ile özelleştirmede başarılı sonuçlar alınmasının aynı döneme gelmesinin, önümüzdeki dönemde ekonomideki iyileşmeye çok önemli bir ivme kazandıracağını düşünüyoruz. Ancak, bu fırsat, yapısal sorunları çözmekte yavaş kaldığımızda hiçbir işe yaramayacak.

Maliye politikasıyla bugüne kadar sağlanan iyileşme, geleceğin garantisi değil, özelleştirmelerden sağlanacak ilave gelirler de. Bugün geline nokta, son 4 yıllık süreçteki mali disiplin ve istikrarlı iyileşmenin 'böyle gideceği' beklentisi de çok etkili. Azerbaycan bugün sağlanan başarıyı geleceğe taşıyamazsa, birkaç yıl sonra başka sorunlarla uğraşacak olacağız. Bunlar da, bugünden öngörülemeyen sorunlar değil.

Bugün başarılı özelleştirmeler yapsak da, ileride özelleştirecek işletme kalmayacak. O zaman da, yapısal sorunlarımızdan dolayı bütçe politikamız sıkışmış olacak. Geç kalmadan bu fırsatı kullanalım. Yoksa, bugün yaptığımız özelleştirme gelirleri, ileride 'bütçe yaması' olmaktan başka bir işe yaramayacak

2.3. Yıllar İtibarile Petrol Dışı Bütçe Açığının Petrol Dışı GSYİH'ya Oranının Sürdürülemez Boyutlarda Seyretmesi

"Petrol ve petrol gelirlerinin ihracat içindeki payı % 90 civarında olmuştur. Öte yandan bütçe gelirlerinin ise %50-den fazlası petrol ve petrol ile ilgili alanlardan elede edilmektedir. Böylece bütçenin petrol gelirlerinden, petrol gelirlerinin ise dünya piyasalarındaki konjoktüre bağımlı olması ülkeyi "Holland Sendromu" ile karşı karşıya bırakmıştır". Nitekim 2009 yılında bütçede daha önceden belirlenmiş barel fiyatı kriz sonrası oluşmuş barel fiyatlarının altında kalınca çeşitli problemlerin yaşanacağı öngörülmüştü. Daha sonra petrol fiyatlarının yükselmesi duru ülke lehine çevirdi. Fakat bu fiyat artışının ülke ekonomisine değil dünya ekonomik konjoktürüne bağılı olduğunu bilmekteyiz.

Petrol dışı GSYİH'nın ekonomideki payı yaklaşık %10-15, petrol dışı sektörün bütçeye katkısı ise % 50 civarındadır. Sonuç olarak petrol dışı bütçe açığının petrol dışı GSYİH'ya oranı çok fazla çıkmaktadır ki buda ülke ekonomisi için istenmeyen bir sorundur.

2.4. Kayıtdışı Ekonomi Ve Yolsuzluğun Azerbaycan Boyutları

Kayıtdışı ekonomi kısaca kamunun denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bireylerin veya işletmelerin ekonomik faaliyet ve işlemlerini kamunun denetimi dışında tutmasının en önemli nedeni ise vergi kaçırma arzudur. Batılı ekonomiler de kayıtdışı ekonomi denildiğinde daha çok uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi yasadışı sektörler akla gelmektedir. Azerbaycanda ise bunlar da dahil olmak üzere kayıtdışı ekonomi daha çok eşya ve hizmet akımlarının belgelendirilememesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Gelişme yolunda olan ülkelerin iktisadi sorunları içerisinde kayıt dışı ekonominin diğerlerine nazaran ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilenen ve bu sorunları etkileyen son derece kompleks yapılı; bazen bağımlı bazen de bağımsız

değişken halinde fakat daha da önemlisi içerisinde iktisadi faktörler dışında sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaksal boyutların tamamıyla yakın ilgili olan, teorik çapta bir çok çözüm önerileri sıralanan fakat bir türlü ortadan kaldırılamayan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde dünyanın hiçbir ülkesinde sıfırlanamayan, ancak ülkemizde büyük boyutlara ulaşmış olan vergi kayıp ve kaçaklarının nedenleri arasında önemli görünenler şu şekilde sıralanabilir Mali ve ekonomik nedenler (enflasyon, gelir dağılımı, vergi adaleti) Hukuki nedenler (yasaların basit ve açık olmaması, sık değişikliğe uğraması, vergi oranlarının yüksekliği, istisna ve muafiyetler, üniter yapıdaki bozulma, defter tutma hadleri) İdari nedenler (vergi idaresinin organik yapısı, teknik yapı, personel yapısı ve denetim mekanizması) Sosyal nedenler (vergi ahlakı, mükellef psikolojisi ve tarihsel nedenler. Siyasal nedenler ve baskı gruplarından kaynaklanan nedenler.

Azerbaycan Cumhuriyeti de bir geçiş ekonomisi ülkesi olarak, kayıtdışı ekonomi ve yolsuzluğun bulunduğu ülkeler sırasındadır. Son yıllar Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitüsü yetkililerinin yaptığı açıklamalar, kendileri tarafından ülkenin sosyo-ekonomik durumu değerlendirilen zaman kayıtdışı ekonomi büyüklüğünün GSMH'nin %18-20'i civarında hesaba katdıklarını gösteriyor.¹⁴⁷ Dünya Bankası (World Bank) tarafından yapılan son araştırmalar ise Azerbaycan'da kayıtdışı ekonominin GSMH'nin % 60.6'i oranında olduğunu ortaya çıkarıyor (WORLD BANK, 2006). Genelde, uluslararası örgütlerin ve yabancı ülke araştırmacılarının farklı metodlarla yapmış olduğu tahminlerin sonuçlarına dayanarak söyleyebiliriz ki, tüm araştırmalar ülkemizde kayıtdışı ekonominin GSMH'nin % 60'dan fazla olduğunu ortaya koyuyor.

Vergi oranlarının yüksek olması nedeniyle, özel sektörün kayıt dışına yöneldiği görülmektedir. Özel işletmelerin büyük bir kısmı, işçi ücretlerinin % 90'ını gayri resmi olarak vermektedir. Ülkede kayıt dışı ekonominin seviyesi ile ilgili uluslararası teşkilatlar farklı rakamlar açıklamaktadır. Dünya Bankası uzmanlarına göre kayıt dışı ekonominin büyüklüğü milli gelirin % 60'ından fazladır. Bazı uzmanlar bu oranın % 80 olduğunu iddia etmektedirler. Azerbaycan İstatistik Komitesi tarafından yapılan

¹⁴⁷ VƏLİYEV, 2006: <http://hesabat.az/index.php?/index/morecat8/111/>

değerlendirmelere göre ise, kayıt dışı ekonomi GSYİH'nin % 18-20'sine tekabül etmektedir.

Gelişmiş ülkelerde bile son verilen rakamlar kadar bir kayıtdışı ekonominin olduğu dikkate alındığında, % 60-70 rakamı Azerbaycan için olabilir gözükmemektedir. Kayıtdışı ekonominin rekabeti ortadan kaldırdığı bilinmektedir. Bir tarafta yüksek vergi veren şirketler, diğer tarafta “merdiven altı” olarak tabir edilen üretim yapanların aynı piyasa koşullarında bulunması kabul edilebilir değildir.

2.5. Yerel Firmalarda Profesyonel Yönetimin Eksikliği

Sovyet rejiminden, serbest piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçiş sürecinde zihniyet değişimi henüz gerçekleşmemiş, daha doğrusu tamamlanmamıştır. Sovyet sistemine benzer bir bakış açısıyla problemlerin değerlendirilmesi ve çözüm önerilerinde bulunulması sözkonusudur. Bu ise ekonomik açıdan piyasa ekonomisinin ülkede yerleşmesini geciktirmiştir. Özellikle yeni kurulan yerel firmalar yönetimde bu gibi eski zihniyet kalıplarını devam ettirerek piyasa ekonomisinin rekabet mekanizmasına ayak uydura bilmemişlerdir. Bu da bu gibi firmaların ya iflas etmesine, ya da sadece küçük çaplı firma niteliğini korumakla sadece iç piyasada varlığını sürdürmesine sebep olmuştur.

2.6. Eğitimli ve Kalifiye İşgücünün Yurtdışına Göçü, Bölgelerde Yaşanan İşgücü Sıkıntısı

Ekonomik durumun kotuleşmesine bağlı olarak hernek şartların zorlaşması sozkonusu ise de, Sovyet geleneğinin devamı olarak insanların eğitime karşı ilgi gösterdikleri görülmektedir. Ülkede okuma oranı % 98 ve lise-yüksek öğrenimli nüfus oranı % 60 civarındadır. Fakat ülkedeki istihdam seviyesinin yetersizliği nedeniyle eğitimli ve kalifiye işgücü yurt dışına göç etmeye devam etmektedir. Kalifiye ve eğitimli işgücünün büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında daha çok gençler ve orta yaşlı insanların oranının yüksek olduğu dikkat bilinmektedir.

“Beyin Göçü” olarak ifade edilen sözkonusu sürecin özellikle son yıllarda daha da arttığı görülmektedir. Bu ise ülkede yatırım yapan yabancı sermayenin aradığı kalitatif özellikli işgücünü bulmada sorunlarla karşılaşması anlamındadır.

2.7. İşgücünün Yabancı Sermayenin Aradığı Kalitatif Özelliklerden Uzak Olması

Milli İktisatlarda istenen teklif, değer, rekabet, tekelleşme, menfaat, işgücü problemleri ayrı ayrı ele alıp bu anlayışların her birinin taşıdığı karakteristik özellikleri farklılaştırıcı şekilde örnek gösterir. Aynı zamanda Milli Ekonomi Modelinin kapitalist sistemle mukayesesinde de ciddi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmde ciddi bir işsizlik problemi ortaya çıkmaktadır.

Milli Ekonomi Modelinde ise gayri tabi yöntemlerle bu soruna ciddi formüller getirilmiştir. İşsizliği makro seviyede tahlil etmekle anlaşılır ki maaşların minimum hayat seviyesinde tutulması aşağı dereceli meşgullük seviyesinin de ileri gelen neticesidir. Bu ise ilk olarak üretim ile desteklenip arasında olan farkın derinleşmesine sebep olur. Bu da asıl olarak pazarın meşgullük seviyesinin tam şekilde tanzimleşmesine imkan verir. Bununla ilgili işlerin tam istenen seviyede elde etmek için üretim ile tüketim arasında meydana gelen her tür keskin farkı devletin kendisinin senyorej hakkından istifade ederek sosyal şart şeklinde tüketicilere takdim edilmelidir. Milli Ekonomi Modelinde her zaman üretim ile tüketim arasında bir ilişki kurulmalıdır. Sektörlere göre işgücü dağılımı: tarım ve ormancılık %41, endüstri %7, hizmet %52 (2001)¹⁴⁸

2.8. Yasal Bazda İyileşmelere Rağmen Bürokrasinin Etkin Olmayan İşleyişi

Azerbaycanda özel sektörün yasal yapısının yaratılması amacı ile önemli kanunlar kabul edilmiştir. Bu kanunların önemi onların bir sistem olarak ekonomiyi piyasa ekonomisi koşullarına uygun hale getirecek olmasıdır. Fakat piyasa ekonomisinin gelişmiş batılı ülkelerde, Pazar koşullarının tarihsel açıdan teşekkülü ile

¹⁴⁸ www.azstat .org

bu koşulların kanunda tesbit olunması arasında fark vardır. O halde kanunlar piyasa gerçeklerini, bu alandaki darboğazları ifade eder.

Azerbaycan’da ise buna tamamen aykırı bir düzen bulunmaktadır. Piyasa ekonomisinin hukuki yapısı böyle bir ekonomik gerçek olmadan kurulmaktadır. Öte yandan Azerbaycanda yasal bazdaki iyileştirmelere rağmen bürokrasinin etkin olmayan işleyişi piyasa ekonomisine geçişte önemli sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle ülkede başta ticaret ve yatırım sahası olmak üzere hemen her sahada yolsuzluk seviyyesi çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Bürokrasinin yolsuzluk olaylarındaki payı ise en yüksek seviyyededir. Özellikle bürokrasi yapması gereken işi yapmayarak ve ya suni engellerle işin yapılamayacağına zemin hazırlayarak ülkede yolsuzluk olaylarının tırmanmasının esas aktörleri olmaktadırlar

2.9. Resmi İstatistiklerin Güvenilir Olmaması

Bildiğimiz gibi Azerbaycan 70 sene Sovyetler Birliğinin 15 Bağımsız cumhuriyetinden biri olmuştur. SSCB-nin ideolojik temellerle yönetilmesi ülkenin bütün alanlarında kendini göstermiştir. Özellikle ikneci dünya savaşından sonra Amerikayla başlayan soğuk savaş istatistik rakamlara da yansımış ve SSCB-deki istatistik veriler batıdan ve Amerikadan geri kalmammak endişesiyle şişirdilmiştir. Rekabetin gerçek hayatta deyil rakamlar üzerinde anlam ifade ettiğı o dönemlerde bu alışkanlık bütün sovyet cumhuriyetlerinde de geçerli olmuştur.

SSCB-nin dağılmasıyla birlikte gerçekler bütün dünyaya belli olmuş sovet istatistiklerinin gereyi yansıtmadığı gün yüzüne çıkmıştır. İstatistik rakamların sadece şişirdilmesi deyil aynı zamanda hesaplama yöntemindeki farklılıklarla da rakamların farklılaştırılmasına gidilmiştir. Bu durum bağımsızlık sonra dönemde de devam etmiştir.

Azerbaycanda da durumun farklı olmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim bağımsız uluslararası kuruluşların ve ülkedeki bazı bağımsız araştırma kuruluşlarının verileriyle, resmi istatistik verilerin farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca resmi kuruluşların verilerinin tez tez değışmesi ve mantıksız tutarsızlık içermesi de bu durumu isbatlar

nitelik taşımıştır. Bu ise sağlıklı araştırmaların yapılması için önemli sorunlardan birini oluşturmuştur.

2.10. Libelleşme Konusunda Uygulanan Tedrici Reformların Hızının Görece Düşük Kalması

1992 yılından itibaren Azerbaycan’da yeni yönetim modeline dayanan ekonomik reformlar süreci başlatılmıştır. Söz konusu reformların belkemiğini aşağıdaki unsurlar oluşturmaktaydı:

- Yeni ekonomik birimlerin (firmalar, anonim şirketler, meslek oda ve birlikleri vb.) oluşturulması;
- Üretilen ürünlerin doğrudan sözleşmeler temel alınarak satılması;
- Fiyatların liberalleştirilmesi;
- Merkezleştirilmiş planlamanın ve bundan ileri gelen işbölümünün aradan kaldırılması;
- İç ve dış ticaretin liberalleştirilmesi;
- Kamu işletmelerinin özyönetim yetkilerinin artırılması ve inzibati yönetimin piyasa mekanizmasıyla ikame edilmesi;
- Kamusal emlakın hızla özelleştirilmesi vb.

Fakat sıralanan amaçlara ulaşmada daha önce sayılan nedenler dolayısıyla başarısız olunmuştur. SSCB’nin çözülmesinin ardından sovhozlar (devlet çiftlikleri) ve kolhozlar(kollektif çiftlikler) dağılmaya başlamıştır. Bağımsızlıkla birlikte pazarını büyük oranda kaybeden Azerbaycan’ın tarımsal üretimi 1990–1995 yılları arasında % 48 oranında azalmıştır.

1991–1994 yılları arasında “Karabağ Savaşı” nedeniyle kamu harcamalarının GSYİH’ya oranı yüzde 55’e, kamu finansman açıklarının GSYİH’ya oranı yüzde 15’lere kadar yükselmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde vergi sisteminde yapılan reformlar, devlet bütçesinde gelirlerin yıldan yıla artması 1990’lı yılların başında yüksek olan bütçe açığının 1995 yılından itibaren azalma trendine girmesi

sonucunu doğurmuştur. Bütçe açığı 1994 yılında GSYİH'nın yüzde 9,4'üne eşit olmuştur.

Bu dönemde Özel Mülkiyet Kanunu (Haziran 1991) kabul edilmiş, 1992 yılının başlarında fiyatlar liberalleştirilmiş, aynı yılın Ocak ayında Katma Değer Vergisi uygulamasına geçilmiştir. Yine Nisan 1992 tarihinde Yabancı Sermaye, Ağustos ayında ise Merkez Bankası Kanunları kabul edilmiş ve yukarıda değindiğimiz gibi, ulusal para birimi Manat piyasaya sürülmüştür.

7 Ağustos 1992 yılında yürürlüğe giren Merkez Bankası Yasasıyla Bankacılık Yasası Azerbaycan'da iki aşamalı banka sisteminin oluşturulmasını amaçlamaktaydı. Daha sonra, savaşın da etkisiyle, 1993 ila 1994 yılının ilk yarısında reform süreci yavaşlamıştır. 1993 yılının Ocak ayında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin kanun yürürlüğe girmiştir. 1994 yılının Mayıs ayında Ermenistan'la ateşkesin imzalanması reform sürecini hızlandırmıştır. Aynı yılın Haziran ayında İflas Kanunu kabul edilmiş ve bankaların konsolidasyonu işlemine başlanmıştır. Kısaca, 1991–1994 yılları arasında ekonomik dönüşüm süreci oldukça yavaş işlerken, ticaretin ve piyasanın liberalleştirilmesini sağlayacak reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Mülkiyet ilişkilerinin transformasyonu konusuna gelince ilk önce kaydetmek gerekir ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Mülkiyetin Korunması Hakkında Kanun kabul edilmiş ve bu kanunla serbest piyasa ekonomisinin en temel gereksinimi olan özel mülkiyet anlayışı ve mülkiyet hakları da yasal bir çerçeveye oturtulmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde “Halk Mülkiyeti” adı altında sadece “Devlet Mülkiyeti” mevcut olduğundan mülkiyet ilişkilerinin transformasyonu için geniş kapsamlı bir özelleştirmenin uygulanması da zorunlu hale gelmişti. Bu nedenle 1995 yılından itibaren Azerbaycan'da kupon (çek-vauçer) paylanmasıyla özelleştirme uygulamaları başlatılmıştır. Lakin sonradan karşılaştığımızda Azerbaycan'daki özelleştirmenin ister Doğu Avrupa ülkeleri, isterse de BDT ülkelerine oranla en başarısız özelleştirme örneklerinden birini teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

2.11. Sanayinin Petrole Dayalı Olması Ve Petrol Sektörünün Özelleştirilmemesi

Azerbaycan yeraltı ve yerüstü kaynaklar bakımından çok zengin bir ülke olmuştur. Yeraltı zenginliklerine göre ise petrol ve doğalgaz üretimi birinci sırada gelmektedir. Toplam petrol rezervlerinin 8 milyon varil, toplam doğalgaz rezervlerinin ise 8 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Ülkedeki Petrolün % 77 si Hazar Denizinden çıkarılmaktadır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) 1994 yılı istatistiklerine göre 11354 petrol kuyusuna sahiptir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan ekonomisi, özellikle petrolsektörü yabancı sermayeye açılmıştır. 15 Ocak 1992 tarihinde yürürlüğe giren

Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun ülke içerisinde yabancı yatırımcıların yasal ve ekonomik açıdan korunmasını garanti altına almıştır. 20 eylül 1994 yılında ise Baküde Hazar Denizinin Azerbaycan sektörünün “Azeri”, Çırag” ve “Güneşli” yataklarında petrolün ortak üretimi ve bölüşümü konusunda uluslararası anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma önemine göre “Asrın Anlaşması” adlandırılmıştır. 400 sayfa ve 4 dilde olan “ Mega Proje” ya da “Asrın “Anlaşması” da olarak adlandırılan ve toplam yatırım bedeli 8 milyar dolara ulaşan bu proje kapsamında üretilebilir petrol rezervlerinin 540 milyon ton, doğalgaz rezervlerinin ise 30 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Anlaşma 30 yıl yürürlükte kalacaktır. Söz konusu dönemde tahminen 511 milyon ton petrol çıkarılacaktır. Petrolün %80 i Azerbaycanın, % 20si ise yabancı şirketlerin olacaktır. Yani 258 milyon ton petrolle birlikte çıkarılan 55 milyar metreküp doğalgaz Azerbaycanın olacaktır. Azerbaycanın bu anlaşmadan elde edeceği gelir tahminen 34 milyar doları bulacaktır.

Azerbaycan’da sermaye birikimi düzeyinin yetersizliği, ekonomik büyümenin esasen yabancı birikimler hesabına gerçekleşmesi, sermaye/hâsıla katsayısının yüksek olması (dolayısıyla genel verimliliğin düşük olması), dış ticaret işlemlerinin hacminde petrol sektörünün üstünlüğü, dış açıklık oranının yüksekliği gibi etkenler ülke ekonomisinde yabancı petrol şirketlerinin konumunun güçlenmesine neden olmuştur.

Kaydettiğimiz gibi, bugün Azerbaycan’da petrol sektörü özelleştirilmediğinden petrol gelirleri Azerbaycan devletiyle yabancı şirketler arasında paylaşılmaktadır. Devletin petrol gelirlerinin büyük bir kısmı Petrol Fonu’nda toplanmaktadır. Dolayısıyla, petrol gelirlerinin nasıl kullanılacağına 19. yüzyılda olduğu gibi piyasa değil, devlet karar vermektedir. Devlet kararlarının optimallığı, rasyonelliği ise ülkedeki en önemli tartışma konularından birisini oluşturmaktadır.

2.12. Kamunun Ekonomideki Payının Düşük Olmasına Rağmen Devletin Ekonomik Birimlerin Kararlarında Belirleyici Ve İmperativ Rol Üstlenmesi

Azerbaycan bağımsızlığın ardından pazar ekonomisine geçiş kararı almış ve bu yönde uygulamalara başlamıştır. İlk olarak 1993 yılında Özelleştirme Kanunu’nu çıkarmış ancak fiili uygulamaya 1995 yılından sonra başlayabilmiştir. 1995-98 yılları arasında birinci özelleştirme programını uygulamış ve bu uygulama ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin bir kısmını özelleştirmiştir. İkinci özelleştirme programı 2 yıllık bir gecikme ile ancak uygulamaya sokulabilmiştir. Bu program ile devletin orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi planlanmakta ve böylece devletin ekonomideki rolü iyice azaltılmaya çalışılmaktadır.

GSMH içerisinde devletin rolü giderek azalmaktadır. Zira 1999 yılında bu miktar % 38 iken 2000 yılında bu oran % 35’e inmiştir. 2001 yılı için ise % 32’ye indirilmesi planlanmıştır. Ama temel ve stratejik sektörlerde devletin tekel durumu ve ağırlığı devam etmektedir. GSYİH’nın sektörel dağılımı yüzde olarak tarımda 18, sanayide, 25.4 ve hizmetlerde ise 56,6 olmuştur. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 2000 yılı GSYİH 4,9 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. GSYİH’nın yıllık artış hızı toplamda yüzde 11,4 olarak gerçekleşirken tarım sektöründe yüzde 12,1, sanayide yüzde 6,9 inşaatda yüzde 2,6 ve hizmetler sektöründe de yüzde 11,3 olarak gerçekleşmiştir.

27 Ocak 1999’da yapılan nüfus sayımında 7.952.500 olan ülke nüfusu 11 Ocak 2001 tarihi itibarıyla 8.081.000 kişiye ulaşmıştır. 2000 yılında ülkede kişi başına düşen milli gelir 2.761.800 Manat (618.6 \$) olmuştur. 12 Ülkedeki resmi verilere göre

yokksulluk sınırı altındaki nüfusun oranı 1999 yılı rakamlarıyla % 60 civarındadır. 2000 yılı başında Azerbaycan'da asgari geçinme sınırı yaklaşık 73 \$ seviyesinde olmuş ancak buna karşılık kişi başına aylık ortalama gelir 32 \$ seviyesinde kalmıştır. Bu rakam asgari tüketim bütçesinin ancak % 45'ini karşılamaktadır.

2004 yılı sonu itibariyle sanayi ürünlerinin %57'si, tarım ürünlerinin %99'u, ulaşım hizmetlerinin %57.8'i, haberleşme hizmetlerinin ise %71.3'ü özel sektörün payına düşmüştür. Ancak temel ve stratejik sektörlerde devletin tekel durumu ve ağırlığı devam etmektedir. Sovyetler Birliği'nden miras kalan devlet tekeli ekonomik kalkınmaya engel olmaktadır. Devlet tekellerinden kurtulmanın yolu ise büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesidir.

Ancak, bu sürecin Azerbaycan'da yavaş işlemekte olduğu görülmektedir. Her ne kadar verilerden yola çıkarak ekonomide özel sektörün payının yüksek olduğu görülse de, bu görünüşte devlet mülkiyetinde kalan işletmelerin, özellikle sanayi işletmelerinin, faaliyette bulunmaması etkindir. Ayrıca bazı özel sektöre ait işletmeleri, özel sektör olarak görmek tam da doğru değildir. Örneğin anonim şirketlerin (shareholder companies) çoğu daha çok devlet işletmesi gibi faaliyet göstermektedir. Öte yandan enerji üretiminde özel sektörün formal karakter taşıdığı, enerji satışında ayrı ayrı işletmelerin özel sektör tarafından işletilmesi yönünde girişimlerin olduğu, petrol ve doğal gazın üretiminde ise özel sektör olarak sadece yabancı müteşebbislerin var olduğu dikkate alındığında, sanayi sektörünün temel bölümü olan enerji sektöründe özel mülkiyetin aslında olmadığını söylemek mümkündür.

2.13. Ekonomik Ve Ticaret Özgürlüklerinin Aşağı Düzeyde Olması

Ekonomik özgürlük kavramı, şahısların tercihlerin önemli olduğu, satın almanın iradeye bağlı olduğu, ve piyasalarda serbestçe gerçekleştirilebildiği, piyasalara girişin ve yerleşik firmalarla rekabet etmenin serbest olduğu, bireylerin ve bireysel mülkiyetin başkalarının taciz ve saldırılarına karşı korunduğu bir durumu ifade eder. Anlaşıldığı üzere bu tanımlama ekonomik özgürlüklerin hem rekabetçi piyasanın oluşmasının hem

de rekabet kültürünün gelişmesinin bir ön koşulu olduğunu ima etmektedir.¹⁴⁹ Azerbaycan bu konuda emin adımlarla ilerlemekle birlikte, bugün hala yeterlilik sözkonusu değildir.

Ekonomik özgürlükler, girişimciliğin (arzın) ve tüketim kalıplarının (talep) toplumsal refaha katkı yapacak şekilde gelişmesi için uygun bir zemin sağlamakta ve bu yolla hem piyasaların oluşumunu hem de etkin işleyişini mümkün kılmaktadır. Ekonomik özgürlüklerin geliştirilmesi bir anlamda rekabetin korunması ve geliştirilmesi işlevini yerine getirmektedir. Çünkü rekabet süreci, bireysel tercihlerin kısıtlanmasız yapılabilmesini, alışverişlerin gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmesini, piyasalara girişin serbestçe yapılabilmesini ve piyasalarda etkin bir rekabetin yaşanmasını garanti altına alan bir süreçtir.¹⁵⁰ Fakat Azerbaycan'da belirli sektörlere girişde zorluklar ve bu konuda da dezavantajları ortaya koymaktadır.

Ekonomik özgürlükler, 1980 lerden itibaren ölçülmeye başlanmış ve bu şekilde çeşitli ülkeler arasında mukayese yapma imkânı doğmuştur. Bu ölçümler, ekonomik özgürlüklerinin etkilerinin değerlendirilmesi konusunda da önemli çalışmalar yapılmasına imkân vermiştir. Bu güne kadar yapılan çeşitli çalışmalar, ekonomik özgürlük düzeyi ile ülkelerin refah düzeyleri ve sosyo-ekonomik performansları arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede ekonomik özgürlüklerin geliştiği ülkelerde, yaşam kalitesini ilgilendiren tüm göstergelerinin (kişi başına gelir, istihdam, eğitim, temel sağlık vs.) iyileştiği, rekabet gücünün arttığı, yolsuzlukların en az düzeye indiği de tespit edilmiştir.¹⁵¹ Bu sürecin Azerbaycan'da da gerçekleşmesi şu anda zayıf yön olarak bilinen bu olguyu avantaja çevirecektir.

Ekonomik özgürlük endeksinin hesaplanmasında beş grup ana değişkeni belirlemeye yönelik 42 gösterge değişken kullanılmaktadır. Kullanılan ana değişkenler: Devletin boyutu; hukuksal yapının etkinliği ve mülkiyet haklarının korunması, sağlam paranın varlığı, uluslararası ticaretin serbestliği ve işgücü piyasaları, sermaye piyasaları

¹⁴⁹ <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=626>

¹⁵⁰ <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=626>

¹⁵¹ <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=626>

ve iş yaşamı ile ilgili düzenlemelerin özgürlükleri kısıtlayıcı yapısıdır. Bu değişkenlerin bir ülkede rekabetçi serbest piyasa düzeninin gelişme derecesi göstergeleri olarak da değerlendirilmesi mümkündür¹⁵². Genel değerlendirme çerçevesinde bahsedilen bu kriterler bakımından Azerbaycan'daki yapı olumlu izlenim ortaya koymaktadır.

Ekonomik özgürlük endeksinde bir ülkenin aldığı reyting, sadece o ülkede rekabetçi piyasa ekonomisinin oluşması ve girişimcilik ve rekabet kültürünün daha hızlı gelişmesi açısından önemli değildir. Bir ülkenin ekonomik özgürlük endeksi sıralamasındaki yeri, dünya piyasalarında sermaye çekebilmesi açısından da önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü uluslar arası sermaye hareketlerini yönlendiren çeşitli fonlar ve mali kuruluşlar ve özellikle sabit sermaye yatırımı yapmak için uygun piyasa araştıran büyük kuruluşlar, bu tür endekslerdeki sıralamaya büyük önem atfetmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik özgürlük endeksinde hızlı yükselmeler olması, o ülkenin uluslar arası yatırım cazibesinin artması sonucunu doğurabilmektedir.

Diğer taraftan ekonomik özgürlük endeksinde kullanılan 42 değişkenden büyük bir bölümü, uluslar arası karşılaştırmalarda kullanılan diğer endekslerin hesaplanmasında da kullanılmaktadır. Örneğin rekabet gücü endeksi ile ekonomik özgürlük endeksinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerden önemli bir bölümü aynı değişkenlerdir. Bu çerçevede bu tür endekslerin değerini yükseltecek düzenlemelerin en kısa zamanda gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir¹⁵³.

2.14. Dış Borçlar

Azerbaycan'nın dış borcunun hacmi 2008 yılında %22,9 artarak 2009 Ocak itibarile yaklaşık 3 milyon dolar olmuştur. Maliye Bakanlığı verilerine göre dış borçların GSMH'ya oranı son bir yılda %8,2 den %6,4'e inmiştir. Kişi başı dış borç hacmi ise 283,8 dolardan 344,9'a dolara yükselmiştir

Devlet tarafından çekilmiş krediler büyük oranda çeşitli yatırım projelerinin finansmanında kullanılmış ve kullanılması planlanmaktadır. Nitekim, bu çeşit kredileri

¹⁵² <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=626>

¹⁵³ <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=626>

toplam hacmi yaklaşık 2,7 milyar dolardır ve bu rakam toplam dış borcun %88,5'ne tekabül etmektedir. Bu rakamın %40'ı (yaklaşık 1,2 milyar dolar) elektrik enerjisinin gelişimine %7,7'si (yaklaşık 230,9 milyon dolar) tarımın gelişimine, %22'si (659,9 milyon dolar) yol yapımı ve ulaşım problemlerinin çözümünde kullanılmıştır. Ekonomik reformların gerçekleştirilmesi için 344,9 milyon dolar kredi kullanımı söz konusudur. Bu kredi bedelinin 266 milyon doları Dünya Bankası, 78,9 milyon doları İMF kredilerinden oluşmaktadır.

2008 yılında çekilmiş yabancı kredilerin hacmi %58 artaraq 697 milyon dollara ulaşmıştır. Diğer yandan 286,3 milyon dolar yabancı borç ödenmesi gerçekleşmiştir. Böylece son bir yılda %67,9 geçen yıla oranda daha fazla borç ödemesi söz konusudur ki, bu rakamın %25'i ilgili borçların faiz ödemeleri için transfer edilmiştir.

Sonuç olarak ülke bütçesinden dış borç ödemesine 117,9 milyon dolar kaynak aktarılmıştır.¹⁵⁴

2.15. Bankacılık ve Sigortacılık Sisteminin, Menkul Kıymetler Piyasasının Azgelişmişliği

Serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk yıllarında Azerbaycan'da, banka sisteminin oluşmamasından dolayı, bankalar üzerinde güçlü bir kontrol ve denetim olmadı. Hukuki boşluklardan da yararlanan ticari bankalar hızla arttı. Kurulan bankalar genellikle spekülative faaliyetlerde yoğunlaştılar.

1995 yılı sonunda 4 devlet bankası Agrobank, Sanayi Bankası, Emanet Bankası ve Uluslararası Banka, banka aktiflerinin %80'ine, geri ödenmeyen kredilerin %85'ine, mevduatların %75'ine, şubelerin %65'-ine ve banka sektöründe çalışanların %70'ine sahiptiler.

¹⁵⁴ <http://www.musavat.com/site/#>

Yabancı bankaların sektördeki payı yaklaşık %30-35'dir. Bir çok ülke ile mukayese edildiğinde bu oranın yüksek olduğu görülmektedir. Yerli bankaların öz sermayelerinin zayıf olması ise, yabancı bankalarla rekabette zayıf kalmalarına neden olmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ilk zamanlarda yapılan işlerden biri de önceki sistemde yer alan Devlet Sigorta Kurumu'nun Azerbaycan'daki organı olan Azerbaycan Devlet Sigorta şirketinin yeniden örgütlenmesidir.

20 Eylül 1991 tarihinde "Azerbaycan Respublikası Devlet Sigorta Kommersiya (Ticaret) Şirketi"nin kurulması hakkında ferman çıkarıldı. Bu fermana esasen, Devlet Sigorta Kommersiya Şirketi bağımsız, Maliye Bakanlığı'nın denetiminden serbest, kendi şartlarına ve tariflerine göre çalışabilen, kendi kendini finanse eden bir şirket olarak 22 Kasım 1991'de tüzüğü onaylanarak faaliyete başladı. 24 Ocak 1994 tarihinde şirketin tüzüğü Bakanlar Kurulu tarafından değiştirildi ve yürürlüğe konuldu.¹⁵⁵

2.16. Telekomünikasyon Şebekesinin Yetersizliği Ve Görece Pahalı Olması

Azerbaycan'ın en önemli sorunlarından birisini de açık denizlere çıkışının olmayışı ve karayolu bağlantılarındaki zorluklar oluşturmaktadır. Azerbaycan özellikle Türkiye ile direk karayolu bağlantısının olmamasının sıkıntılarını çekmektedir. Zira Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bu bağlantısızlık, ekonomik ve politik ilişkilerimizin üzerinde üçüncü ülkelerin ipoteğini her zaman olası hale getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında yıllardır planlamadan öteye geçemeyen Kars-Tiflis-Bakü demiryolu çalışmalarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Yine Dağlık Karabağ görüşmeleri çerçevesinde gündeme gelen ve toprak değişimi anafikrinden hareket eden ve açılacak bir "koridor" ile direk karayolu bağlantısını sağlayacak olan "Gobl Planı"nın stratejik önemi ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan'ın karayollarının toplam uzunluğu 24.900 km, demiryollarının toplam uzunluğu ise 2.120 km'dir ve bunun 1.278 km'sinde elektrifikasyon yapılmıştır. Azerbaycan ve Hazar'a kıyısı olan devletler arasında doğrudan ve düzenli deniz seferleri yapılmaktadır. Ülkenin en büyük limanı Bakü

¹⁵⁵ Aras, (2003), a.g.e., s-96

Limanı'dır. Don ve Volga Kanalları ile yılın belirli dönemlerinde Karadeniz'e çıkış da sağlanabilmektedir.

Azerbaycan da 400.000 adedi Bakü'de olmak üzere 1.000.000 adet PSTN telefon abonesinin olduğu, bunun yanında da yaklaşık 500.000 GSM aboneliğinin satıldığı da belirtilmiştir. Azerbaycan da telefon servisleri 40 adedi Bakü de 60 adedi taşrada toplam 100 adet 10.000 lik santral ile 65 adet küçük kapasiteli kırsal santral üzerinden verilmektedir.¹⁵⁶ Azerbaycan TAI fiber projesine ortak olmakla birlikte İran-Gürcistan-Rusya-Avrupa ve Türkmenistan-Gürcistan-Rusya Fiber altyapıları üzerinden geçmekte ve ortak bulunmaktadır. Bu durumda Türkiye nin de ortağı olduğu Uluslar arası TAI fiber altyapısının bir an önce verimli bir şekilde işletilir hale getirilmesinin diğer fiber projeleri ile rekabet edebilirliğimiz açısından çok büyük önem taşıdığı da özellikle belirtilmiştir. Ayrıca TAI bünyesindeki kapasitenin de tümüyle boş olduğu belirtilmiştir. Bakanlık yetkilileri Cumhurbaşkanlığının da desteği ile ülkenin tüm uluslar arası platformlarda temsiline yönelik olarak çalışacak ve tüm kamu ve özel sektör temsilcilerini bünyesinde barındıracak İnternet Society adlı yeni bir oluşumun kurulduğunu ifade etmişlerdir. Kuruluşun amacı bundan sonraki yasal düzenlemeler ve DNS hizmetlerinin tek elden yürütülmesini sağlamak olarak ifade edilmiştir. Ancak ISP ler bu oluşuma yeterli katkıya ve DNS konusunda yetki devrine yanaşmamaktadırlar.

Azerbaycan'ın telekomünikasyon altyapısı henüz yeterince gelişmemiş olsa da bu alanda büyük yatırımlar yapılmaktadır. Sadece 2005 yılındayapılan yatırımın toplam miktarı 500 milyon dolardır. Diğer yandan mevzuattan kaynaklanan bazı sıkıntıların sektörün istenen hızda gelişmesini engellemekte olduğunuda söylemek mümkündür.

Azerbaycan'da 100 kişiye 13 sabit telefon hattı düşmektedir. Bu oran Bakü'de 100 kişiye 28.9 hatta çıkarken, kırsal kesimlerde oran son derece düşüktür. Devlete ait telekomünikasyon şirketi "Aztelekom", sabit hatlarda ve telekomünikasyonun birçok alanında tekel konumundadır ve bu şirketin 2008 yılından önce özelleştirme kapsamına alınması öngörülmemektedir. Aztelecom, Sovyet döneminden kalan sabit hat sisteminin modernizasyonu için yatırımlarını artırmıştır.

¹⁵⁶ www.azstat.org

Mobil telefon sistemleri ise sabit hatlara göre daha gelişmiş durumdadır. Azerbaycan'da GSM sistemi kullanılmakta olup, 2000 yılında 420 bin olan abone sayısı (100 kişiye 5.2 hat) 2006 yılının sonu için 3,3 milyon olmuş ve her 100 kişiye düşen cep telefonu sayısı 2005 yılı ile mukayesede yüzde 44,6 oranında artarak, 39 aboneye ulaşmıştır.. Bu alanda özelleştirmeler başlamışsa da devle mevcut iki GSM şirketindeki stratejik payını devam ettirmiştir. Bu şirketlerden birisi Türk sermayeli Azercell, diğeri ise Bakcell'dir

2.17. Altyapı Yetersizliği

Altyapı yetersizliği şehrin yol, kanalizasyon, su ve elektrik hizmetlerinde yaşadığı sorunlardır. Örnek olarak yolların bol çukurlu olması. hem araçlara zarar verir hem de trafiğin stresini dahada artırır. Kamu finansmanında vergilerin ağırlıklı paya sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içerisindeki payının büyük olması da ülkeler arasında gelişmişlik göstergesidir. Gelişmiş ülkelerde bu oran % 90'ların üzerinde iken gelişme yolundaki ülkelerde bu oranın %70'lerin altında olduğunu görmekteyiz. Gelişme yolundaki ülkelerde ki bu durum kayıt dışılığın açık bir göstergesidir. Vergi gelirlerindeki yetersizlikler kamu harcamalarının finansmanında borçlanma ve para basımı yollarına gitmeyi zorlamakta bu da enflasyonist açığı sürekli genişletmektedir. Özellikle borçlanma yoluyla özel sektörün üretken yatırımlarına gidebilecek fonlarını kamu kesimine aktarmak ve bunları özel sektörden daha verimsiz kullanmak, büyüme hızlarını sürekli düşürmekte ve ekonomik istikrarsızlıklara yol açmaktadır.

2.18. Yatırım Teşviklerinin Yetersizliği

Eğitimli ve ucuz işgücü ile petrol dışı diğer zengin kaynaklara yatırımlar çekilebilmesi için, yatırım ikliminin daha elverişli olması gerekmektedir. Diğer gelişmekte olan ülkelerle rekabetin yanı sıra, Azerbaycan'ın çözmesi gereken Dağlık Karabağ problemi bulunmaktadır. Çözüm için yapılan görüşmelerin çıkmaza girmesi,

toprakların kurtarılmasında askeri yöntemlere başvurulmasını gündeme getirmektedir. Ayrıca, vergi oranlarının yüksekliği, yolsuzluk ve monopollerin varlığı, mevzuat yetersizliği gibi olumsuzluklar müteşebbisler açısından endişe edilen konuların başında gelmektedir.

2.19. Ulaşım ve Haberleşme

Azerbaycan, Gürcistan ya da Rusya üzerinden Karadeniz yolu ve İran üzerinden olmak üzere iki uluslararası yoldan Batı'ya açılmaktadır. Ülke, 2 809 km'lik demiryolu ağına sahiptir. Demiryollarının büyük kısmının yeniden inşası gerekmektedir. 800 vagon, 350'sinin tamirata ihtiyacı vardır. Ancak, Azerbaycan'da bunun gerçekleştirilmesi mümkün olmadığından 20 milyon \$ 'lık yabancı yatırım gerekmektedir.

24 900 km'lik karayolları ağı oldukça bakımsız ve kötü durumdadır. Deniz taşımacılığı özellikle Ermenistan geçişli demiryolu hatlarının Ermenistan'a uygulanan yaptırım nedeni ile kapatılması üzerine önem kazanmıştır. Deniz yolu ile, Orta Asya ülkeleri, İran ve Rusya ile yolcu ve yük taşımacılığı yürütülmektedir

Bakü, Nahçıvan ve Gence'de tamirat ve yenilemeye ihtiyacı olan uluslararası havaalanları bulunmaktadır. Bakü şehir merkezinde THY, Lufthansa ve British Airways'e ait ofisler bulunmaktadır. Ülkeden BDT ülkelerine, Frankfurt, İsrail, İran, İstanbul-Ankara, Londra ve Dubai'ye düzenli uçuşlar devam etmektedir.

3. FIRSATLAR

3.1. İç Piyasanın Gelişme Potansiyeli

Bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Azerbaycan sürekli olarak gelişmeye başlamış, özellikle yabancı petrol şirketleriyle yapılan anlaşmalardan sonra ise bu gelişme daha da hızlanmıştır.

Hernekdar bugün hemen her sektörde profesyonel anlamda faaliyet gösteren işletmeler mevcut olsada bu işletmelerin batıda gelişmiş ülkelerin çalışma standartlarına ulaşmaları için daha yapılması gereken çok işin olduğu bir gerçektir.

Özellikle yabancı yatırımcıları bağımsızlığın ilk yıllarında yoğun olarak petrol sektörüne yatırım yapmış olmaları diğer sektörlerin daha az gelişmesine neden olmuştur. Petrol dışı sektörlerde yatırım yapmış yerli ve yabancı sermaye sahiplerinin ortaya çıkardıkları işletmelerin çalışma şekilleri ülkenin gelişmesi ve uluslararası düzeyde çalışmalar yürütmesi ile birlikte yetersizlik göstermektedir.

Ülkenin yabancı yatırım çekmede özellikle bu yönünün iyi pazarlanması yabansı direk sermaye yatırımları için bir fırsat oluşturmaktadır.

3.2. Dünya Ticaret Örgütü'ne Tam Üyelik Perspektifinde Gümrük Engellerinin Azalması

Azerbaycanın uluslararası ekonomik entegrasyon açısından önemli hedeflerinden biri Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) üye olmaktır.

Ülkenin ihracatının yaklaşık olarak %90'ı petrol ve petrol ürünlerinden oluşmaktadır. Bunların ise piyasası ve fiyatları WTO kurallarıyla belirlenmiyor. Dolayısıyla, bu teşkilata üye olunması halinde ihracatın hacminin artması ve çeşitliliği açısından bir kayıp olmayacaktır. Ancak WTO kurallarına uygun olarak iç piyasanın dışarıya genişçe açılması, yabancı ürünlerin üreticileri ile henüz rekabet yapma gücüne sahip olmayan ve varlığını devam ettirmek için adeta direnen Azerbaycan sanayisinin, tarım ve hayvancılık sektörünün daha da kötü duruma düşmesine neden olabilir. Bu bakımdan, WTO ya üye olmanın zamanı ve şartları çok dikkatle hesaplanmalı ki, ülke ekonomisi için bu üyelikten maksimum fayda sağlanabilsin.

Günümüzde ise, Azerbaycan'ın gümrük tarif cetveli HS2002 sistemi üzre 97 gruptan oluşmaktadır və genel olarak 10661 mal cinsini göstermektedir. Uygulanan

rüsûmların derecesi ise % 0-% 15 arasında değişmektedir. WTO ile yürütölen göröşmeler ise üç kategoriye ayrılmaktadır:

1. Tarım Ürünleri
2. Tarım –dışı sektör ürünleri
3. Sektörel Girişimler

Hazırda, Azerbaycanda ithal mallara uygulanan tarife oranının ortalaması % 10,6-a eşittir (spesifik tariflerin advalör oranının % 15 varsayılması koşulu ile). WTO katıpliyine sunulan pazara çıkış belgelerinde gösterilen ilkin (üye olurken) boundların (teklif olunan maksimum oranları) ortalaması % 13.2-ye ve son (geçiş döneminden sonra) boundların ortalaması ise % 11.7-ye eşittir. Teklifler hazırlanırken Azerbaycan ekonomisi için önem arz eden sektörlerin korunması için yüksek tarif oranları müəyyən edilmiş, diğer sektörlerde tarif oranlarının indirilmesi ve böylece orta tarif dengesinin korunması prensipi esas götürölmüşür.

3.3. Hızla Öğrenen İşgücü Potansiyeli

Eğitim konusunda adete bir genetik bağımlılık olduğunu yukarıda açıklamıştık. Bununla birlikte 1992 yılında kabul edilen "Azerbaycan Eğitim Kanunu" yükseköğretim kurumlarına bir takım kolaylıklar sağlamıştır. Yüksek öğretim kurumları bu yasayla özerk statüye kavuşmuş, finansman ve yönetim konularında serbest kalmışlardır.

Eğitimin hızla entellektüel seviyeyi üst düzeye götürmesinde Azerbaycan'da altı yaşında başlayan ilköğretim zorunlu olmasının da rolü büyüktür. Günümüzde, Azerbaycan'da 50 yüksek öğretim kurumu, 100 bini aşkın üniversite öğrencisi bulunmaktadır. Önde gelen yüksek öğretim kurumları Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Petro-Kimya Enstitüsü, Azerbaycan Teknik Üniversitesi, Azerbaycan Diller Üniversitesi, Azerbaycan Tıp Üniversitesi, Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi ve İktisat Üniversitesi'dir¹⁵⁷.

¹⁵⁷ <http://avasyamerkezi.okan.edu.tr/node/23>

Son dönemlerde ülkede uluslararası arenada saygın yere sahip üniversiteler de açılmaktadır. Bunlardan biri olan Hazar Üniversitesinin İngilizce eğitim vermekte olması önemli bir ayrıntıdır. 1993 yılında kurulan Kafkas Üniversitesi'nin eğitim dili ise Türkçe, Azerice ve İngilizcedir. Yüksek öğretim kurumlarının çoğunun Bakü'de bulunmakta olması eğitimin bölgesel anlamda olumsuz görüntü ortaya çıkarmasına da neden olmaktadır.

Artan petrol ve doğal gaz üretiminin istihdamı teşvik etmesi sonucu, yeni altyapı yatırımları da gerçekleştirilmiş olacaktır. Yapılan petrol ve doğal gaz anlaşmaları yerel işgücünün istihdamının gittikçe artmasını sağlayacak şekilde imzalanmıştır. Bu da genç nüfusun iyi bir gelecek ümidi ile daha yüksek motivasyonla çalışmasına neden olmaktadır.

Ülkede nüfusun genç olması gelecek için önemli avantajlar sağlamaktadır. Yukarıda da açıkladığımız üzere özellikle 1990 li yıllarla kıyasladığımızda ülkede yabancı işçilerin azaldığını görürüz. Nitekim ülkeye gelen yabancı yatırımlar kendileri ile birlikte işgücünü de dışarıdan getiriyorlardı. Çünkü yerli işçiler daha çok niteliksizdi ve yapılacak işlerde tecrübe eksikliği vardı. 2003 yılından itibaren ise ülkede yerli işçilerin kullanılması artmağa başlamıştır. Genel kültür ve çalışkanlık bu durumun ortaya çıkmasına ve istihdamın yerli potansiyele fırsat vermesine neden olmuştur. Genç nüfus aynı zamanda öğrenme potansiyelini de içinde taşıyordu ve bu potansiyel hazırda kullanılmaya başlanmıştır. Gelecekte de bu potansiyelin daha da yoğun kullanılması için yapılacak anlaşmalarda alınacak önlemlerle Azerbyacan ekonomisi hem işsizlik sorununu çözmeye başarı sağlayacak, hemde yabancı yatırımcılar daha ucuz olan yerli işçilerden yararlanacaklardır.

Bu açıklamaların tamamı eğitimin hızlı gelişmesi ve genç nüfusun eğitime istekli olması ve yabancı sermaye yatırımlarının temel girdilerinden olan işçilik giderlerinin göreceli en düşük düzeye gelmesi anlamını taşımaktadır. Bu ise yabancı doğrudan sermaye yatırımlarının ülkeye gelmesi bakımından bir fırsat niteliğindedir.

3.4. Son Yıllarda Petrol-Dışı Sektörlerde Gözlenen Gelişmeler

Petrol dışı üretim alanlarının gelişimini hızlandırmak amacıyla 1999 yılında özel girişimciliğe devlet teşviki ile ilgili yasa ve tarım sektöründe reformlarla ilgili yasa kabul edilmiştir. Bu yasalara esasen hükümet yetkilendirdiği bankalar aracılığı ile küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin gelişimine 100 bin dolar tutarında avantajlı ve düşük faizli krediler vermiştir. 2002–2007 yılları arasında bu program çerçevesinde 48 işletmeye 31 milyon dolar tutarında kredi verilmiştir. Yukarıda söz edilen yasalara esasen tarım sektöründeki üreticiler 5 yıl süre ile 9 çeşit vergiden muaf tutulmuştur. Vergi ile ilgili yasalarda girişimciliğin bölgelerde temin edilmesi amacıyla sübvansiyon uygulanmıştır. Bu tür sübvansiyon bölgelerinin oluşturulmasının mevcut özel işletmelerin vergi kaçırmasına olanak sağlayacağı düşüncesini savunanlar da vardı. Yolsuzluk vergisinin kaçınılmazlığı Azerbaycan'ın sürdürülebilir ekonomik gelişmesi için hayati önem taşıyan petrol dışı ekonominin gelişimini yavaşlatır. Yabancı yatırımlar üzere danışmanlık hizmeti veren bir kurumun Azerbaycan'da petrol dışı sektörde çalışan 555 yabancı firma arasında yaptığı anketten iki farklı yatırım ortamının mevcutluğunu ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bir tanesi petrol sektörü için, diğeri ise petrol dışı sektörler için. Petrol sektörüne yatırım ortamı petrol dışı sektörle kıyasla daha fazla uygundur. Anket katılımcılarının %30'u özellikle vurgulamışlar ki, yolsuzluk ülkede esas problemlerden biri olarak kalmaktadır. İş çevreleri tarafından Azerbaycan ekonomisine yatırım yapılmamasına esas neden olarak yolsuzluğun yüksek düzeyi sık sık söylenilmekte ve daha büyük önem arz etmektedir.

Yüzlerce girişimcinin onlarca alanda faaliyet gösterdiği ve burada bir İşverenler Konfederasyonu kuracak ölçüde genişlediği Azerbaycan'da Haziran 2006 itibariyle Türk sermayesinin toplam tutarı 4,5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yatırımların 2,2 milyar doları petrol dışı sektörlerle yapılmış, 440 milyon doları ticarete yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye'den dünyaya yapılan sermaye ihracında Hollanda'dan sonra Türk sermayesinin en fazla gittiği ülke haline gelmiştir.¹⁵⁸ Diğer yandan Azerbaycan'daki Türkiye kaynaklı sermayenin gelişmesine paralel olarak, özellikle petrol güzergâhının BTC'nin faaliyete geçmesinden sonra Türkiye aracılığıyla Batı

¹⁵⁸ Ekonomik Forum (2007). "Azerbaycan'da Yatırım Avantajı," *Ekonomik Forum*, Şubat, sayfa 42

pazarlarına yönelmesi ile birlikte Azerbaycan'dan Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarının başladığına dair işaretler de alınmaya başlamıştır. Azeri yetkililerin Ceyhan'da 10 milyar dolarlık yatırım değerine sahip bir ham petrol rafinerisi kurmak için hazırlık yaptıklarını belirtmesi bu bağlamda önemli bir gelişmedir¹⁵⁹.

3.5. Yasal Bazda Yapılan İyileştirmelerin Siyasal İrade Ve Uygulamalarla Bütünleştirilmesi Halinde Ülkenin Yabancı Sermaye Açısından Çekici Hale Gelmesi

Karabağ savaşında ateşkesin ilan edilmesi ile birlikte, iş istikrarına yönelik çalışmaların hızlandırılması, petrol anlaşmalarının imzalanması, dış ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki uygulamalar, Azerbaycan dış ticaretinde engellerin kalkacağı ve artış meydana geleceği beklentisini daha da artırmıştır.

Azerbaycan, ileride yatırıma dönüşecek tasarruf açığı problemini genel olarak dış krediler yanında, petrol sektörüne yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla finanse etmeye yönelmiştir. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Ticaret ve Gelişme Konferansı tarafından açıklanan 2005 ve 2006 yılı raporlarında Azerbaycan Doğrudan Yabancı Yatırım Performans Endeksi sıralamasında ilk yeri tutmuştur. Ülkelerin ekonomik ve yapısal göstergeleri esasında hazırlanan raporlarda, kişi başına düşen milli gelir, telekomünikasyon altyapısı, kişi başına ticari amaçlı enerji kullanımı, Ar-Ge harcamalarının milli gelire oranı, yüksek eğitim gören öğrencilerin genel nüfusa oranı, ülke riski, doğal kaynak ihracının dünya toplamı içerisindeki payı, otomobil ve elektronik ürünlerin ithalinin dünya toplamı içerisindeki payı, hizmet ihracının dünya toplamına oranı ve nihayet, doğrudan yabancı yatırım stoklarının dünya toplamı içindeki yüzdesi gibi göstergeler kullanılmaktadır. Raporlara göre, Azerbaycan'ın doğrudan yabancı yatırım performansı çok yüksek olsa da, doğrudan yabancı yatırım potansiyelinin arttırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

¹⁵⁹ Osman Balcı & Ali Akçoban "BTC ile Akdeniz'e İnlen Petrolü Haydar Aliyev Tankeri Taşıyacak," *Zaman Gazetesi*, (10.01.2008)

3.6. Ülkede Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Yönündeki Çabaların Yoğunluğu

Bağımsızlığın kazanılması ile birlikte Azerbycanda serbest piyasa ekonomisine geçişin hukuki altyapısını oluşturmaya yönelik çalışmalar başlamıştır. İlk adım 15 ocak 1992 yılında kabul edilen “Yabancı Yatırımların Korunması” hakkında kanunla atılmıştır. Bu kanunla ülke arazisinde yabancı yatırımların hukuki ve iktisadi esasları belirlenmiş ve korunması için devlet garantisi verilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu kanunda yapılan ilave ve değişiklikler ile hükümet yabancı sermayeye; kanunların değişmesi, millileştirme, istimlak, tazminat, zararın ödenmesi, transfer ve gelirini kullanma gibi hususlarda devlet garantisi vermiştir.

1995 yılında kabul edilen “ Yatırım Faaliyetleri Hakkında” kanun, 19 nisan 2005 de bazı değişikliklerle yeniden Milli Meclisde kabul edilmiştir. Bu kanun, ülke ekonomisine yabancı sermayenin teşviki, uluslararası ekonomik ilişki ve işbirliklerinin geliştirilmesi ve bütün yabancı yatırımların güvence altına alınmasını kapsamıştır.

Yabancı şirketler 1994-2000 yıllarında yaklaşık 5.9 milyar dolar hacminde bir sermayeyi Azerbaycan ekonomisine yatırmışlardır. Bu yatırımların %77.2 sini doğrudan yatırımlar, %22.8 ini ise mali krediler oluşturmuştur. Doğrudan yatırımların %73 ü ise petrol sanayisine yönelmiştir. Yabancı yatırımların toplam yatırımlar içindeki oranı 2001 yılında %70, 2002 de %80.9, 2003de %80.5, 2004de %73.7 olmuştur.

Kışı başına düşen yabancı sermaye hacmine göre, Azerbaycan BDT ülkeleri arasında ilk sırada yer almıştır. Ülkeye yapılan yabancı sermaye akımı; uluslararası finans kuruluşlarının kredilerinden, doğrudan konulan sermayelerden, petrol primlerinden ve diğer sermaye ve kredilerden oluşmuştur.

Azerbaycan'da mevcut rezervlerin geliştirilebilmesi, ekonomilerin teknolojik yapılarının yenilenmesi, üretim yapılarının çeşitlendirilmesi, yeni haberleşme ve ulaşım ağlarının oluşturulabilmesi için gerekli olan yabancı sermayenin artarak ülkeye gelmesinin sağlanması gerekmektedir.

3.7. Petrol Dışı Sektörlerin Gelişimi Konusunun Ülkenin En Önemli Gündem Maddesini Oluşturması

Cumhurbaşkanının son dönemlerde vermiş olduğu demeçlerin büyük çoğunluğunda bu konu temel gündem maddesi olarak belirlenmekte ve devamlı altı çizilen plan olarak ortaya konmaktadır. Bu dönemde ülkedeki en önemli sorunlardan birisi petrol sanayisi dışındaki sektörlerin gelişmemiş olması ve bunun da yabancı sermaye sahiplerinin ülke çekmede kullanılabileceği açıktır.

Hemen her stratejik pazarlıklarda Azerbaycan için önem arz eden petrol sektörüne yapılan yatırımların diğer sektörlerde yapılan yatırımlardan farklı önemli bir özelliği vardır. Bu sektöre yatırım yapan yabancı şirketlerin Azerbaycan hükümetiyle yaptıkları sözleşmeler ülke parlamentosu tarafından onaylanarak kanun statüsü kazanmakta, bu da petrol sektöründe faaliyet gösteren şirketlere özel güvence sağlamaktadır.

IMF'nin de ülkede yoksulluğun azaltılması yönündeki esas taleplerinden birisi petrol sanayisi dışındaki sektörlerin geliştirilmesi olmuştur. Bu bakımdan bahsedilen dönemde iki önemli Devlet Programı – “Yolsuzlukla Mücadele Üzere Devlet Programı” (2004–2006 yılları) ve “Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişimi Üzere Devlet Programı” (2004–2008 yılları) – kabul edilmiştir. Ne var ki, 2007 yılı sonu itibarıyla yolsuzlukla mücadelede önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimiyle ilgiliyse sadece küçük çaplı ilerlemelerden söz edilebilir.

Azerbaycan 2006 yılında yüzde 34,5 oranında ekonomik büyüme sergilemiştir. Petrol-dışı sektörün büyüme oranıysa, son birkaç yılda ortalama olarak yüzde 10'un üzerinde gerçekleşmiştir. 2007 yılında çeşitli projeksiyonlara göre büyüme beklentisi % 29,7, 2008 yılındaysa % 20'nin üzerindedir.

3.8. Serbest Ekonomik Bölgelerin Ve Teknoparkların Kurulması, Bilgi-İletişim Teknolojileri Sektörünün Öncelikli Sektör Olarak Geliştirilmesi Konusundaki Çalışmalar

Bölgesel ekonomik kalkınmanın en verimli kaynaklarından biri serbest ekonomik bölgelerin oluşturulmasıdır. Ülkede yerli yatırımcıların finansal imkanlarının sınırlı olması da Azerbayca'nın bazı bölgelerinde serbest ekonomik bölgelerin yaratılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu problem son bir kaç yılda birçok defa hükümet seviyesinde farklı görüşmelere ve tartışmalara konu olmakla birlikte, Bakü, Şeki, Zakatala, Guba, Haçmaz, Lenkeran ve Nahçıvan ekonomik bölgelerinde serbest ekonomik bölgelerin kurulması için yeteri kadar elverişli şartlar olduğu vurgulansa da, bu doğrultuda atılan adımlar ve yapılan çalışmalar bir hayli zayıf olmuştur. Bunun sebeplerinden en esası ise bu bölgelerin enerji kaynakları ve diğer altyapı ile temin olunmaması olmuştur. Bu doğrultuda hükümet ilk olarak bu bölgelerin altyapısını geliştirmek için çalışmalar başlatmıştır.

Önemli başarılarından biri de bilgi-işlem teknolojileri alanında olmuştur. Özellikle bağımsızlıktan sonra kurulan Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı bu konuda önemli rol oynamıştır.

3.9. Turizmin Gelişimi Bakımından Elverişli Doğal, Tarihsel Ve Kültürel Zenginliklerin Varlığı

Etkinliklerinin Değerlendirilmesi Azerbaycan, Kafkas Dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, 825 km'lik Hazar Denizi sahil şeridi, zengin mineral suları, birçok iklim tipinin bir arada yaşanması ve zengin tarih hazinesi ile turizm potansiyeli oldukça yüksek bir ülkedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen 11 iklim tipinden 9'nun Azerbaycan'da bulunması, turizm etkinliklerinin çeşitliliğini sağlamaktadır.

Azerbaycan'da turizm etkinlikleri daha çok dinlenmeye yönelik olup, Hazar Denizi kıyıları ile kaplıcaların bulunduğu yerleri içine almaktadır. Bu durumda rekreasyona dayalı iç turizmin üstünlük taşıdığı ve kıyı-deniz turizmi ile kaplıca

turizminin yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu da sağlık turizmini canlandırmaktadır. Azerbaycan'da çok fazla şifalı su kaynağının, volkan çamurlarının, tuzlu göl tedavi çamurlarının, şifalı çamur petrolerinin bulunması ülkenin sağlık turizmi açısından ne kadar elverişli koşullara sahip olduğunu ortaya oymaktadır. Öte yandan, Azerbaycan'ın Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış Dağları gibi yüksek rölyef alanlarına sahip olması, dağ ve av turizmi yönünden yüksek potansiyel de taşımasını sağlamıştır. Görüldüğü gibi Azerbaycan'da turizm etkinlikleri oldukça çeşitlidir.

Ancak önemli olan bu çeşitliliğin etkin bir şekilde kullanılarak ülke ekonomisine büyük katkı sağlayabilen bir sektör haline getirilmesidir.

Sonuçta, Azerbaycan'ın çok çeşitli turizm olanaklarına ve bölgelerine sahip olması ülke ekonomisinin gelişimine zamanla daha fazla katkı yapabilecek potansiyel arz etmektedir.

3.10. Petrol-Kimya Sanayinin Gelişimi İçin Gereken Hammadde Ve Bilgi Düzeyinin Mevcutluğu

Doğrudan yabancı yatırımların yüzde 70'inin petrol sanayisine yatırılması, ihraçta petrol ve petrol ürünlerinin yaklaşık yüzde 90'dan fazla pay almasına rağmen, petrol sektöründe toplam 65 bin kişi çalışmaktadır. Bu rakamın toplam istihdamdaki payı sadece % 2 civarındadır. Fakat bu çalışan sayısı bile dünya ortalamasıyla kıyaslandığında çok fazladır. Şöyle ki, dünya tecrübesinde milyon ton petrol hâsıla başına ortalama 1000 çalışan düşmektedir. Buna göre, SOCAR dünya standartlarından iki kat daha fazla işçi çalıştırmaktadır.

Asrın Anlaşması ve takip eden süreçte yapılan sözleşmeler petrol ve petrol dışı sektörlerde ciddi dönüşümler sağlamak potansiyeline sahiptir. Gerçekleşen veya beklenen gelişmeler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Sözleşmelerin uygulandığı dönemde petrol sanayisinin altyapısı önemli ölçüde yenilenecektir;
- Ülke ekonomisinin diğer alanlarına sermaye akımı sağlanabilecektir;
- Azerbaycan yeni, modern teknolojiler elde etme imkânına kavuşacaktır;
- Ülkede büyük ölçekli yeni müesseseler kurulacak ve onlar yabancı petrol şirketlerine hizmet göstereceklerdir;
- Banka ve sigortacılığın gelişmesine elverişli ortam yaranacaktır;
- Sivil toplumun bel kemiğini oluşturan burjuvazi tabakası oluşacaktır;
- Yabancı şirketlerin ödediği vergiler hesabına bütçe gelirleri artacaktır;
- Çeşitli sanayi ve hizmet alanlarında binlerce yeni iş yeri açılacaktır;
- Azerbaycan petrol satışından milyarlarca dolar elde edecektir ki, bu da geniş sosyal programları hayata geçirmeye, ücretleri ve emekli maaşlarını artırmaya, yoksullukla etkin mücadele etmeye olanak sağlayacaktır.

3.11. Ulaşım-Haberleşme, Bankacılık-Finans, İnşaat, Endüstriyel Tarım vb. Sektörlerin Yüksek Gelişim Potansiyeli

Azerbaycan, Gürcistan ya da Rusya üzerinden Karadeniz yolu ve İran üzerinden olmak üzere iki uluslararası yoldan batıya açılmaktadır. Dış dünya ile kara ve demiryolu bağlantısı önce Rus ablukası ve 1996'ya kadar süren birinci Çeçen Savaşı nedeni ile daha sonra 1999 yılında Çeçenistan Savaşı süresince kesintiye uğramıştır. Rusya en önemli ticari ortak konumundadır. Bununla birlikte Azerbaycan ihracatta tek pazara bağımlılığı azaltmak üzere, başta petrol ihracatı için, yeni pazarlar yaratma çabasındadır.

Nahçıvan özerk bölgesine ulaşım İran üzerinden ya da Gürcistan ve Türkiye üzerinden kara ya da hava yolu ile yapılmaktadır. AB, Azerbaycan üzerinden Avrupa pazarlarına ulaşım hatlarının geliştirilmesine yönelik projeleri desteklemektedir.

Devlet istatistik Komitesi verilerine göre 2006 yılında ülkede 18 800 km. uzunluğunda altyapısı tamamlanmış karayolu bulunmaktadır. Dünya Bankası'na göre 2006 yılı başları itibarı ile ülkedeki yolların yaklaşık yarısının acil bakıma gereksinimi

bulunmaktadır. Dünya Bankası belli başlı yolların yeniden yapılandırılması ve iyileştirilmesi için Azerbaycan'a finansman sağlamıştır. Ülkenin hızla büyüyen ekonomisi karayolları altyapısının rehabilitasyonunu bir zorunluluk haline getirmiştir. Örneğin 2000-2006 yılları arasında yük taşımacılığı hacmi, boru hatlarının kullanımının iki katına çıkması ile birlikte % 81 oranında artmıştır.

Ülke, 2.122 km'lik demiryolu ağına sahiptir. Demiryollarının %60'ı elektrikle işlemektedir. Demiryollarının büyük kısmının yeniden inşası gerekmektedir. Hane halkı gelirlerindeki hızlı artış, otomobil sayısının artmasına neden olmuştur. 2006 itibarı ile 1000 kişi başına düşen binek otomobili sayısı 65'e yükselmiştir. Bu rakam 2000 yılı itibarı ile 42'dir. Özel binek otomobillerinin sayısı % 65 artmıştır. Ray ve demiryolu araçlarının önemli bölümünün yenilenmesi ya da tamir edilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, yük taşımacılığında demiryollarının payı azalmaya başlamıştır. Yük taşımacılığında demiryollarının payı 1990'da % 29 iken, bu oran 2006'da % 20'ye gerilemiştir. Yük taşımacılığında karayollarının payı ise 2000'de % 50 iken, 2006'da % 51'e yükselmiştir.

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletler ile deniz yolu bağlantıları bulunmaktadır. Bakü, Hazar Denizi'ndeki en büyük limandır. Türkmenistan, güney Rusya ve Kazakistan'a Hazar Denizi üzerinden ulaşılabilmesine rağmen bu ülkelere ihracatta deniz taşımacılığı çok düşük düzeydedir. Bununla birlikte Kazak ve Türkmen petrolünün Azerbaycan üzerinden Hazar Denizi'nin karşı yakasına ulaştırılmasına ve daha sonra Karadeniz'de, Gürcistan ve Rusya'daki petrol istasyonlarına iletilmesine ilişkin transit işlemlerden bir miktar ihracat geliri elde edilmektedir. Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki offshore yatakları geliştikçe Azerbaycan'ın petrol sevkıyat hacminin de artması beklenmektedir. Ülkeden eski Sovyet Cumhuriyetlerine ve Almanya, Hollanda, İsviçre, İsrail, İran, Türkiye, İngiltere ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne uçuşlar bulunmaktadır.

Yasal ve kurumsal engeller telekomünikasyon sektörünün gelişimini geciktirmiştir. Ancak hidrokarbon sektöründeki büyümenin yarattığı yayılma etkisi ile yeni teknolojiler ülkeye hızla girmiştir. Sektörde rekabet hala sınırlı düzeydedir. Kamu

telefon işletmesi olan Aztelecom, sabit hat telefon iletişimde tekeldir. İnternet kullanıcılarının sayısı Dünya Bankası tarafından 1000 kişide 81 olarak tahmin edilmektedir. Bu sayı Kazakistan'da 1000 kişide 27, Rusya'da ise 1000 kişide 152'dir. Yüksek telefon kullanım fiyatları nedeni ile evden internet erişimi düşük düzeydedir. İnternet kullanımı şehir merkezlerinde yoğundur.¹⁶⁰

Azerbaycan'da 2004 yılında kabul edilmiş yeni Bankalar Kanunu ile birlikte, bankaların sayısı 230'dan (1994) 43'e inmiştir. Bankaların konsolidasyonu politikasının uygulanması, Bankacılık sektöründe yabancı sermaye iştirakini engelleyen sınırlamaların ortadan kaldırılması, Milli (Merkez) Bankasının denetim fonksiyonlarının iyileştirilmesi sektörde yaşanan gelişmelerdir.

Azerbaycan'da döviz ihaleleri Bakü Interbank Döviz Piyasası'nda (BIDP) gerçekleştirilmektedir. Ancak, yabancı bankaların BIDP üyesi olmalarına izin verilmemektedir. Bu nedenle, bir çok ticaret bankası döviz işlemlerini Azerbaycan Halk Bankası aracılığı ile yürütmek zorunda kalmaktadır. Azerbaycan Merkez Bankası döviz rezervlerini tutarken, Beynelhalk Bankası ihracat-ithalat finansmanı, döviz ticareti ve diğer uluslararası finans aktivitelerinde uzman banka haline gelmiştir.¹⁶¹

İnşaat ve müteahhitlik hizmetleri faaliyetleri petrol ve gaz sektörlerindeki gelişmeye yakından bağlıdır. Petrol ve gaz boru hatları ve hidrokarbona bağlı altyapı inşaatları sektörün canlanmasında önemli rol oynamıştır. Müteahhitlik hizmetleri sektörü Bakü-Supsa petrol boru hattının inşa edildiği 1997-1998 döneminde GSYİH'da % 12 paya sahip olmuştur. Ancak petrol sektöründe çok az faaliyetin olduğu 2001 yılında sektörün GSYİH'daki payı % 5,8'e gerilemiştir. Ülkenin batıya açılan petrol ve gaz boru hatlarındaki çalışmalar 2002-2005 döneminde inşaat faaliyetlerinde önemli artış sağlamıştır. Sektörün GSYİH'ya katkısı bu dönemde % 15 ve % 20 arasında olmuş, ancak inşaat işlerinin önemli kısmının tamamlanması ile birlikte 2006 yılında % 10'a gerilemiştir. Sektörün en önemli müşterisi kamu sektörü olagelmıştır. Ancak son yıllarda petrol sektöründeki hızlı büyüme özel sektörün inşaat faaliyetlerindeki büyümede en önemli aktör olması sonucunu doğurmuştur. Başkent Bakü'deki inşaat

¹⁶⁰ <http://www.aktifuarcilik.com/Yonetim/Upload/TR/Azerbaycan.pdf>

¹⁶¹ <http://www.aktifuarcilik.com/Yonetim/Upload/TR/Azerbaycan.pdf>

faaliyetleri özellikle yeni apartman blokları ve ofis binalarının yenilenmesine bağlı olarak artış göstermiştir. Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 2006 yılında inşa edilen konutların yüzey alanı 1,2 milyon metrekareye ulaşmıştır. Söz konusu rakam 2002 yılı değerinin iki katından fazladır.

Tarım Azerbaycan ekonomisinin petrolden sonra ikinci önemli sektörüdür. Toplam işgücünün %39'u tarım sektöründe istihdam edilmektedir. İklimi tarımsal üretime oldukça elverişli olan Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak dut ağacı tarımı da oldukça yaygındır. İyi kalitede zeytin üretilmesine rağmen zeytinyağı ve sabun üretimi Ermenistan'da gerçekleştirilmektedir. Petrolden sonra ihracatta en önemli ikinci sektör olmasına rağmen tarım sektörünün ihracat gelirlerindeki payı Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 2006 yılında yalnızca %5,7 olmuştur. Söz konusu istatistiklerin ülkenin en büyük konsorsiyumunun petrol ihracatına ilişkin verileri kapsamaması nedeni ile tarımın ihracat gelirleri içindeki payı gerçekte çok daha düşüktür. 1990'lar boyunca önemli üretim kaybı yaşayan sektör, 1998'den itibaren pozitif büyümeye geçmiş ve 2002- 2006 dönemi boyunca ortalama %5 civarında yıllık büyüme göstermiştir. Sektör ülkenin gıda ihtiyacını karşılayamamakta ve hala büyük ölçüde devlet sübvansiyonları ile ayakta durmaktadır. Sektörün toplam üretime katkısı 1990'ların başında %30 iken, 2006 yılında %9,7'ye gerilemiştir. Bunun başlıca nedeni sektördeki yapısal verimsizlik ve aynı zamanda petrol sektöründeki hızlı gelişmedir.¹⁶²

Toprak Reformu kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Hükümet kolektif şirketler (Kolhozlar) ve devlet çiftliklerini (Sovhozlar) büyük ölçüde tasfiye etmiştir. Bu durum, sektörde küçük holdinglerin hakim hale gelmesine neden olmuştur. Özel çiftliklerin ortalama büyüklükleri 8 hektarın' biraz üzerindedir. Bununla birlikte özel çiftliklerin sayısı sektördeki birleşmeler sayesinde azalmaya başlamıştır. Özel çiftlikler iç pazarın ihtiyaçlarına göre üretim yapmaktadır. 2006 yılında sektördeki toplam üretimin % 96'sı özel çiftlikler tarafından yapılmıştır. Bu oran 1995 yılında % 60'tır. Finansman sorunları nedeni ile modern ekipman, gübre ve diğer gerekli girdilere ulaşım da sorunlar bulunmaktadır. Bu da sektörün büyümesine engel olmaktadır. Kırsal

¹⁶² <http://www.topkapiturdunyasi.com/web/azerbeycan/tarim>

altyapının yetersiz olması da büyümenin önündeki diğer bir engeldir. Altyapı eksiklikleri nedeni ile çiftçiler perakende pazarını geliştirmemektedir. Yetiştirilen ürün çeşitleri de bağımsızlık sonrasında değişime uğramıştır. Pamuk üretimi 1990-1991 döneminde 540 000 ton iken, 2002’de 80 000 tona gerilemiştir. Pamuk üretimi 2002’den sonra dalgalı bir seyir izlemiştir. 2006 yılında 196 000 ton olan pamuk üretimi 2006’da 130 100 tona yükselmiştir. Pamuk üretiminin bağımsızlık öncesi döneme göre düşüşünde ekili topraktaki azalma ve meyve, sebze ve tahıl üretimine ağırlık verilmesi rol oynamıştır. 1990’ların ikinci yarısında dünya fiyatlarının aniden düşüşü çiftçilerin pamuk üretiminden kaçınmasına da neden olmuştur. Tahıl üretimi 1990 yılında 14 milyon ton; 2006 yılında ise 2 milyon ton olmuştur. Azerbaycan halihazırda tahıl tüketimi ihtiyacının büyük çoğunluğunu kendisi karşılamaktadır. İthal edilen tahılın büyük bölümü hayvancılıkta yem olarak kullanılmaktadır.¹⁶³

4. TEHDİTLER

4.1. Ekonominin Bütünüyle Ham Petrol Ve Petrol Ürünlerine Bağımlı Olması

Bağımsızlık sonrasında daha çok petrol ve doğalgaz üretimine ilişkin olarak enerji sektörü yabancı ve yerli yatırımcı açısından dikkat merkezinde olmuştur. Yeni kalifiye işgücü de daha çok bu sektörde iş bulmaya çalışmıştır. Hem yatırım hem de kalifiye işgücünün tek bir sektöre yönelmesi sonucunda diğer sektörlerde arz edilen ciddi bir gelişme olmamıştır.

Ülkenin ticari ilişkilerinde petrolün bu denli büyük payı Azerbaycan ekonomisini petrol fiyatlarındaki keskin değişimlere karşı çok hassas bir duruma getirmiştir. 1998–1999 yıllarında petrol fiyatı bir varil için 10,9 dolar olduğu zaman Azerbaycan’ın ödemeler bilânçosu açığı GSYİH’nın % 29,6’sını oluşturmuştu. Hem gelire hem de giderler önceki yıla oranla keskin biçimde azaldığına göre beklenen gelirlerin azalması hemen bütçede etkisini göstermişti.

¹⁶³ <http://www.aktiffuarcilik.com/Yonetim/Upload/TR/Azerbaycan.pdf>

4.2. Ar-Ge Harcamalarının GSYİH'ya Oranının Yüzde 0,5'in Altında Olması

Ar-Ge, ürün, maddi sermaye (makine-teçhizat) ve üretim sisteminde planlı yenilik yapma faaliyetleridir. Yenilikçi firmalar verimliliklerini, ürün kalitesini, pazar paylarını ve kârlılıklarını artırmak amacıyla Ar-Ge faaliyetlerinde bulunurlar. Firma yaptığı yenilik sayesinde monopol gücü kazanıp aşırı kâr elde ederek Ar-Ge harcamalarını fazlasıyla finanse edebilir. Rakip firmalar da aynı işi yaptıkları zaman piyasa mekanizmasının etkinliği artabilir. Şimdiki Ar-Ge faaliyetleri bilgi birikimini artırarak gelecekteki Ar-Ge faaliyetlerine olumlu katkı yapabilir.

Ar-Ge Harcamaları/GSYİH oranının gelişmiş ülkeler ortalaması %1,5-2 olurken, gelişen ülkeler ortalaması % 0,5'in altında kalmıştır. Dünya Ar-Ge harcamalarının yaklaşık % 95'ini gelişmiş, %5 'ini ise gelişen ülkelerin yapmakta olduğu tespit edilmiştir (Soyak, 1995: 49-58). 1997 yılında ilgili yaş grubundaki nüfusun ikinci kademe eğitime kayıt olma oranı, dünya ortalaması % 68, düşük gelirli ülkeler ortalaması % 51, orta gelirli ülkeler ortalaması % 71, yüksek gelirli ülkeler ortalaması % 96 ve Türkiye % 58 olmuştur.

4.3. Yetersiz Teknolojik Altyapı

Azerbaycanda tarım ve hayvancılık için gereken altyapı yetersizdir.Öte yandan tarım ve hayvancılık için gereken teknoloji hem eski hem de yetersizdir. Turizm sektörü için de gereken yol, ulaşım araçları ve konaklama tesisleri hem yetersiz hem de eksiktir.

Sanayi sektörüne ilişkin altyapının da yetersiz ve eski teknolojiye sahip olduğu görülmektedir. Bu da günümüz modern teknolojisi ile hem ucuza hem de kaliteli olarak üretilen dünya piyasasında üretim yapmaya imkan vermemektedir.

4.4. Teknik Eğitim Düzeyinin Aşağı Olması¹⁶⁴

Azerbaycan’da, yükseköğretimdeki okullaşma oranları gelişmiş ülkelere göredüşük olmasına karşın, gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmından yüksektir. Nitekim günümüzde yükseköğretim çağındaki nüfusun belirli bir kısmı yüksek öğretime devam edebilmektedir. Yani yükseköğretimde okullaşma oranı genel öğretime nazaran düşüktür.

Azerbaycan’da bağımsızlık sonrası üniversite ve fakülte sayısı hızla artmaktadır. Böylece yeni yükseköğretim kurumlarının açılması ve öğretimin sürdüğü üniversitelerin kapasitelerinin artırılması ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Günümüzde Azerbaycan’da akademik unvanı olanların toplam sayısı 10.000 dolayındadır.

Fakat bunlarla yanaşı ülkede en önemli sorunlardan biri de teknik eğitim düzeyinin düşük olmasıdır. Teknik eğitim düzeyinin düşük olması özellikle yeni teknolojilerin ülkede kullanılmasını sınırlamaktadır. Yabancı şirketler bu sorunu çözmek için genellikle teknik eğitim gerektiren işleri yurtdışından getirdikleri işçiler aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. Bu ise yurtdışından getirilen işçilerin ücretlerinin yerli işçi ücretlerinden daha fazla olması sonucunu doğurmaktadır. Diğer taraftan işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan ekonomi için yurt dışından işçi transferi ülkedeki işsizlik seviyesini daha da artırmaktadır.

4.5. Ülkede Yüksek Yolsuzluk Seviyesinin Mevcutluğu

Her yıl dünya genelinde ülkelerin “Yolsuzluk Algılama Endeksi”ni (Corruption Perception Index) hesaplayan Uluslararası Saydamlık Örgütünün (Transparency International), son bir kaç yılda sunduğu raporların değerlendirilmesi gösteriyor ki, Azerbaycan bu göstergeye göre dünyada ilk on ülke sıralamasındadır (Transparency International, 2005). Onu da belirtmemiz gerekiyor ki, bu kurum kendi raporlarını, genellikle ülkelerde çalışan yabancıların görüşleri doğrultusunda hazırlamaktadır.¹⁶⁵

¹⁶⁴ http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2005/13/RSEFEROV-AAKKUS.PDF

¹⁶⁵ <http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/kayitdisi.pdf>

Azerbaycan’da genel ekonomik faaliyetlerin hacimi, o kadar da büyük boyutlarda olmadığından, kayıtdışı ekonomi ile yolsuzluk arasındaki karşılıklı ilişki de üst seviyelerdedir ve adeta biri diğerine ortam hazırlıyor. Bu bakımdan ülkemizde kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kontrol altına alınması istikametinde yolsuzlukla mücadele büyük önem arz etmektedir.¹⁶⁶ Son bir kaç on yılda kayıtdışı ekonomi ve yolsuzlukla ilgili yapılan araştırmaların sayında önemli bir biçimde artış gözlemlense de, her iki sorunu karşılıklı bir biçimde ele alan araştırmalara rastlamak zordur.

Artık ülke ekonomilerinin önemli bir parçası haline gelmiş kayıtdışı ekonomi ve bu çerçevede yürütülen faaliyetlerin ülkenin genel sosyo-ekonomik durumuna yaptığı etkiler konusunda farklı görüşler ileri sürülse de, negatif etkilerinin daha çarpıcı şekilde ortaya çıktığı göz önünde tutularak, onunla mücadele edilmesi gereği önemli biçimde vurgulanmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi ile mücadele ilk önce bu faaliyetlere sebep olan faktörlerin bertaraf edilmesini ve ya tamamen ortadan kaldırılmasını öngörüyor ki, bunların da başında yolsuzluk ve rüşvetçilik gelmektedir.

Biri diğerinin temel etmenlerinden olan yolsuzluk ve kayıtdışı ekonomi Azerbaycan Cumhuriyetinde de önemli boyutlardadır. Bu bakımdan son yıllar, Azerbaycan hükümetinin gündeminde, özellikle yolsuzlukla mücadele önemli yer almaktadır. Artık Azerbaycan’da yolsuzlukla mücadelenin yasal ve kurumsal altyapısı tamamlanmış ve icra yönünden gerçek adımların atılmasına başlanmıştır.

Zengin yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, Azerbaycan bugün, ekonomik, askeri ve siyasi bakımdan ciddi bir gelişme kaydetmemiştir. Bu kadar önemli kaynağa sahip olan ve 1997’den itibaren önemli ölçüde petrol ihracatı yapan ülkenin ekonomik göstergelerinin Ermenistan ve Gürcistan’ın göstergelerinden çok az bir farkla önde olması (bazı kalemlerde hatta geridedir) başarısız bir yönetimin sonucudur. Yolsuzluk ve rüşvet ülkenin kalkınmasının önünde önemli psikolojik ve

¹⁶⁶http://64.233.169.132/search?q=cache:O9SpHpo_zJQJ:www.akademikbakis.org/sayi11/makale/kayitdisi.doc+azerbaycanda+yolsuzluk&hl=az&ct=clnk&cd=3&gl=az

toplumsal bir problemdir. Maalesef hükümet ve devlet yetkilileri yolsuzluk ve rüşvetle mücadele edeceklerini her fırsatta ifade etseler de beklenen sonuç elde edilmemiştir.

4.6. Ermenistan’la Savaş Olasılığı

Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte Azerbaycan için en önemli konuların başında gelen “Karabağ Sorunu” son yıllarda batılı arabulucuların yoğun çabalarına rağmen çözümünü bulamamıştır. Özellikle Azerbaycanın son yıllardaki gelişimi Kafkaslarada tekrar savaş yaşanacağı endişesini artırmaktadır. Bu gün Azerbaycan'ın politik imkanları hem de uluslararası desteği çok güçlüdür. Azerbaycan ekonomisi ise Ermenistan ekonomisiyle kıyaslanmayacak düzeyde iyi durumda. Askeri güce gelince de, Azerbaycan ordusu bölgenin en güçlü ordusudur ve askeri gücünü arttırmaya devam ediyor. Bu durum büyük finansal kaynak gerektirse de ama bunu karşılayacak güçtedir. Çünkü ülke hala savaş halindedir. Savaş daha bitmedi. Savaşın sadece ilk aşaması tamamlanmış ve Azerbaycan her an savaşa hazır olmalıdır ki işgal altındaki topraklarını geri alsın. Bu anlatılanların ülkenin cumhurbaşkanı tarafından her koşulda dile getirilmesi durumun hangi boyutlarda olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ülkenin savunma bakanı da konunun Azerbaycan lehinde çözümlenmemesi durumunda iki ülke arasında savaşın kaçınılmaz olacağını söyledi. Savunma Bakanının bu sözleriyle birlikte Dağlık Karabağ sorununda ilk kez açıkça savaş olasılığı tartışılırken Azerbaycan, NATO rehberliğinde askeri dönüşüm sürecine giriyor. Gürcistan ve Rusya arasında Güney Osetya ve Abhazya sorunu nedeniyle yaşanan çatışmada bölgede keskinleşen ABD-Rusya çekişmesi Azerbaycan'ın NATO'yla görüşmesiyle şekillenmeye devam ediyor.¹⁶⁷

4.7. Küresel Mali Krizden Olumsuz Etkilenme

Küresel mali krizin oluşmasındaki ana konu, “kredi”dir. Bunu “mortgage sorunu ile başlayan likidite sorunu” olarak ifade edelim. Bankacılık ve finans sektöründen

¹⁶⁷ <http://haber.sol.org.tr/dunyadan/kafkaslarda-savas-kacinilmaz-haberi-21591>

doğan bu kriz, son dönemlerde çatlakların genişlemesi ile finans sektöründen beslenen reel sektörü de etkilemiş ve kabuk kırılmıştır.

ABD’de başlayan kriz, sadece ABD’de kalmayıp, tüm dünyayı etkileyen bir kriz halini almıştır. Yine özellikle bankacılık ve finans sektöründe Avrupa da bu krizden önemli derecede olumsuz yönde etkilenmiştir.

Avrupa’ya sıçrayan kriz, Ekim ortalarında EUR kullanan ülkelerin kriz için kurtarma planı oluşturmaya önyak olmuştu. Bu duruma istinaden, EUR-bölgesi 15 ülke başkanı ve AB Merkez Bankası başkanı Trichet, Fransa’da toplandı. Bu toplantının amacı, bankaların ve finans kuruluşlarının sermaye yapılarını kuvvetlendirmek ve nakit akışını düzenlemek olarak açıklanmıştır. Bankaların sermaye yapılarını kuvvetlendirmekteki amaç, ABD’de olduğu gibi, olası bir kredi piyasasının hızlı büyümesinde bankaların borçlanma oranlarının artışı karşısında aktif büyümelerinin oranının az olmasını engellemek ve güçlü sermaye yapılarıyla da sarsılmamalarını sağlamaktır. Nakit akışını düzenlemekteki amaç ise herhangi bir likidite krizinin önünü kesmektir.

Kısa zaman sürecinde krizin yarattığı dalga, an itibariyle Azerbaycanı da aşmış ve Asya’ya kadar ulaşmıştır.

Genel olarak baktığımızda kriz Azerbaycan ekonomisini diğer ülkelerle kıyasla daha az etkilemiştir. Burda dünya ekonomisine Azerbaycan ekonomisinin daha az entegre olmasının temel faktör olmasının altı çizilmekle birlikte, durum çeşitli uluslararası kuruluşların raporlarında da gösterilmiş, hatta kriz döneminde Azerbaycan ekonomisi % 9 büyüme göstererek herkesi şaşırtmıştır.

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke geçen yılı resesyonla geride bırakırken, Bakü’den gelen açıklama uzmanları bile şaşırtmıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, 2009 yılında gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYİH) % 9.3 artış kaydettiğini açıkladı. Bu rekor büyümede özellikle petrol alanında yapılan yatırımların etkili olduğu belirtiliyor. Her ne kadar bu oran oldukça yüksek gelmiş olsa da, 2008’deki % 11’lik büyümenin altında kaldı. Azerbaycan ekonomisi, 2003 ve 2007 yılları arasındaki

süreçte, petrol ihracatının etkisiyle toplamda % 21'lik bir büyüme oranı kaydetmişti. Dünya ekonomisinin bir parçası olan Azerbaycan, küresel mali krizi küçük sıyrıklarla atlatmayı bildi. Uygulanan ciddi sosyal ve ekonomik reformlar Azerbaycan'ın kapsamlı bir kalkınma sürecine girmesini sağladı. Ülkesinin GSYİH oranında yaşanan % 9.3'lük büyümenin bu ekonomik şartlarda tarihi bir olay olduğu dikkat çekici olmuştur. Ülkede aynı zamanda, 74 bin yeni iş imkanının yaratıldığını, fakirlik oranının % 11 oranına düştüğünü ve ülkenin stratejik para kuru rezervlerinin 20.4 milyar dolara yükseldiğini belirtilmiştir.¹⁶⁸

Ancak analistler, petrol ve doğal gaz zengini olan ülkenin, dünyanın son yıllarda gördüğü derin finansal mali krizden petrol ihracatından ziyade, elindeki yabancı varlıklar, güçlü mali tasarruflar ve küresel mali akışla bağlantılı olan ülke içindeki bankalara çok fazla bağımlı olmamasından kaynaklandığını söylüyorlar. Azerbaycan, 2010'da petrol fiyatlarının varil başı 45 dolar seviyesinde olacağı tahminiyle, yeni yıl için % 6.8 gibi bir büyüme hedefi belirledi. Ülkede GSYİH'nın % 3.9'una denk gelecek bir bütçe açığı beklenirken, yıllık enflasyonun % 3 oranında olması hedefleniyor.¹⁶⁹

4.8. Rekabetçi Bir Ekonominin Olmaması

Rekabet politikaları perspektifinde gelişmekte olan ülkeler kavramı, piyasa ekonomisinin kaynak tahsisinde etkinliği sağlayabilecek şekilde rekabetçi bir yapıda oluşmadığı ve küresel ekonomi ile etkin bir bütünleşmenin sağlanamadığı ülkeler olarak tanımlanabilir. Bu tanımda küresel ekonomi ile bütünleşme, piyasa ekonomisinin varlığının ve işlerliğinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu tanım, özü itibarıyla küreselleşme öncesi yapılan korumacı varsayımlara dayalı tanımlardan farklıdır. Bu tanım, az gelişmişliğin temel nedenlerinin etkin, işleyebilir ve küresel ekonomiye bütünleşmiş bir rekabetçi piyasa mekanizmasının oluşamamış olmasında aranabileceği temel varsayımına dayanmaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁸ www.haber7.com/.../2009un-rekor-buyumesi-Azerbaycandan.php

¹⁶⁹ <http://www.ekotrent.com/haber/20100119/Azerbeycan-buyume-rekoru-kirdi.php>

¹⁷⁰ <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=1140>

Gelişmekte olan ülkelerde korumacı ve devletçi politikalar çok sayıda fiili ve yasal tekel oluşumunu desteklediği gibi bu tekellerin ve diğer hâkim durumdaki teşebbüslerin hâkim güçlerini kötüye kullanmaları olasılığı da çok yüksektir. Pazar darlığı ve sermaye yetersizliği, teşebbüsleri çok yüksek karlarla çalışmaya zorlayıcı etkiler yapmaktadır. Diğer bir ifade ile bu ülkelerde hâkim gücün kötüye kullanımı, önemli ve bir anlamda vazgeçilmez bir “ilkel sermaye birikimi” yöntemidir. Ayrıca bu teşebbüslerin pazar güçlerini korumak için çeşitli giriş engelleri yaratmaları da söz konusu olabilmektedir. Bazı hallerde ise özellikle kamu girişimleri aracılığıyla izlenen sosyal amaçlı politikalar, özel kesim açısından yıkıcı fiyat uygulaması niteliğini kazanabilmektedir. Aynı şekilde kamuya gelir temini amacıyla kamu teşebbüslerinin çok yüksek fiyat uygulaması yapmaları, girişi engelleyici tedbirleri de gerekli kılabilir.¹⁷¹

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerde rekabet otoritelerinin diğer ülkelerin karşı karşıya olduğundan çok farklı sorunlarla ve kısıtlarla karşı karşıya olduğu açıktır. Gelişmekte olan ülkelerde rekabet politikalarını geliştirmiş ülkelerden farklılaştıran dört özellik mevcuttur. Bunlardan birincisi bu ülkelerde henüz korunacak bir rekabetin olmaması ve rekabetin geliştirilmesi sorunlarının rekabetin korunması sorunlarından daha önemli ve ön planda olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde rekabet politikalarının geliştirmiş ülkelerinkinden farklı olmasına neden olabilecek ikinci konu, bu ülkelerde rekabete yönelik tehditlerin birinci kaynağının özel kesimden çok bizatihi kamunun olmasıdır. Üçüncü olarak gelişmekte olan ülkelere kamu, özel kesimin ihlallerini kolaylaştırıcı hatta bazen teşvik edici bir rol oynayabilmektedir. Dördüncü olarak bu ülkelerde tasarruf potansiyelinin düşüklüğü ve kamunun mevcut kaynaklardan çok büyük bir bölümünü kullanması, özel kesimi rekabetle bağdaşmayan ilkel sermaye birikimi yöntemlerine başvurmaya mahkûm edebilmektedir. Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerde şu veya bu biçimde oluşturulan rekabet otoritelerinin geliştirmiş ülkelerin önceliklerini esas alarak hareket etmesi beklenemez. Bu bağlamda şüphesiz en temel öncelik kamunun rekabeti destekleyen değil destekleyen bir kurum olması yolunda mesafe alınmasıdır. Bunun için de rekabet savunuculuğuna çok büyük önem verilmesi gerektiği ortadadır. Gelişmekte olan

¹⁷¹ <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=1140>

ülkelerde rekabet savunuculuğunun nasıl ve hangi konulara öncelik verilerek yapılacağı her ülkenin somut tarihsel, kültürel ve ekonomik özelliklerine göre farklı olabilecektir. R. C Singleton tarafından önerilen giriş bazlı yaklaşım asında gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya oldukları özellikleri dikkate alan anlamlı ve tutarlı bir yaklaşım olarak görünmektedir.

Geçiş süreci yaşayan ülkelerde rekabet politikası esas unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ekonomide aynı şartların olmaması iş adamlarının faaliyetlerini engellemekte, iktisadi gelişmeyi geciktirmektedir. Azerbaycan hükümeti tarafından ekonomide eşitsizlik ortamının giderilmesine ilişkin bazı önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Yolsuzlukla mücadele programının kabulü buna örnek gösterilebilir. Rekabetçi bir ekonominin ülkede oluşturulabilmesi için özellikle ülkedeki tekelleşme eğiliminin de önüne geçmek gerekmektedir. Tekelleşme sonucunda özel teşebbüsün bazı alanlara girmesi engellenmekte, hatta bazı durumlarda o alandaki iş yerlerinin kapatılmasına neden olmaktadır. Tekelcilikle birlikte başgösteren haksız rekabet ülkede özel teşebbüsün de gelişmesine engel olmaktadır. Tekeller ve haksız rekabet sonucunda ülkede özel teşebbüs eğilimi azalmakta, bu da dahili yatırımların da azalmasına neden olmaktadır. Ülkede yapılan yatırımların yalnızca %20-%30 unun yerli sermayeye dayanması tekelleşme ve haksız rekabetin Azerbaycan boyutunu gözler önüne sermektedir.

4.9. İç Piyasanın Küçüklüğü

Piyasa kavramı liberal ekonomi için vazgeçilmez bir kavramdır. Nitekim Azerbaycan'da da yeni sisteme geçişi piyasa ekonomisine geçiş olarak adlandırmaktalar. Piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan Azerbaycan ekonomisi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır ki, bu sorunlardan biri de iç piyasanın küçüklüğü olmuştur. Nitekim ihracat sektörünün gelişmediği ülkede üretim sadece iç piyasa için yapılmıştır. İç piyasanın küçüklüğü ise üretim hacminin düşük kalmasına neden olmuştur. Üretim hacminin düşüklüğü aynı zamanda yatırımların düşüklüğü, rekabetin az olması ve üretilen malların kalitesiz olmasına sebep olmuştur. Yabancı yatırımcılar açısından ise iç piyasanın küçük olması istenmeyen bir durumdur. Çünkü günümüzde kitle üretim

tekniki ile üretilen mallar daha geniş piyasalar için üretim yapılmasını kaçınılmaz etmektedir. Küçük pazarlara giriş yabancı yatırımcılar için karlı bir yatırım olarak genellikle kabul edilmemektedir. Oysa ki iç piyasanın küçük olması nedeniyle yabancı yatırımcılar Azerbaycan pazarını değil Kafkas pazarını yatırımları için daha rasyonel hesap etmekte. Fakat Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistanla bütün ilişkilerin kesilmesi, ayrıca Gürcüstan pazarının da istikrarsız olması Kafkas pazarında yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar için problem oluşturmaktadır. Oysa Rusya gibi geniş iç pazara sahip ülkelere yatırım yapmak tercih sebebi olmaktadır.

4.10. Yasal Mevzuatın Çok Sık Değişmesi

Sözlük anlamıyla Mevzuat, bir ülkede yürürlükte olan kanun, tüzük, karar, yönetmelik, tebliğ ve benzeri yasal düzenlemelerin bütünü demektir. Yasama Organının ve Yürütme Organının ve diğer kuruluşların (Bakanlar Kurulu, Bakanlıklar, Müsteşarlıklar, Genel Müdürlükler, Diğer Kamu Kurumları, Üniversiteler vb.) kendilerine Anayasa ile tanınan yetkiler doğrultusunda yaptıkları yasal düzenlemeler şeklinde de tanımlanabilir.

Hukukun genel yapısının çok kapsamlı ve karmaşık olması ve ayrıca ülkemizde mevzuat değişikliklerinin çeşitli nedenlerle çok yoğun ve sık olması mevzuat takibini zorunlu hale getirmektedir.

Azerbaycanda da mevzuat değişikliklerinin çok sık yaşanmasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında piyasa ekonomisinin yasal altyapısının hazırlanması nedeniyle kabul edilen yeni yasaların yeterli seviyede olmaması ve gelişime ayak uyduramaması olmuştur. SSCB dönemindeki yasaların yenisiyle değiştirilmesinin bir zorunluluk olarak ortaya çıkması yasa yapımcıları zor durumda bırakmıştır. Bu durum ise ekonomik kararların alınmasında ve yabancı sermayenin ülkeye gelmesinde olumsuzluklar doğurmaktadır. Nitekim ülkeye gelmek isteyen yabancı sermayenin kendisini güvende hissetmesi için ilk başta mevcut kanunların değişilmeyeceği varsayımından hareket etmektedir. Eğer ülkede kanunlar çok sık değişirse bu yabancı sermayeyi, aynı zamanda yerel girişimcileri de endişelendirmekte, istikrarlı bir

ekonmini bile istikrarsız bir durumdaki gibi göstermektedir. Azerbaycanda ise bu durum çok sık yaşandığı için özellikle yabancı yatırımcılar için negatif etki doğurmaktadır.

4.11. Ülkenin Tanıtım Eksikliği

Ülkenin tanıtım eksikliği de yabancı yatırımların Azerbaycan'a gelmemesinde en önemli etkenlerden biridir. Özellikle Azerbaycan'ın sadece petrol ülkesi olarak bilinmesi diğer sektörlerde yatırım yapmak isteyenler için çekici gelmemektedir. Bu sektörlerde yatırım yapmak isteyenler ülkenin petrol sektörü dışında kalan sektörler hakkında önemli bilgilere ulaşamamaktalar. Nitekim günümüzde bu sorun internet kullanımının yayılması ve devletin ülkenin tanıtımı için yeterli kaynak ayırması nedeniyle önemli ölçüde giderilmiştir.

4.12. İhracat Gelirleri İçerisinde, Bütçe Gelirlerinin Oluşumunda Ham Petrolün Mutlak Üstünlüğe Sahip Olmasının Ülkeyi Petrolün Dünya Piyasalarındaki Fiyat Konjonktürüne Oldukça Duyarlı Hale Getirmesi

Petrol fiyatlarındaki dalgalanma ekonomik açıdan en önemli tehdittir. Her ne kadar fiyatlarda son yıllarda yükselme gözlenmekle birlikte özellikle 2008 den itibaren petrol fiyatlarının hızla düşmeye başlaması (140 dolardan 75 dolara) Azerbaycan ekonomisi için bir dehdit oluşturmuştur. Nitekim 2009 bütçesine oranla 2010 butçesinde de bu kendini göstermiş, ülkede yatırımlar durma noktasına gelmiştir. Petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde ise ülkenin ekonomik perfonmans düzeyi düşmüş, bu da petrol dışı sektörlerin kalkınması için gereken dikkatin verilmemesine neden olmuştur. 1994 yılından başlayarak ülkede istikrarın sağlanması sonucu yeni petrol anlaşmalarının imzalanması ile ekonominin canlanması ve bütçe gelirlerinin arttığı gözlemlenmektedir. 1997 yılına kadar sürekli artış gösteren bütçe gelirleri, 1998 senesinde petrol fiyatlarının düşmesi ve vergilerin toplanmasında yaşanan kronik yolsuzluk sonucu tekrar azalmıştır. 1998–1999 yıllarındaki tecrübe, bütçe gelirlerinin petrol fiyatlarına ne kadar bağlı olduğunu bir daha ispatladı.

Böylelikle, Azerbaycan bütçe gelirlerinin yaklaşık %30-%50'sinin petrol kaynaklı olması nedeni ile petrol fiyatlarındaki değişme bütçe gelirlerini de önemli ölçüde etkilemektedir. 2002 yılı bütçe gelirlerinde petrol sektörünün ağırlığı %48,8 olmuştur. Parlamentonun ekonomik politika komisyonunun sunduğu bilgilere göre 2003'de petrol gelirleri bütçenin %30,6'sını oluşturmuştur. 2004 yılında söz konusu oran %38,4, 2005 yılında ise %43,9 olmuştur. 2006 yılında Devlet Bütçesinin gelirlerini incelemiş olursak petrol gelirlerinin bütçe gelirlerinin %49,7 gibi büyük bir kısmını oluşturduğunu görmekteyiz.

Diğer ülkelerde olduğu gibi, bütçe gelirlerine petrolün etkisi petrol fiyatları düştüğü zaman tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Yakın birkaç yılda üretim arttığı zaman bütçeye etkisi daha da artacaktır. Petrol Fonunda bütçenin istikrar mekanizmasının olmaması riski daha da arttırmaktadır.

Petrol gelirleri merkezi hâkimiyeti elinde toplandığı ve çokuluslu şirketlerin ülkede saygın yönetim ile çalışmaya üstünlük verdiğini için çoğu zaman petrol üretimi yönetimin güçlenmesine neden olmuştur.

Petrol ve doğalgaz gelirleri arttıkça bütçe planlaması ve düzenlemesinin Azerbaycan için önemli olacaktır. Gelirlerin yönetilmesine yönelik stratejilerin hazırlanması hükümet komisyonunun oluşturulması uzun vadeli bütçe planlamasında olumlu adım olmuştur. Bu komisyon çalışmıştır ki, bütçe petrolün beklenen fiyatları ile uyumlu olsun ve aynı zamanda komisyon yoksulluğun azaltılması üzere devlet programındaki öncelikleri de incelemiştir. Komisyon bütünüyle yönetim temsilcilerinden oluşmaktadır ve güçlenmesi amacıyla sivil toplum kuruluşlarından da gözlemcilerin dâhil edilmesi ve belgelerin açık hale getirilmesi önerilmiştir. Büyük hacimli yabancı yatırımlar ortamında ekonomide gerilimin yükselmesine yol vermemek amacıyla sıkı maliye politikası izlenerek yatırım harcamalarının toplam hacmi ciddi biçimde kontrol altında tutmaktadır.

4.13. Petrol Gelirleriyle İlgili Büyük Beklentilerin Devletin Ekonomideki Ağırlığını Artıracak Şekilde Yatırım Faaliyetlerine Özendirmesi

Petrol fiyatlarının her geçen gün artmasını bazı uzmanlar, petrole olan talebin artması ile açıklamaktadır. Şöyle ki, 2002 yılında petrolün bir varili 19 dolar olduğu halde 2004’de 37,8 dolar, 2006 yılında 48,8 ve nihayet Haziran 2008 tarihinde görülmemiş zirveye ulaşarak bir varili 138 dolar olmuştur. Fiyatların yükselmesinde gösterilen diğer bir neden geçen yıllarda petrol ihracatçısı olarak tanınan İngiltere’nin şimdi petrol ithalatçısı olmasıdır. ABD’nin petrol ve doğal gazı olan talebinin durmadan artması da sebeplerden biri olarak gösterilmektedir

4.14. Artan Petrol Gelirlerine Bağlı Olarak Ulusal Para Biriminin Değerlenmesi Ve Dış Ticaret Hadlerinin Bundan Olumsuz Etkilenmesi

İstenilen ürünün satışından tahsil edilen büyük tutarda yabancı para veya döviz ulusal paraya dönüştürüldüğü zaman “Hollanda Sendromu” ortaya çıkmaya başlar. Böylelikle ulusal paraya olan talep artar ve bu ulusal para kurunun yükselmesine neden olur. Sonuçta ithalat ucuzlar, ihracat yapmak ise problem hale gelir. Rekabet gücünün bu şekilde azalması emek yoğun üretim alanlarını zayıflatır. Ekonominin genel olarak canlanmasına rağmen üretim alanlarını büyük bir bölümü çalışmamaktadır. Azerbaycan’ın en büyük ticaret partnerlerinden biri olan Rusya’ya yaptığı ihracat 1997 yılında 180,5 milyon dolarken, 2002’de 95,7 milyon dolara düşmüştür. 2007 yılında ise artarak 527 milyon dolar olmuştur.

Ulusal para birimi Manat’ın dolara karşı değer kazanması sonucu ithalatın cazip hale gelmesi (2004’de %0,4 değer kazanmıştır) Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi’nin ihracat hacmindeki artış da petrol ihracatı gelirlerinin artmasına neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki ve petrol ihracatındaki artışın yanısıra petrol dışı sektörleri geliştirmekte arzu edilen başarıya ulaşılamaması petrolün ihracattaki payını korumasına neden olmuştur. 2004 yılında petrol ürünlerinin ihracattaki payı % 80’i aşmış, gıda sektörü ise çok iyi bir hasat yılı olmasına rağmen % 22 artış ile % 4,3 pay alabilmiştir. 2004 yılında toplam ihracatta kimyasalların payı % 2,1, metallerin payı

%2,7, taşımacılık sektörünün payı %4,0, makina ve teçhizat ihracatının payı % 0,6 olmuştur. Bu ürünlerin bir yıl önceki payları ise sırasıyla %2,0, %2,1, %0,3 ve 1,3 olmuştur.

2005 yılında ülkenin ihracat gelirleri 2004 yılı ihracat gelirlerinden yaklaşık iki kat fazla olmuştur. 2005 yılından başlayarak ihracat gelirlerinin giderek artan petrol ihracatı miktarı ve petrol fiyatlarındaki göreceli artışa bağlı olarak arttığı gözlemlenmektedir. 2007–2008 Yıllarında hidrokarbon sektöründeki gelişmeler paralelinde sermaye malları ithalatının artış göstermesi beklenmektedir.

SONUÇ

Yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisine olan olumlu etkileri herkes tarafından bilinmekte ve kabul edilmektedir. Yeni bağımsızlığını elde etmiş Azerbaycan bu olumlu etkileri içte hissedebilmek için belirli adımlar atmak zorundadır.

Yabancı sermaye yatırımcıları rekabet şartlarının en şeffaf olduğu ülkeleri seçmektedirler. Bu nedenle Azerbyacan'nın bu yatırımları kendine çekebilmesi için onlara rekabet gücünü arttırma imkânları sunma zorunluluğu vardır. Bölgesel avantajları yatırımcılara ve çokuluslu şirketlere açan yerli yönetim iç ekonomide dengesizliklerin olmamasına da dikkat etmelidir. En akıllıca yapılması gereken ise ülke ekonomisinin kalkınmaya en çok muhtaç olan tarafına yabancı sermaye yatırımlarının yönlendirilmesidir. Özellikle ileri teknoloji kullanılarak yapılması gereken yatırımlara yönelik, yabancı sermaye yatırımlarının kullanımı ve ilgili alanda tekelleşme imtiyazlarının verilmesi akıllıca olacaktır. Aksi takdirde yerli iktisadi teşebbüslerin rekabet şansının azalmasına bağlı olarak rahatsızlıklar ortaya çıkacaktır.

Azerbaycan'da global piyasalara uyum sağlanması için ekonomide liberalleşmeye gidilmelidir. Bunun en önemli göstergelerinden biride özelleştirmelerdir. Yabancı sermaye yatırımlarının da bu özelleştirmelerden yeterince faydalanmaları için gereği yapılmalıdır. Bu gün hâla devletin sırtında yük olarak kalmaya devam eden ve kamu harcamalarını gereksiz yere artıran, çeşitli kamu iktisadi teşebbüslerinin bu yolla daha verimli hale getirilmeleri mümkündür. Özelleştirmelerin yanısıra yap işlet devret modeli de kullanılabilir.

Özellikle yap işlet devret modelinde son dönemlerde yaşanan olumsuz tecrübelerden ders çıkarmak ve bu gibi orta ve uzun vadeli yatırımların ülke ekonomisine reel etkisi periyodik olarak hükümetler tarafından denetim altında tutulmalıdır. Nitekim yap işlet devret modeli ile Azerbaycan'da işletilmeye açılmış Bakü Elektrik Dağıtım Kurumu, yatırım yapıldıktan bir süre sonra çeşitli yollarla yatırımcı şirketin ana şirketine kaynak aktarması sonucu tekrar devletleştirilmiştir.

Çoğu zaman danışmanlık ve benzeri adlar altında aktarılan bu kaynakların yatırımların olumlu değil, olumsuz etkilerini ortaya koyduğunu görüyoruz.

Doğal kaynakların avantaj, fakat uzun dönemde tek sektöre bağımlı olma adına dezavantaj olduğunu biliyoruz. Petrol ve doğal gaz dışı sektörlerin çeşitli imtiyazlarla yabancı doğrudan yatırımlara açmanın Azerbaycan'ı uzun dönemde petrol kaynaklarının azalması ve hatta bitmesi durumunda bile yardımcı olacaktır. Yaptığımız analizden de anlaşıldığı üzere her ne kadar doğal kaynakların güçlü yön olduğunu söylemiş olsakta, bunun uzun dönemde ekonomiyi tehdit eden bir unsur olduğu da söylenebilir.

Yabancı sermaye yatırımlarının Azerbaycan ekonomisini cazip ekonomi olarak kabul etmesi için vergi, bankacılık, sigortacılık sisteminin uluslararası sisteme entegre olması kaçınılmazdır. Analizde zayıf yön olarak ortaya konulmuş bu faktörün devlet tarafından devamlı dikkat merkezinde tutulması ve gerekli girişimlere gidilmesi de vazgeçilmezdir.

Swot Analizinde avantaj veya güçlü yön olan siyasi istikrarın mevcut olması en büyük avantajımızdır. Bu siyasi istikrarın, ekonomiyi olumlu etkilemesi komşu ülkelerle mukayesede açık bir şekilde görülmektedir. Zira Gürcüstan'daki son olayların kısa bir sürede ciddi ekonomik kayıplara yol açtığını biliyoruz. Jeopolitik konum itibari ile Azerbaycan'da ekonomik istikrarın ve kalkınmanın, ne kadar büyük ölçüde Gürcistan topraklarında ki siyasi istikarara bağlı olduğunu da son olaylar ortaya koydu. Bu nedenle dengeli bir siyasetin jeopolitik konumumuzun her zaman güçlü taraf olarak analize yansımalarına hizmet etmesi gerekmektedir. Genel olarak siyasi istikrar olarak bahsettiğimiz bu konu ekonomik avantajlar ne kadar bol olursa olsun yabancı sermaye sahiplerinin ilk olarak dikkat edecekleri husus olacaktır.

Yabancı sermayeyle ilgili yasal altyapı yatırımcının gelmeden önce ilk olarak ele alarak inceleme yaptığı konu olarak karşımıza çıkmaktadır ki, bunun mevcut olması ciddi bir avantaj ortaya koymaktadır.

Görece düşük oranlı vergiler de yabancı sermayenin ülkeye gelişinde belirleyici bir faktördür ve Azerbaycan ekonomisine yapılan yatırımların tarihine baktığımızda uygulamada çok önemli olduğunu görmekteyiz.

İşgücü piyasasının esnekliği ve yerel mobilizesinin yüksekliği, ucuz işgücü kaynakları, enerji fiyatlarının görece düşüklüğü, ucuz doğal kaynaklara, genç nüfusa ve işgücüne sahip olması, makroekonomik açıdan istikrarlı bir ortamın olması, temel girdiler bakımında yabancı sermaye yatırımın yolunu açmakta ve istikrarlı bir büyümenin olmasıda ayrıca avantajlar sağlamaktadır.

Yukarıda ayrıntılı olarak açıkladığımız zayıf yönlerden Etkin olmayan mahkeme sistemi gerçekte de yatırım kararı almada engel teşkil eden faktörlerdendir. Bu sorunun en kısa zamanda giderilmesi ve etkin mahkeme sistemi kriterinin ortaya çıkması bu maddenin güçlü yöne dönüşerek ekonomiye katkıda bulunmasını sağlayacaktır.

Bunun dışında, devasa kayıt-dışı ekonominin varlığı, telekomünikasyon sisteminin yetersizliği ve görece pahalı olması, menkul kıymetler piyasasının az gelişmişliği, altyapı yetersizliği, yüksek düzeyde yolsuzluk ve kayıt dışı ekonominin varlığı, ekonomik ve dış ticaret özgürlüklerinin aşağı düzeyde olması ve diğer yukarıda ayrıntılı açıkladığımız faktörlerin devletin desteği ile yabancı sermayeye daha cazip hale getirilmesi gerek istihdam düzeyi, gerekse de dış ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyerek, genel olarak ekonomiye katkıda bulunacaktır.

Fırsatlar kısmında ele aldığımız özellikle iç piyasanın gelişme potansiyeli ciddi anlamda yabancı sermaye yatırımına yönelik karar almada etkin olmaktadır.

Bunun dışında genç ve hızla öğrenen işgücü potansiyeli, petrol-dışı sektörlerde gözlenen gelişmeler, eksiklerin mevcut olduğu yasal düzenlemeleri devletin gündeminden hiç düşürmeden bunların adaleti sağlayacak şekilde yeniden düzenlemesi ve petrol dışında kalan sektörlerin gelişmesinin en önemli gündem maddesi olarak

devletin belirtmesi yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesinde fırsat niteliğindedir.

Diğer yandan yabancı sermaye yatırımları ve genel ülke ekonomisini tehdit eden temel faktörlerden Ekonominin bütünüyle ham petrol ve petrol ürünlerine bağımlı olmasıdır. Fakat, bu tehditin fırsata dönüşmesi için petrol dışı sektörlerle devletin vereceği destek ekonomiye önemli katkı sağlayacaktır.

Yetersiz teknolojik altyapı, teknik eğitim düzeyinin aşağı olması, ülkede yüksek yolsuzluk seviyesinin mevcutluğu, Ermenistan’la savaş olasılığı, küresel mali krizden olumsuz etkilenme, rekabetçi bir ekonominin olmaması, iç piyasanın küçüklüğü, yasal mevzuatın çok sık değişmesi, ülkenin tanıtım eksikliği yabancı sermaye yatırımına yönelik alınan kararlarda önemli dezavantaj sağlamaktadır. Bu dezavantajların avantaja dönüşmesi için ise bazı kalemlerde uzun dönemli yatırımlar önemli olacak iken, bazı faktörler ise global ekonomik sorunlardan kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adanur Aklan, Nejla. "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları", **Dış Ticaret Dergisi** (Temmuz, 1997), (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem97/2.htm>, 18 Mart 2004.
- Adda, Jacques. **Ekonominin Küreselleşmesi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Adsera, A. "Sectoral Spillovers and The Price of land: a cost analysis", **Regional Science and Urban Economics** Vol 30, 1995.
- Agarwal, Jamuna P., Andrea Gubitz and Peter Nunnenkamp. **Foreign Direct Investment in Developing Countries: The Case of Germany**. Germany Tübingen: JCB Mohr., 1991.
- _____. "Determination of Foreign Direct Investments: A Survey", **Review of World Economics** Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 116, 1980.
- Aharoni, Yair. "The Foreign Investment Decision Making Process", Boston: Harvard Graduate School of Business Administration, Division of Research, 1966.
- Aitken, B.J. and Harrison, A.E. "Spillovers, Foreign Investment and Export Behaviour", NBER working Paper series no w 4967, National Bureau of Economic Research, Cambridge Press, 1994.
- _____. "Do Domestic Firms Benefit From Direct Foreign Investment: evidence From Venezuela", **The American Economic Review** Vol 89(3), 1999.
- Aleskerov, Azer. "Azerbaycan Yatırımlar Arıyor", **Halk Gazetesi**. Bakü 6 Kasım 1998.
- Aliber, R. Z. **A Theory of Direct Foreign Investment**. In The International Corporation, Cambridge, MA: MIT Press 1970.

Alichian A.A. and edc. "Production, Information Costs and Economic Organisation", **American Economic Review** Vol 62, No 5, 1972.

Aliyev, Farhad. "Azerbaycan'da Harici Investisiyalar", **Halk Gazetesi**. Bakü, 26 Ağustos 1999.

Alpar, Cem ve Tuba M. Ongun. **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar: Gelişmekte Olan Ülkeler Yönünden Değerlendirme**. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, 1985.

_____. **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Özel Kuruluşlar: Az gelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirmesi**. İkinci basım. İstanbul: Türkiye Ekonomi Kurumu, 1987.

Alpar, Cem. "Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma", Ankara Üniversitesi İ.T.İ.A. Yayın No:124, 1978.

_____. **Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**. Ger. 3, Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi, 1980.

Alston, Lee J eds. **Emprical Studies Institutional Change**. Cambrridge University Press, 1996.

Altan, Mehmet. **'Köylü'ler Ne Zaman Manşet Olur**. Üçüncü Basım, İstanbul: Zaman Kitap Yayıncılık, 2001.

Anderson, Thomas. "Foreign Direct Investment in Competing Host Countries", Stockholm School of Economics, 1989.

Angel, D.P. "The Labour Market Engineers in The US Semiconductor Industry", **Economic Geography** Vol 65(2), 1989.

Angrist, J. D. And edc. "Does Compulsory School Attendance Affect Schooling and Earnings?", **Quarterly Journal of Economics** Vol 106(4), 1991.

- _____. "Instrumental Variables and Search for Identification: from Supply and Demand to Natural Experiments", NBER working Paper series no w8456 , National Bureau of Economic Research, Cambridge Press, 2001.
- Aras, Osman Nuri. **Azerbaycan Ekonomisi Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz**. Bakü:2003.
- Arıboğan, Deniz Ülke. **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**. İstanbul:Der Yayınları, 1996.
- Ascher, William and H. William. **Strategic Planning and Forecasting: Political Risk and Economic Opportunity**. New York: John Wiley and Sons, 1983.
- Babcock, Linda, George Loewenstein and Xianghong Wang. "The Relationship between Uncertainty, the Contract Zone and Efficiency in a Bargaining Experiment", **Journal of Economic Behaviour and Organization**. 1995.
- Balcı, Osman & Ali Akçoban. "BTC ile Akdeniz'e İnlen Petrolü Haydar Aliyev Tankeri Taşıyacak", **Zaman Gazetesi**. (10.01.2008)
- Balowin, Robert E. "International Trade in Inputs and Outputs", **American Economic Review** 1970.
- Barro, Robert J. **Determinants of Investment**. Cambridge Massachusetts: MIT Press, 1997.
- Bauer, P and B Yamey. **The Economics of Under-Developed Countries**. Chicago University Press, 1957.
- Beenstock M. "Policies Towards International Direct Investment: A Neoclassical Reappraisal", **The Economic Journal**. Vol 87, New York, 1977.
- Beherman, Jack N. "Promoting Free World Economic Development Through Direct Investment", **American Economic Review** Vol 50, No 2, 1960.

Belcher, Alice. **The Boundaries of the Firm: the Theories of Coas, Knight and Weithzman**. Legal Studies, 1997.

Bernardini, Piero. "Development Agreements with Host Governments" in Robert Prithcard ed. **Economic Development, Foreign Investment and The Law** London Kluwer Press, 1996.

Benmayor, Gila. "Ar-Ge'de Biz Neredeyiz Onlar Nerede", **Hürriyet Gazetesi**. 16 Mart 2004. (Çevrimiçi), www.hurriyetim.com.tr

Boratav, Korkut. "Avrupa Topluluğu, Yabancı Sermaye ve Saniyeleşme Üzerine Dış Ticarete Durum", 1988.

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/yeni%20dunya.htm>, 07 Mart 2004

Borner, Silvio and edc. **Political Credibility and Econmic Development**. London St. Martin's Press, 1995.

Boulton, Leyla. "Powerful Currents", **Financial Times**. London: 1997.

Brennglass, Alan. **The Overse as Private Investment Corperation**. New York: Preager Press, 1983.

Brunetti, Aymo and edc. "How Business See Government: Responses from Private Sector Surveys in 69 Countries", **IFC Dicussion Paper** No 33, The World Bank, 1998.

Buckley, P J. **Foreign Direct Investment and Multinational Enterprises**. London: Macmillan Press, 1995.

_____. "The Optimal Timing of Foreign Direct Investment", **Economic Journal**. Vol 91, 1981.

Buckley, P J. and edc. **The Economic Theory of The Multinaional Enterprise**. London: Macmillan Press, 1985.

_____. **The Future of The Multinational Enterprise.** London: Macmillan Press, 1991.

_____. **Multiantional Firms and International Reloction.** London: Elgar Press, 1996.

Buğra, Ayşe. **Devlet ve İşadamları.** İkinci Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Bulutoğlu, Kenan. **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye.** İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970.

Burg, Elliot M. “Law and Development: A Review of the Literature and a Critique of “Scholars in Self Estrangement”, **American Journal of Comparative Law.** 1977.

Cabbarov, Seyidağa. “Memlekette Yabancı Sermaye Yatırımları İçin Her Türlü İmkanlar Sağlanmıştı”, **Azerbaycan Gazetesi.** Bakü: 2 Mayıs 1999.

Calvet A.L. “A Synthesis of Foreign Direct Investment Theories and Theories of the Multinational Firm”, **Journal of International Business Studies.** 1981.

Carbaugh, Robert. **International Economic.** California:1992.

Cooter, Robert D and Thomas Ulen. **Law and Economics.** Reading Massachusetts: Addison – Wesley Longman, 1997.

_____. “Expressive Law and Economics”, **The Journal of Legal Studies,** 1998.

Çalışır, Mustafa. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Riski Açısından Analizi ve Türkiye.”Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Çeken, Hüseyin. **Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi.** Birinci basım., İstanbul: Değişim Yayınları, 2003.

Demir, İbrahim. **Teknolojik Gelişme ve Türkiye'nin Teknolojik Meseleleri**. Ankara: DPT, Sosyal Planlama Başkanlığı, 1986.

Demircan, Daim. **Türkiye'de Yabancı Sermaye**. İstanbul: Dilek Matbaası 1971.

Devlet Planlama Teşkilatı. "Bilim-Araştırma-Teknoloji Ana Planı", Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara:1988.

DPT. "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", Özel İhtisas Komisyonu Raporu, VIII. BYKP, Ankara: 2000.

_____. **Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler**. Ankara: 1991.

Dunning, John H. **Studies in International Investment**. London: G. Allen & Unwin, 1970.

_____. **Explaining International Production**. London: Unwin Hyman Ltd., 1972.

_____. **The Future Of The Multinational Enterprise**. Georgie Allen and Unwin LTD. 1971.

_____. "Multinational Enterprises and Growth of Services: Some Conceptual and Theoretical Issues", **Services Industries Journal**. Vol.9, January 1989.

_____. "Multinational Enterprises and The Global Economy", Wokingham: Addison – Wesley Publishing, 1993.

Dunning, John and Allan Rugman. "In Honor of Stephen Hymer: The First Quarter Century of the Theory of Foreign Direct Investment", **The American Economic Review** Vol. 75, No.2, May. 1985.

Dyer, Geoff. "Big Bang' Approach to State Sell Offs", **Financial Times**. London: 1997.

_____. “Judge Suspends Brazil Privatisation”, **Financial Times**.
London: 1997.

Ellickson, Robert C. **Order Without Law: How Neighbors Settle Disputes**. London:
Harward University Press, 1991.

Erdost, Cevdet. “Yabancı Sermaye Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından İki Yanı Keskin
Bıçak Gibidir”, **İşveren Dergisi** 1988.

Esen, Cevdet. “Gelişmekte Olan Ülkelerden Sermaye Kaçısı: Ölçülmesi Nedenleri ve
Sonuçları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi** 1990.

Eynalov, Hezi ve Ercan Sancak. “Azerbaycan’da Yabancı Sermaye”, Bakü: Kafkazy
Araştırmaları Merkezi, Yayın No:2, 1999.

Feteliyev, Nail-Aygül Şamçıyeva ve Ruqiyyet Memmedova. “Dünya Bankı ve Onun
Azerbaycandaki Fealiyyeti”, **Meşveret Bülleteni**. No:3(39).

Flint, David and edc. **Constitutional and Legislative Safeguards for FDI: A
Comparative Review Utilisng Australia and China**. Economic
Development, Foreign Investment and The Law, London: Kluwer Press,
1996.

Floyd. “International Capital Movements and Monetary Equilibrium”. **American
Economic Review** Vol. 59, No. 4, 1969.

Foody, William. **Constructing Questions for Interviews and Questionnaires: Thory
and Practice in Social Research**. Hong Kong: Cambridge University
Press, 1993.

Froot, Kenneth A. “Exchange Rates and Foreign Direct Investment: An Imperfect
Capital Markets Approach” **The Quarterly Journal of Economics** Vol
106, Iss 4, 1991.

Gür, Betül. “Yeni Dünya Düzeninde Ulusaşırı Şirketlerin Yeri”, **Dış Ticaret Dergisi** Nisan 2003.

Harriss, John and edc. **The New Institutional Economics and Third World Development**. London: Routledge Press, 1995.

Haydaroglu, Haydar. “Yabancı Sermaye ve Etkilerine Kısa Bir Bakış”, **Türkiye Kalkınma Bankası Bülteni** 1989.

Hood, Neil and edc. **The Economics of Multinational Enterprise**. London Longman Press, 1979.

Hüseynov H “Yabancı Sermayenin Azerbaycan’da Karşılaştığı Sorunlar”, **Diyalog-Azerbaycan İş Dünyası Dergisi** TUSİAB Yayınları, Bakü: 1999.

Hicks, J.R. **The Theory of Wages**. London:Macmillan, 1932.

Hirst, Paul ve Grahame Thompson. **Küreselleşme Sorgulanıyor**. Üçüncü Basım. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

IMF, **Balance of Payment Manuel**. Fourth Edition, 1997.

Isaiah, Frank. **Foreign Enterprise in Developing Countries**. The John Hopking University Press, Baltimore: 1980.

İmanov, Nazim. “İlk On İlin Yekunları: İqtisadiyyat”, **Meşveret Bülleteni**. No:7(43), Oktyabr-2001.

İSO. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye Durum Tespiti ve Stratejik Plan**. İstanbul: Ocak 2002.

Karacasulu, Nilüfer. “Türkiye’deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler”, **Dış Ticaret Dergisi** Ekim 1999. (Çevrimiçi), <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim99/turkiye.htm>

Karakaş, Eser. “Gri Maddenin Serencamı”, 13 Mart 2004. (Çevrimiçi),
www.gazetem.net

Karluk. S. Rıdvan. “Çokuluslu Şirketler Üzerine Bir İnceleme”, **Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi** No 37, 1986.

_____. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**. İstanbul 1983.

_____. **Uluslararası Ekonomi**. Bilim Teknik Yayınevi, Üçüncü basım, İstanbul, 1991.

_____. **Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye’nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu**. İTİA Basımevi, 1976.

Kartal, Ali. “Direkt Dış Yatırım Kararları: Türkiye’den Bir Uygulama”, **Anadolu Üniversitesi, Kütahya İİBF Yıllığı** No 10, 1992.

_____. “Dış Yatırım Sigortası ve Garantiler”, **Anadolu Üniversitesi, Kütahya İİBF Yıllığı** No 13, 1992.

_____. “Optimal Timing of Foreign Investment Decisions in Terms of Fixed Cost, Incremental Cost and Transaction Costs”, **Anadolu Üniversitesi, İİBF Yıllığı** 1991.

Kaymakcı, Oğuz. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye’nin Makro Ekonomik Performansına Etkileri ve AB Ekonomik Kriterlerine Uyumdaki Rolü.”Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1997.

Kemal, Namık. “Yabancı Sermaye Ülkede Politik ve Ekonomik İstikrar İster”, **Yeni İş Dünyası** Y.5. S.53, 1994.

- Kerimov, Ferit. “Azerbaycan’daki Yabancı Yatırımların Mevcut Durumları”
Azerbaycan 21. Asrın Astanasında İlmi Praktik Konferans, Bakü: 1997.
- Kindleberger, Charles. **American Business Abroad; Six Leatures on Direct Investment.** Yale University Aess LTD, London: 1969.
- Knickerbocker, F.T. **Oligopolistik Reaction and Multinational Enterprise.**
Boston:Harvard University Press, 1973.
- Krugman, Paul R. and Maurice Obstfeld. **International Economics.** Newyork:Theory
and Policy, Harper Collins College Publishers, 1994.
- Kumcu, Ercan. “Ekonomide Zor Konular (10)”, **Hürriyet Gazetesi.** 29 Şubat 2004.
(Çevrimiçi), www.hurriyetim.com.tr
- Nuri Aras, Osman. **Azerbaycan Ekonomisi Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz.**
Baku:2003.
- _____. **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları.** Baku:2005.
- Oman, Charles. **New Form of International Investment in Developing Countries,
Investing in Development: New Roles for Private Capital.**
Der.:Theodore H. Morgan Transaction Books, Washington: 1986.
- Önertürk, Pınar. “Uluslararası Sermaye Hareketlerinde ve Mali Piyasalardaki Son
Gelişmeler”, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu, Yayın No: 1986
– 273.
- _____. “Uluslararası Sermaye Haraketleri ve Mali Piyasalardaki Son
Gelişmler”, **Maliye Dergisi** 1986.
- Özyıldız, Hakan R. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma
Prosedürü”, **Hazine Dergisi** Temmuz, 1998. Sayı 11, (Çevrimiçi),
<http://www.hazine.gov.tr/makaleler/hakanozyildiz.pdf>, 25 Şubat 2004.

Penrose, E.T. “Foreign Investment and The Growth of The Firm”, **Economic Journal**. Vol 66, 1956.

Perry, Christopher I J. **Due Dilligence and Corporate Information Acquisition in the CIS (Former Soviet Union)**. International Form on Information and Documentation, 1995.

Prithcard, Robert. **The Use of Joint Ventures in FDI**. Economic Development, Foreing Investment and The Law, London: Kluwer Press, 1996.

Raymond, Vernon. **Sovereignty at Bay**. New York :Basic Books Inc, 1964.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası Finans**. İstanbul: 1994.

_____. **Uluslararası İktisat**. Onbirinci Basım, İstanbul: Güzem Yayınları, 1996.

_____. **Uluslararası İktisat**. Onüçüncü Basım. İstanbul, 1999.

_____. **Uluslararası İktisat**. Ondördüncü Basım, İstanbul: Güzem Yayınları, 2001.

Sezin, Temel. “Dünya Ekonomisinde Çokuluslu Şirketlerin Kalkınma İstihdam ve Sosyokültürel Yapı Üzerinde Etkileri”, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi** 1990.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. İstanbul: 2000.

_____. **The World Bank: News Relaes World Bank Activities in Azerbaijan**. 1998.

Stopford, John M. and Susan Strange with John S. Henley. **Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares Cambrige**. Cambrige Uniersity Press, 1991.

Şahin, Mehmet. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, No: 3, 1975.

Şatıroğlu, Kadir. “Çokuluslu Şirketler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** Yayın No:536, 1984.

Taşlıca, Osman. “Çokuluslu İşletmeler ve Türkiye”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İİBF Dergisi** Cilt 111, S.2, 1985.

Tercüman Gazetesi. 11 Ekim 2008.

The Economist. July 23, 1983.

Thomsen and Nicolaides. **The Evolutin of Japanese Direct Investment in Europe**. New York and London: Harvester Wheatshef press, 1992.

Töre, Nahit. “Dünyada Yabancı Sermaye Akımları”, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Raporu, Ankara: TCMB Yayınları, 2001.

Tuncer, Baran. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**. Ankara: S.B.F. Yayınları No: 241, 1968.

Tümertekin, Erol ve Nazmiye Özgüç. **Ekonomik Coğrafya, Küreselleşme ve Kalkınma**. İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997.

UNCTAD. “International Direct Foreign Investments”, (Çevrimiçi), www.unctad.org, 07 Ocak 2004.

Uras, T. Güngör. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**. İstanbul: Formül Matbaası, İktisadi Yayınlar, 1979.

US Depatment of Commerce, 1954 ; Robinson, 1961; Basi, 1963; Aharoni, 1966; US National Industrial Conferance Board, 1969; Suansbrough, 1972.

Uygur, Halim. “Kalkınma Sürecinde Yabancı Sermaye Yatırımları”, **Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi** Cilt 7, S.1-2, 1989.

Vernon, Reymond. "International Investment and International Trade in the Product Cycle", **The Quarterly Journal Economics**. Vol 80, No 2, 1996.

YASED. **Türk Basınında Yabancı Sermaye**. İstanbul: YASED Yayınları, No:11, 1983.

Yolçuyev, Jengiz. **Azerbaycan'a Yatırım Yapmaya Esas Var**. Bakü: İktisadiyat ve Hayat, 1998.

Zengin, Eyüp ve Yavuz Burak Canpolat, "Azerbaycan'da Bulunan Türk işletmelerinin Yapıları ve Sorunlar", **Journal of Gafgaz University**. Volume-1, N-2, Baku: 1998.

<http://74.125.45.104/search?q=cache:eyRWmgxIGTMJ:mirzezezerinsesi.net/articles/2005/01/08/azerbaycanin-neft-dollarlarina-realtelhlukyaranib+azerbaycanda+mehkeme%3F%3B&hl=az&ct=clnk&cd=21&gl=az>

<http://74.125.45.104/search?q=cache:v91KFH7Gma0J:stracker.bos.ru/bhrlr/articles2.shtml%3Fmusavat25667+azerbaycanda+mehkeme%3F%3B&hl=az&ct=clnk&cd=30&gl=az>

http://64.233.169.132/search?q=cache:O9SpHpo_zJQJ:www.akademikbakis.org/sayi11/makale/kayitdisi.doc+azerbaycanda+yolsuzluk&hl=az&ct=clnk&cd=3&gl=az

<http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/kayitdisi.pdf>

<http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/node/23>

<http://www.aktiffuarcilik.com/Yonetim/Upload/TR/Azerbaycan.pdf>

http://www.azgroup.diewebfabrik.com/main/index.php?option=com_content&task=view&id=123 &Itemid = 207&lang=az

http://www.azgroup.diewebfabrik.com/main/index.php?option=com_content&task=view&id=123&Itemid=258&lang=az

<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/001.shtml>

<http://www.ekotrent.com/haber/20100119/Azerbeycan-buyume-rekoru-kirdi.php>

<http://www.genbilim.com/content/view/1486/89/>

<http://hesabat.az/index.php?/index/morecat8/111/> VƏLİYEV, 2006

<http://lnweb18.worldbank.org/ECA/Azerbaijan.nsf/> 1.03.2003. World Bank Activities in Azerbaijan, 1998.

<http://www.imf.org/external/np/tre/tad/exfin2.cfm?memberKey1=51>, 01.03.2003. “Azerbaijan, Financial Position in the Fund”

<http://www.musavat.com/site/#>

<http://www.rekabet.gov.tr>

http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2005/13/RSEFEROV-AAKKUS.PDF

http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1721&id=87

<http://www.topkapiturkdunyasi.com/web/azerbeycan/tarim>

www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1180&l=1 - 63k

www.azstat.org

www.haber7.com/.../2009un-rekor-buyumesi-Azerbaycandan.php

<http://haber.sol.org.tr/dunyadan/kafkaslarda-savas-kacinilmaz-haberi-21591>

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/doviz.doc

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/anl/yurtdisimuteahhitdb/vizyon_belgeleri/azerbaycan.doc

www.oncevatan.com.tr/Detay.asp?yazar=42&yz=12650 - 82k